

Pertti Ahonen, Paul-Erik Korvela & Kari Palonen
toim.

Uusi yliopisto - yritys, puolue vai oppineiden tasavalta?
Kohti muuttuvien toimintatilanteiden poliittista luentaa

[SoPhi]

Perti Ahonen, Paul-Erik Korvela & Kari Palonen (toim.)

UUSI YLIOPISTO
— YRITYS, PUOLUE
VAI OPPINEIDEN TASAVALTA?

Kohti muuttuvien toimintatilanteiden
poliittista luentaa

[SoPHI]

[SoPhi]

SoPhi julkaisee tinkimätöntä yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta, jonka kivijalkana ovat hyvä ajattelu ja taitava kirjoittaminen. Kirjat ovat korkeatasoisia yhteiskuntapolitiikan, sosiologian, valtio-opin, kasvatustieteiden, sosiaalityön, naistutkimuksen ja filosofian tutkimuksia sekä oppikirjoja, jotka valitaan asiantuntijalausuntojen eli ns. referee-käytännön pohjalta.

SoPhi on vuodesta 1995 alkaen julkaissut yli 100 kirjaa, jotka ovat saaneet hyvän vastaanoton sekä Suomessa että ulkomailla. SoPhi kirjoja toimitetaan ja julkaistaan Jyväskylän yliopistossa Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella.

www.jyu.fi/ytk/laitokset/yfi

SoPhi 120

© 2013 Kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-5049-1 (pdf)

ISBN 978-951-39-5083-5 (painettu)

SISÄLLYS

5

Pertti Ahonen, Paul-Erik Korvela & Kari Palonen:
Yliopistokeskustelu yliopistouudistuksen jälkeen

17

Risto Heiskala:
*Kansallisesta kulttuurista kansalliseen sivilisaatioon.
Suomalainen yliopisto II maailmansodan jälkeen*

31

Anitta Kananen:
*Yliopisto opettaa, julkaisee ja sensuroi.
Kant ja filosofian ylennys kaksitasoisessa yliopistossa.*

49

Suvi Soinen:
Michael Oakeshott ja yliopiston erityisyys

60

Marja Keränen:
Autonomiia joka lähtöön

79

Paul-Erik Korvela:
Meluton sopusointu. Yliopisto, Clausewitz, ja strategian politiikka

106

Pertti Ahonen:
*Yliopistopolitikointia yliopistoanalyysin:
retorinen erittelynäkökulma yliopistomalleihin ja yliopistostrategioihin*

158

Kari Palonen:
Yliopiston "parlamentarisoinnin" mahdollisuuksista

KIRJOITTAJAT

Pertti Ahonen, Paul-Erik Korvela & Kari Palonen

YLIOPISTOKESKUSTELU YLIOPISTOUUDISTUKSEN JÄLKEEN

Uusi yliopistolaki astui voimaan vuoden 2010 alussa – toimittamamme teoksen ilmestyessä neljättä vuotta sitten. Edelleen voidaan kysyä, millaisesta yliopistosta päästiin eroon? Millaisia vaihtoehtoisia toimintaideoita uudelle yliopistolle on edelleen löydettävissä? Miten uuden yliopiston toiminnassa voidaan asettaa eri vaihtoehtoja vastakkain ja arvioida ja vertailla niitä? Näitä kysymyksiä ei yliopistokeskustelussa ole juuri asetettu, joten on korkea aika asettaa ne.

Politiikan tutkijoina luemme ilmiöistä esiin niiden poliittiset aspektit, sen miten poliittisuus niissä näyttäytyy. Tiede, tutkimus ja niiden organisointimuodot ovat poliittisia siinä mielessä, että eri yliopistokonseptioilla on erilainen merkitys sekä tutkimuksen harjoittamisen edellytyksille että tutkimuksen toteutusmuodoille. Vallan ja herruuden ja niiden kontrollin erilaiset muodot näkyvät yhtä lailla yliopistoissa kuin muissakin instituutioissa ja organisaatioissa.

Max Weberin ideaalittyyppin käsite mahdollistaa vaihtoehtoisten puhutaiden tyyppien vastakkainasettelun yliopistokonseptioiden arvioinnissa. Yliopisto oli Suomessa vuoteen 2009 – saksalaisen ja pohjoismaisen perinteen mukaisesti – muodolliselta instituutiomuodoltaan valtion virasto, jota koskivat paljolti samat säännöt kuin muitakin virastoja. Helsingin yliopiston ja sittemmin muidenkin yliopistojen muodollinen itsehallinto valtioon nähden, ylioppilaskunnat pakkojäsenyyksineen sekä osakuntalaitos siellä missä se esiintyivät olivat vuoteen 2009

mennessä jopa enemmän symbolisia kuin vahvasti tosiasiallisesti vaikuttavia instituutiopirteitä.

Yliopistolaitoksen kasvaessa maassamme sen virastomaiset piirteet suorastaan vahvistuivat; etenkin pienempien yliopistojen alkuvaiheissa niissä sen sijaan tultiin toimeen hyvinkin keveällä ammattihallintokunnalla. Virastomaistuminen näkyi muun muassa hallinto henkilöstön suhteellisen lukumäärän ja hallinnon tutkija-opettajiin kohdistaman kontrollin lisääntymisessä sekä valtionhallintoa koskevien uudistusmuotien ulottamisessa koskemaan myös yliopistoja. Saksalaisen perinteen ansiota kuitenkin oli se, ettei virastoluonne sellaisenaan estänyt noudattamasta tutkimuksen, opetuksen ja opiskelun joltistakin vapautta.

Marja Keränen siteeraa kirjoituksessaan Vanhasen hallituksen opetusministeri Henna Virkkusta yliopistolain lähetekeskustelussa 26.2. 2009: ”Uudistuksessa yliopistot vapautetaan valtion tiliviraston ahtaasta asemasta.” (Ks. laajempi sitaatti ja viite Keräsen artikkelissa.)

Kun yliopisto ei ole enää ”tilivirasto” eikä edes joukko tilivirastot nyttemmin korvaavia valtion ”kirjanpitoyksiköitä”, mitä se sitten on? Ja mitä se voisi olla? Näitä kysymyksiä käsittelemme tässä kirjassa.

Virastonjälkeisen yliopiston vaihtoehdot

Ensimmäinen uutta yliopistoa koskeva kysymys on, voidaanko siinä purkaa yliopistojen byrokraatisoitumista – virkavaltaistumisen mielessä – ja byrokraatisoitumisen akateemiselle vapaudelle asettamia uudempia kahleita? Missä suhteessa yliopiston virastoluonteen purkamisen tuloksia on kenties nähtävissä, ja mikä on niiden merkitys tutkimuksen, opetuksen ja opiskelun vapauden kannalta?

Weberin tavoin kärjistäen voidaan yliopistolle asettaa muun muassa kolme vaihtoehtoista mallia, ’yritys’, ’puolue’ ja ’oppineiden tasavalta’. Mikä merkitys kolmella mallilla on byrokraatisoinnin purkamisen ja akateemisen vapauden kannalta?

Yliopiston tarkastelulle yrityksenä tarjoavat esimerkkejä yhdysvaltaisten yliopistojen kaupallisuus. Asiaa ei muuksi muuta se, että niin sanotun Ivy Leaguen kärkiyliopistot ovat nimellisesti voittoa tavoittele-

mattomia yksityisiä organisaatioita, joista eräät kuitenkin ovat pitkäaikaisen pääomankasautumisen tuloksena erittäin varakkaita. Suuryrityksillä on Euroopassakin tutkimusosastojaan ja tutkimustytäryhtiöitään, joiden yhteistyötä yliopistojen kanssa epäilemättä helpottaa yliopiston organisointi liiketaloudellisiin kriteereihin ja muukiin liikeperiaatteiden soveltaminen. Esimerkkejä ovat liikekirjanpidon soveltaminen yliopistoissa, maksullisuuden ja maksullistamisen hidasta mutta varmantuntuinen yleistymisen, kokonaiskustannusmallin soveltaminen, rahoituksen muuttaminen kiinteästä hankeperusteiseksi, palkitseminen ulkoisen rahoituksen hankinnasta, tutkimusjohtajakarriäärin nousu professori-karriäärin rinnalle, mittakaavaetujen etsintä sisäisen organisaation yksikköön alituisella kasvattamisella sekä ideologinen managerialisointi eli 'johtajuudellistaminen'. Sekä yliopistolaitoksen kasvu, tutkimuksen tuotannollinen merkitys että suurtuotannon etujen etsintä tutkimustoiminnan piirissä ovat olleet omiaan legitimoimaan yritysanalogiaa. Sen puolustajien mukaan "taloudellisesti" – tarkoittaen ansaintataloudellisuutta – toimiva yliopisto voisi helpommin välttää kielteisen byrokratian kuin virasto. Kuitenkin jo Weber näki, kuinka suuret yritykset eivät tule toimeen ilman laajaa byrokratiaa, jonka läpituonkevuus ja sitä vastaava parlamentaarisen kontrollin tarve – ajatellaanpa vaikkapa globaalisti kasvavia vaatimuksia 'yritysten yhteiskuntavastuusta' ja universaalien *corporate governancen* periaatteiden toimeenpanosta – ei suinkaan ole erilainen kuin "vihatuissa" valtion virastoissa. Liikeyritystä ei kuitenkaan määrättyjen universaaliperiaatteiden alaiseksikaan saatettuna koske sellainen kylläkin loppujen lopuksi myönteinen "itserajoitus" toimintasisältöjen ja proseduurien kannalta kuin tutkimuksen, opetuksen ja opiskelun vapaus yliopistojen vapaissa tiedekunnissa. Tutkijan, opettajan ja opiskelijan kannalta liikeyritysmuoto ei merkitse autonomiaa, vaan sidonnaisuutta ja jopa mielivaltaa, kuten klassisten niin sanottujen sidottujen tiedekuntien lainopillisen, lääketieteellisen ja teologisen ulkoiset riippuvuus-suhteet (vrt. Immanuel Kant, *Der Streit der Fakultäten*).

Toinen tapa on rinnastaa keskenään kilpailevat yliopistot puolueisiin. Valtion virastojen tai ministeriöiden välillä ei myönnetä olevan ristiriitaa, vaikka ne kamppailevat niukoista voimavaroista niin kuin etujärjestöt keskenään. Virastomaisuuden purku korostaa yliopistojen kilpailua ja samalla niiden strategioiden muodostamista ikään kuin puolueohjel-

miksi. 'Puolueina' yliopistot kilpailevat opiskelijoista, opetusresursseista, tutkimusrahoituksesta, lahjoitusvaroista, kansainvälisestä maineesta ja valtakunnallisesta vaikutusvallasta. Puolueiden tavoin ne pyrkivät olemaan muita parempia erottautuen itselleen luomilla omilla profiileillaan ja identiteeteillään. Ohjeet eri yliopistojen tutkijain välisen yhteistyön rajoittamisesta huippuyksikköhaussa tai tutkimusprojekteissa ovat esimerkkejä yliopistojen puolueluonteen korostumisesta.

Yliopistojen kilpailu on vähemmän reilua ja tasapuolista kuin parlamentissa ja julkisissa vaaleissa käytävä. Weberin ja hänen aikalaistensa (erityisesti James Bryce, Moisei Ostrogorski, Robert Michels) tavoin voi korostaa sitä, että puoluemuoto, erityisesti kannatuksen maksimointi ja sen vaatima organisointi vaatii tehokasta ja harvainvaltaista koneistoa. Yliopistoissakin tämä lisäisi eräänlaista toimitsijavaltaa, puoluekuria ja Britannian tapaista piiskurijärjestelmää. Profiloitumisen nimissä yliopistoissakin lienee odotettavissa epämukavien alojen ja niillä työskentelevien toisinajattelijoiden puhdistuksia. Tutkimuksen ja opetuksen puoluekantaisuus on yliopistoissakin ominaan tuottamaan samanlaista epävapautta kuin Kantin tarkastelemien sidottujen tiedekuntien opetus ja tutkimus.

Oppineiden tasavalta -mallin mukaan puolestaan akateeminen vapaus on yliopiston toiminnan perusehto, korkeatasoisen tutkimuksen ja samalla intellektuaalisen vetovoiman lähde. Sen institutionaalinen peruste on jo mainittu ero vapaiden ja sidottujen tiedekuntien välillä, joka vastaa nykykeskustelussa Quentin Skinnerin roomalaisen oikeuden käsitteistöllä ilmaisemaa käsitystä vapaudesta riippuvuuden vastakohdaksi. Tutkijan, opettajan ja opiskelijan vapaus ei ole rajoitusten puuttumista vaan edellyttää sellaista akateemista instituutiota, johon tutkijain autonominen status on rakennettu sisään. Virastoyliopisto saati sen etenevä byrokraatisoituminen on kahlinnut tätä oppineiden tasavallalle perustavaa vapautta; yritys- ja puoluemalli tekevät samaa toisin perustein. Akateeminen vapaus riippuvuudesta edellyttää sellaisia tasavaltalaisia instituutioita, jossa ytimenä on tutkijain välinen debatti ja kysymysten tarkastelu vastakkaisista perspektiivistä ja tätä vastaava vakiintuneiden käsitysten ja akateemisten muotien ja suhdanteiden kyseenalaistaminen.

Akateeminen vapaus ja oppineiden tasavalta tulee asettaa yliopiston johtaviksi periaatteiksi. On kuitenkin kysyttävä, miten ne olisi mah-

dollista konkretisoida ja panna toimeen nykyisessä yliopistoissa. Miten niihin voitaisiin uskottavasti vedota kamppailussa kilpailevia ideaalityyppejä kohtaan? Miten voitaisiin sallia viraston, liikeyrityksen ja puolueen tietyt piirteet yliopistossa – mutta alistaa ne oppineiden tasavalta-mallille?

Yksi virastomallin erityisistä ongelmista koostuu konsensusoletuksesta, oletuksesta ikään kuin yhteen hiileen puhaltavasta yliopistosta. Kritiikki ja debatti on kuitenkin olennainen osa tutkimusta, vaikka se saatetaankin käsittää Jürgen Habermasin tapaan vain puhdistavaksi väli-vaiheeksi, jonka jälkeen yhteisymmärrys saavutettaisiin. Tämä käsitys on sekä epärealistinen että epätoivottava; siinä muutoksetkin teorioissa ja käsitteissä ovat muodinmuutosten kaltaisia. Vielä kerran Max Weberiin viitaten, tieteen 'objektiivisuus' ei ole mitään muuta kuin institutiona-lisoitu menettelytapa tutkijain ja heidän teorioidensa välisen kamppai-lun tunnustamiseksi ja sääntelemiseksi reilun pelin hengessä (ks. Kari Palosen artikkeli ja viitteessä 39 esitetty sitaatti). Historiallinen malliesi-merkki luonteeltaan poliittiselle *fair playlle*, reilulle pelille, on parlamen-taarinen menettelytapa. Ideana on se, että kysymyksiä voi ymmärtää vain tarkastelemalla niitä vastakkaisista perspektiiveistä.

Akateemisen vapauden ja oppineiden tasavallan kannalta voidaan kysyä, miten parlamentaarisen menettelyn mukaista reilun pelin periaa-tetta voitaisiin soveltaa akateemisten kiistojen käsittelyyn. Kiistoja teori-oista ja käsitteistä ei toki voi ratkaista enemmistöperiaatteella, mutta kui-tenkin parlamentaarisella menettelytavalla – deliberatiivisen retoriikan modernilla malliesimerkillä – olisi käyttöä myös yliopiston organisaa-tiossa ja hallinnossa. Miten ulkopuolisten sekä tiedekunta- ja oppiaine-intressien mukaisten korporatiivisten mallien vastakohtaksi yliopistolle olisi luotavissa parlamenteille analogisia debattielimiä?

Yliopistopolitiikan agendasta

Näitä yliopistouudistuksen poliittisia vaihtoehtoja voidaan lähemmin tarkastella esimerkkien avulla. Otamme esiin muutaman niistä, vaikka vain ensimmäistä teemaa käsittelemme tarkemmin.

Jos professori heräisi henkiin 50 vuoden koomasta, hän ihmettelisi suuresti sitä sanastoa, jota yliopistossa käytetään. Yksi näistä sanoista on strategia; henkiin herännyt professorimme saattaisi ihmetellä, onko sotilasakatemiaista tullut ajankohtainen malli yliopistoille. Jos sen sijaan ymmärretään tuon käsitteen merkityksen eräänlainen maallistuminen, voidaan kysyä, millaisia yliopistokonseptioita strategiadokumentteihin sisältyy. Rinnastuvatko yliopistostrategiat niihin aikeisiin ja kaavailuihin, joita byrokrania kutsuu strategioikseen, yritysten ja asevoimien laatimiin ja toimeenpanemiin strategioihin, puolueohjelmiin kilpailijoiden tai vastustajien kukistamiseksi vai menettelytapoihin, jotka jo ennalta turvaavat asianomaisia alistamiselta, tukevat vapaata mielipiteiden vaihtoa ja punnintaa sekä toiminnan pysymistä *fair playna*? Strategiateemaa koskevalle tarkastelulle tarjoavat aineistoa myös toteutetut selvitykset siitä, ovatko strategiat edistäneet toimintaa siten kuin tarkoitettiin, strategioiden päivitykset sekä strategia-asiakirjojen perustelut sille, miksi edellinen strategia on hylättävä. Ennen muuta: ymmärretäänkö strategioiden toissijaisuus yliopiston 'eksistentiaaliseen' asemaan akateemisen vapauden pelikenttänä? Asiaa tarkastelevat teoksen artikkeleissa muun muassa Paul-Erik Korvela ja Pertti Ahonen.

Yliopistoja koskevasta voimassa oleva normistosta osa sääntelee instituutiiorakenteita ja pysyviksi tarkoitettuja menettelytapoja. Tietty osa sääntelee yliopistojen suhteita niihin nähden tuskin aikaisempaa ohuempaa valtaa käyttävään opetus- ja kulttuuriministeriöön ja muihinkin tahoihin. Maisterin- ja tohtorintutkintojen tarjontaa sekä huomattavaa osaa erillisistä maisteriohjelmista säädellään esimerkiksi edelleen ministeriön asetuksella, eivätkä yliopistot saa pääosaa rahoituksestaan muulla tavoin kuin opetus- ja kulttuuriministeriön asettamien kriteerien mukaan. Kunkin yliopiston itsenäisesti laatimat normit sääntelevät monia niiden sisäisistä rakenteista, päätöksentekoprosesseista niiden hallitustasolta toiminnan perusyksikköihin saakka sekä niiden toiminnan periaatteita ja yksityiskohtia. Yliopistolain soveltamisesta runsaan kolmen vuoden aikana kertynyttä kokemusta voidaan tarkastella pohtien sitä, miten normisto on edistänyt tai estänyt kehityskulkuja suhteessa luonnehtimiimme yliopistoideaalityyppeihin. Ovatko normit tai ainakin jotkut niistä kenties uusintaneet byrokraattista yliopistomallia? Tähdentäessään uuden yliopiston taloudellista omavastuisuutta korosta-

vatko normit kohtuuttomasti taloudellista menestystä toisaalta kenties irrottaen valtion liialti taloudellisesta yliopistoja koskevasta vastuusta? Profiloidessaan kutakin yliopistoa sen omaksuman aate- ja intressiperustan mukaisesti pönkittävätkö normit piiskurimaisten yliopistotoimitsijoiden itse asiassa kyseenalaista vallankäyttöä? Kykenevätkö normit kenties ohjaamaan yliopistot omaksumaan ja vakiinnuttamaan 'oppineiden tasavallalle' välttämätöntä, vaihtoehtoja esiin nostavaa ja niitä puntaroivaa deliberoivaa kulttuuria?

Toiminnan arviointi on teema, jolta kukaan vähänkään pitempään yliopistossa toiminut ei voi välttyä. Epäilemättä jonkinlainen arviointi on aiheellista. On kuitenkin kysyttävä, mitä arvioidaan, miten arvioidaan ja kuka arvioi. Onko arviointi ulkokohtaista "evaluaatiota" ja jopa lyhytjänteistä tulostamista vain sen sijaan kompetenttia arvos- telua, josta ei puutu älyllistenkään arvojen puntarointia eikä eettisiä näkökohtia. On kysyttävä, korostaako ja vahvistaako arviointi byro- kraattiseen tapaan yhdenmukaisuutta, toimintaa tieteellisessä 'valtavir- rassa' ja alistumista tiede-, talous- ja yhteiskuntapoliittisiin muoteihin. Missä määrin arviointi on ahtaasti määrällistä (perus- ja jatkotutkintojen määrä, referoitujen tieteellisten julkaisujen ja niiden saamien viittausten määrä, ulkoisen hankerahoituksen määrä sekä tutkintonsa suorittaneiden perus- ja jatkotutkinto-opiskelijoiden työllistyminen ja ansiotasoa)? Tukevatko arvioinnit 'oppineiden tasavallan' periaatteista piittaamatto- mien tahojen toimia ja niiden vaatimusten toteuttamista? Suuntaavatko arvioinnit riittävän huomion 'oppineiden tasavallan' oleellisiin kysy- myksiin mobilisoiden sillä tavoin sen kaikkein vahvimman arviointika- pasiteetin, jonka monipuolinen deliberointi toteutuessaan tarjoaa?

Yliopistouudistuksen eli yliopistolain vaikutukset on äskettäin viral- lisesti arvioitu kuten edellytykseksi asetettiin, kun uudistus toteutet- tiin. Integriteettiä osoittaen arvioinnista päävastuullisen konsulttiyrityk- sen edustajat totesivat, että uudistuksen vaikutuksiin ei monelta osin ollut mahdollista ottaa kantaa. Kuluvinä vuosina arviointia asiasta tulee kuitenkin jatkaa. Sikäli tärkeitä ovat esimerkiksi seuraavat kysymykset. (1) Miten byrokraatisoitumista voi purkaa ja torjua akateemisen vapau- den periaatteita soveltaen kuten vapauttaa yliopiston tutkijat ja opettajat kaavamaisesta fyysisestä läsnäolopakosta tai -paineesta ja työajan käytön rekisteröintimääräyksistä, mikäli mahdollista myös projektitehtävissä?

(2) Miten edelleen kehkeytyvä uudempi yliopistotalous voisi välttää kamreerimaisen detaljikontrollin kaavamaisine järjestelmineen ja sen sijaan painottaa yliopistojen sisälläkin tukea virtuoosimaiselle kekseliäisyydelle, riskejä ottavalle innovatiivisuudelle ja oppiaine-, tutkimusala-tieteenala- ja tiedekuntarajojen ylittämislle? (3) Miten yliopistoihin voitaisiin muodostaa korkeatasoinen ja tehtäviinsä vihkiytynyt tutkimuksen ja opetuksen apuhenkilöstö, joka tutkimusta ja opetusta kylliksi ymmärtävänä pitäisi huolta kansainvälisten ja kotimaisten hankerahoitusmahdollisuuksien seurannasta, vaativien hankkeiden toimeenpanosta sekä hankkeiden kontrolloinnista ja raportoinnista? (4) Miten suhteutettaisiin toisiinsa tieteele ja sille perustuvalla korkeimmalla opetukselle ominainen deliberointi ja toisaalta yliopistolliselle 'oppineiden tasavallalle' ominainen deliberointi, jotta deliberaatio ylipäätään muodostuisi yliopistossa hallitsevaksi suhteessa muihin tarpeellisiin mutta sittenkin marginaalisempiin menettelyihin?

Kokoelman kirjoituksista

Tämän kokoelman avaa Risto Heiskalan jo aikaisemmin julkaistu puheenvuoro toisen maailmansodan jälkeisestä suomalaisesta yliopistopolitiikasta. Se on pitkäaikaiseen yliopistossa työskentelyyn ja yliopistopolitiikan seuraamiseen nojaava aikalaisanalyysi, *Zeitdiagnose*. Se on kirjoitettu sosiologisella sanastolla ja lähdeaineistolla, mutta osoittaa yleisempää aikakauden ja tilanteen poliittista lukutaitoa: tekijä nostaa esiin tyyppisiä ja trendejä, jotka pelkistävät ja kärjistävät tilannetta. Heiskala on muissakin yhteyksissä esittänyt Suomessa harvinaisia akateemisiä aikalaisanalyysijä, joiden käsitteet ja tilannekuvaukset nopeasti ovat siirtyneet opiskelijain seminaaripapereihin yhteyksistään irrotettuina ja ikään kuin reaalisiksi olioiksi kohotettuina. Tässä mielessä on lukijaa voi muistuttaa tekstin luonteesta kirjoittajan henkilökohtaisena debattipuheenvuorona, jonka sanastoa ei noin vain voi siirtää muiden käyttöön. Sama koskee tietysti muitakin tässä julkaistuja kirjoituksia.

Seuraavaksi otetaan askel taaksepäin ja käsitellään kahdessa kirjoituksessa sitä yliopistoa, josta uudistuksella halutaan päästä eroon. Anitta

Kanasen kirjoitus Immanuel Kantin *Der Streit der Fakultäten* -teoksesta käsittelee yhtä ”sivistysyliopiston” nimellä tunnetun Preussissa 1700- ja 1800-luvun vaihteessa muodostuneen yliopistokonseption keskeistä ohjelmallista dokumenttia. Kananen osoittaa, kuinka Kantin työ liittyy aikakauden keskeisiin kiistoihin sensuurista ja tiedekuntien välisestä valtakamppailusta, johon hän tarjoaa vaihtoehdoksi tiedekuntien hierarkian kääntämistä, muita alemmalla olevan filosofisen tiedekunnan arvon kohottamista sille ominaisen tutkimuksen ja opetuksen vapauden perusteella. Akateemisen vapauden ja sitä kautta yliopiston omaleimaisuuden puolustuksena Kantin teos on edelleen lukemisen arvoinen.

Suvi Soinin kirjoitus brittiläisen politiikan teoreetikon Michael Oakeshottin sivistysajattelusta liittyy, kuten tekijä huomauttaa, Britanlian mallin mukaiseen ammattiopetuksesta mallia ottavaan uudistukseen, joka on monien suomalaistenkin ”reformien” taustalla. Se tavoittelee paluuta Kantin kritikoimaan tilanteeseen, mutta siten, että enää opiskelua filosofisen tiedekunnan vapaudessa ei pidetty edes tarpeellisenä välivaiheena eriytyville ja sidotuille opinnoille. Oakeshottin kritiikki yliopiston tehdasmaistamista kohtaan suuntautuu myös yliopistojen opetuksen ja tutkimuksen työhön vertaamiseen, jolle vastakäsitteeksi hän tarjoaa *playn* – leikin tai pelin – käsitettä. Kun nykyisissä yliopistojen palkkausta arvioivissa lomakkeissa tutkijoista ja opettajista käytetään sanaa ”työntekijä”, tämä on hyvä esimerkki ajattelussa jossa harvojen – kuten yliopistoväen – vapaudesta halutaan päästä kaikkien tasa-arvoiseen alistamiseen.

Marja Keränen jatkaa keskustelua yliopiston autonomiasta nykyisen organisaation ja ”hallinnan” tutkimuksen kielen sisällä käytyjä pohjoismaisia keskusteluita esitellen ja eritellen. Moniin osasuuntauksiin jakautuneen uusinstitutionaalisen tutkimuksen erään osasuuntauksista (niin kutsutun normatiivisen institutionalismin) kärkinimi norjalainen Johan P. Olsen on esittänyt tulkintansa ”humboldttilaisesta” yliopistosta ja sen autonomiakäsitteestä siten että se tulee tavallaan yhteismitalliseksi sen keskustelun kanssa joilla yliopistouudistuksia on legitimoitu, mutta saa tämän autonomiamallin näyttämään hyvinkin puolustamisen arvoiselta. Tätä vastaan Keränen asettaa kaksi ”vaihtoehtoa”, joita molempia on käytetty uudistusten puolustukseen, *New Public Management*- (NPM) ja *governance*-kielet; kumpaakaan käsitettä ei ole onnistuttu kääntämään

suomeksi eikä monelle muullekaan kielelle. Keräsen keskeinen kysymys on, että kenen autonomiasta on kysymys kun puhutaan yliopiston autonomiasta? Jos humboldtilaisessa mallissa Olsenin tapaan tulkittuna on kysymys tutkijain ja opettajien, laitosten, tiedekuntien ja yliopistojen autonomian suhteutuksesta toisiinsa, NPM:n kielessä on kysymys yliopistojen irrottamisesta parlamentaarisesta kontrollista ja 'vapauttamisesta' markkinoille ja *governance*-kieli puolestaan näkee verkostomallissa ratkaisun, jossa osallistuminen ja riippuvuus harmonisesti yhdistetään – ei-kenenkään autonomiaksi.

Paul-Erik Korvela pohtii strategiakäsitteistöä ja ihmettelee oikeutetusti, voidaanko puhua strategiasta ilman taktiikkaa ja politiikkaa – molemmat käsitteitä, joita organisaatiouudistajat nähtävästi visusti varovat? Yliopistojen strategiapuheissa ei vedota strategia-ajattelun klassikoihin, ennen muuta Carl v. Clausewitzin *Vom Kriege* -teokseen, vaikka yliopistouudistuksen mallina toimineen liikkeenjohdon ja organisaatioanalyysin aloilla Clausewitz, Machiavelli ja Sunzi ovat yhtä ajankohtaisia kuin ennenkin. Korvela varoittaa liiasta innostuksesta strategioihin: strategioiden luominen ilman taktiikan tukea ja ilman pohdintaa poliittisesta päämäärästä on hieman ontuvaa. Organisaatiotutkimuksen keskusteluihin viitaten hän korostaa, ettei ole suinkaan selvää, että strateginen pitkäjänteisyys on aina viisasta suhteessa taktiseen ketteryuteen. Kun yliopistot toimivat muuttuvassa maailmassa, voikin kysyä eikö tilaisuuksien ovela hyväksikäyttö olisi tärkeämpää kuin strategiat, sekä tutkijoille että yliopistoille ja niiden yksiköille. Vai onko tämä vain jotakin sellaista jota ei saa ääneen sanoa, mutta jota kuitenkin tehdään ja strategiapuhe pikemminkin peittelee tätä. Korvela myös huomauttaa strategioiden kaikenkattavuudesta: puolueanalogialla ilmaistuna kaikki suomalaiset yliopistot pyrkivät olemaan eräänlaisia poliittisen keskustan yleispuolueita, joiden päämäärät ovat kaikkien hyväksyttävissä ja itsestään selviä. Äärimmäisen kilpailtuun markkinatilanteeseen luodun ympäröityä strategiaa sijaan voisi Korvelan mukaan panostaa strategian tasolla esimerkiksi akateemisen vapauden maksimointiin: tehokkuus- ja mittausinnon aikakaudella oikeasti innovatiivinen strategia olisi panostaa tutkimusedellytysten ja akateemisen vapauden maksimointiin. Yliopistorankingit näyttäisivät Korvelan mukaan taatusti erilaisilta jos niissä mitattaisiin ”tehokkuuden” sijaan opetus- ja tutkimushenkilöstön

autonomiaa ja tutkimuksen vapautta, jotka kuitenkin ovat aitoja kilpailuvaltteja houkuteltaessa kansainvälisiä huippuosajia.

Perti Ahonen muodostaa kirjoituksessaan aineistoperusteisesti yliopistoja koskevan laajan mallijoukon retorisisina ”topoksina”. Ahosen kirjoitus osoittaa osaltaan, että huolimatta yliopistojen strategiaprocesien tietyistä pintapuolisuudesta ja strategia-asiakirjojen ilmeisestä monotonisuudesta ja latteudesta yliopistojen strategiadokumentteja poliittisesti lähilukemalla käy ilmi hyvinkin kiinnostavia seikkoja. Aineistona ovat Helsingin yliopiston kaksi peräkkäistä strategiaa vuosille 2010–2012 ja 2013–2016. Ahonen lukee noita dokumentteja aikakautensa poliittis-hallinnollisen kielen ilmentyminä soveltaen toposanalyysinsä tuloksia, joihin lukeutuu myös koko tässä teoksessa keskeisten yliopistomallien luonnehdinta. Poliittisen luennan tuloksiin lukeutuu se, että dokumentteja jäsentävät keskeisimmät käsitteet ovat ”johtaminen” ja ”yhteiskunta”, tavallaan suorastaan väsyksiin saakka ja samalla uusintaen jopa koko sodanjälkeisen suomalaisen kielenkäytön määrättyjä keskeisiä piireitä (vrt. myös Heiskalan kirjoitus tässä teoksessa). Noiden kahden käsitteen dominanssi viittaa yliopistojen tiettyyn haluttomuuteen tai kyvyttömyyteen tähdentää omaleimaisuuttaan moniin muihin organisaatioihin verrattuna. Tosin ainakin Helsingin yliopiston strategiadokumenteissa viljellään jossakin määrin myös sellaisia toiveita herättäviä käsitteitä kuin ”tieto”, ”sivistys” ja ”kriittisyys”. Luennan kohdistaminen kahteen peräkkäiseen strategiaan korostaa myös strategiatyön ja strategioiden kirjoituksen tiettyä epookki-, suhdanne- ja jopa tilanneherkkyyttä; siinä missä edellinen strategia oli lausuttu julki muutos- ja johtamisstrategiana, jälkimmäinen pikemmin linnoittaa valitsemiinsa suuntiin etsiytyvää yliopistoa perin kontingentiksi ja vähän lupauksia antavaa ulkomaailmaa vastaan.

Kari Palonen tekee kirjoituksessa ajatuskokeen yliopiston analyysistä kielellä, jossa kiistat ja debatit nähdään pääasiaksi, nimittäin parlamentaarisen menettelyn kielellä. ”Parlamentaarinen” adjektiivi viittaa tässä tiettyyn tapaan lähestyä asioita vastakkaisia näkökulmia esitellen ja vaihtoehtojen välillä valintoja tehden, riippumatta siitä mistä arenasta on kysymys. Parlamentaariselle menettelylle analoginen tapa on käsitellä tutkijain ja heidän ajatustensa välisiä kiistoja reilun pelin hengessä, niitä lopettamatta tai latistamatta. Tutkimusten arviointi puheenvuoroina

debatteihin merkitsee myös luopumista ylhäältä määritellyistä aihepiiripainotuksista. Tässä kirjoituksessa Palonen pohtii myös sitä, mitä ”parlamentarisointi” voisi merkitä yliopiston organisoinnin kannalta. Lisäksi hän rinnastaa yliopiston tutkijain ja opettajien statuksen parlamentaarikon vapaaseen mandaattiin. Tästä voidaan nostaa esiin yhteys Kantin vapaiden tiedekuntien puolustukseen tai Quentin Skinnerin ”uusroomalaiseen” käsitykseen vapaudesta orjuuden ja sen analogioiden vastakohtana.

28.12. 2012

Risto Heiskala

KANSALLISESTA KULTTUURISTA KANSALLISEEN SIVILISAATIOON¹

Suomalainen yliopisto II maailmansodan jälkeen

Jo Max Weber huomautti, että keskeistä yliopiston analyysissa on, että oppineet eivät omista yliopistoa (Weber 1919). Sen olemme viimeaikaisissa muutosprosesseissa tulleet melko karvaasti havaitsemaan ja siksi on hyvä lähteä liikkeelle kysymyksestä, mistä yliopiston resurssit tulevat ja mitä vaikutusta sillä on niissä harjoitettavan toiminnan luonteeseen?

Historiallisesti tarkastellen vaihtoehtoja on useita: ensimmäisissä yliopistoissa opiskelijat maksoivat oppineille saadakseen kuulla luentoja ja kehittääkseen näin omia kykyjään ja sivistystään. Välittömässä mesenaattijärjestelmässä taas ruhtinaat ja rikkaat lahjoittajat maksavat saadakseen kuulla, mitä haluavat ja pitävät tämän vuoksi resurssoinnin mahdollistavat pääomat itsellään. Lopulta välillisessä mesenaattijärjestelmässä ruhtinaat ja rikkaat lahjoittajat antavat yliopiston käyttöön pääomaa, jolla se voi joko vapaasti tai tiettyjen reunaehtojen puitteissa itse päättää toiminnastaan.

Esimerkiksi USA:n huippuyliopistot kombinoivat kaikkia kolmea rahoitusmuotoa. Niissä on tuntuvat lukukausimaksut, joita tosin kompensoidaan mittavin lahjakkaille köyhille suunnatuin stipendijärjestel-

1 Alkujaan julkaistu: Risto Heiskala: Suomalainen yliopisto II maailmansodan jälkeen. Yhteiskuntapolitiikka 75(2011), 1:92-97.

min, joiden vuoksi järjestelmä ei ole niin eriarvoistava kuin ensi silmäykseltä näyttää. Välitöntä mesenaattijärjestelmää edustavat valtion, liike-elämän ja muiden intressitahojen tutkimus- ja kehitystoimintatyyppinen rahoitus, jolla on käytännölliset ja nopeatahtiset tavoitteet. Välillisen mesenaattitoiminnan periaattein toimivat testamentit ja muut yksityiset lahjoitukset, joiden osuus on merkittävä. Tämän rahoituslähteiden monipuolisuuden vuoksi USA:n parhaat yliopistot ovat suhteellisen vapaita suhteessa minkä tahansa yksittäisien rahoittajatahon intresseihin.

Suomalainen yliopistojärjestelmä on II maailmasodan jälkeen kokenut monia mullistuksia, mutta sen resurssoinnin periaate on käytännössä pysynyt koko ajan samana. Vuoden 2009 loppuun yliopistot olivat valtion tilivirastoja. Sen jälkeen ne muuttuivat julkisoikeudellisiksi yhteisöiksi, jotka periaatteessa voivat myydä palveluksiaan kenelle tahansa, mutta joilla käytännössä on vain yksi asiakas eli Opetus- ja kulttuuriministeriö. Molemmissa tapauksissa on kysymys välittömän mesenaattijärjestelmän muunnelmasta, jossa valtio toimii ainoana mesenaattina. Tämän vuoksi yliopiston pysyvyyttä ja muutosta voi Suomessa tarkastella poikkeuksellisen hyvin tarkastelemalla valtiollisen tiede- ja korkeakoulupolitiikan suhdanteiden vaihtelua. Teen näin ja erottelen II maailmansodan jälkeiseltä ajalta kolme yliopistodiskurssia. Ne sijoittuvat peräkkäin ajanjaksoiksi, mutta kun uusi hegemoninen diskurssi korvaa edellisen, edellinen ei vain yksinkertaisesti kuole pois, vaan jää elämään hegemonisen diskurssin marginaaleissa. Siksi nykyhetken tiede- ja korkeakoulupoliittinen keskustelu on – onneksi, voisi sanoa – vähintään kolmiäänistä.

I. Kansallisen sivistyksen vaaliminen eliittyliopistossa

Ensimmäistä kautta luonnehti iskulause ”Kansallisen sivistyksen vaaliminen eliittyliopistossa”. Kausi ulottui 1940-luvulta 1960-luvulle. Se edelsi korkeakoululaitoksen laajenemista ja puhumme siksi nyt lähinnä Helsingin yliopistosta ja Turun yliopistoista.

Tänä kautena yliopisto ymmärrettiin Suomessa kansallisen sivistyk-

sen vaalijana. Luonnontieteiden ja tekniikan tuli toki tuottaa myös teollisia sovellutuksia ja muiden alojen kouluttaa virkamiehiä, mutta iso osa yliopiston tehtävää oli kansallisen sivistyksen rakentaminen, vaaliminen ja kehittäminen. Agraarin Suomen metaforin yliopiston tehtävänä oli ”hengenviljely”. Niinpä esimerkiksi Edwin Linkomies totesi vuonna 1950 Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan promootiossa pitämässään puheessa ”Yliopisto korkeimman hengenviljelyn tyyssijana”, että yliopisto ”on kasvattanut ne työntekijät, jotka ovat joko suoranaisesti tai välillisesti olleet istuttamassa laajoihin kansankerrokseen niitä tietoja, jotka ovat avanneet ymmärtämystä korkeamman hengenviljelyn arvoille. Ei ole liioiteltua väittää, että tämä saavutus, Suomen kansan nostaminen omilla aivoillaan ajattelevaksi sivistyskansaksi, on kaikkein merkittävin niistä tuloksista, joihin yliopisto toiminnassaan on päässyt.” (Linkomies 1954, 115–116.)

Yliopisto rekrytoi opiskelijansa ja henkilökuntansa yhteiskunnan hyvinvoivista kerrostumista ja yliopiston sisäinen rakenne toimi professorien keskinäisenä polisdemokratiana, jota voi kuvata ”oppineiden tasavallaksi”. Tällöin ei kuitenkaan kannata kuvitella mielessään mitään ”herruudetonta kommunikaatiota” Jürgen Habermasin (1981) tapaan, vaan oppineiden polisdemokratia on ymmärrettävä samanlaiseksi harvinaisuuden muodoksi kuin antiikin Ateenan omaisuutta omistavien ja kotitalouksiaan suvereenisti hallitsevien miesten yhteenliittymää voi kuvata demokraattiseksi polikseksi. Esimerkiksi Turun yliopiston järjestysmuoto eli nykyisen johtosäännön vastine vuodelta 1954 sanoi yliopiston laitoksesta seuraavan ja vain seuraavan asian: ”laitos on oleva professoria ja hänen kokoelmiaan varten” (Paloheimo 2010).

Yliopisto oli osa kansallista projektia, mutta sivistyslaitoksena sen autonomia oli vahva. Mikään taho kansakunnassa ei katsonut olevansa kykenevä ohjailemaan yliopiston toimintaa – sinnehän oli valittu professoreiksi alojensa parhaat asiantuntijat! Siksi Suomen tiede- ja korkeakoulupolitiikan tosiasiallinen keskus oli Helsingin yliopiston konsistori, jossa päätökset tehtiin professorien polisdemokratian periaattein.

Helsingin yliopiston asema oli vahva paitsi suhteessa Opetusministeriöön myös suhteessa maan muihin yliopistoihin, joiden tutkintovaatimukset 1960-luvulle saakka noudattivat Helsingin yliopiston tutkintovaatimuksia. Edwin Linkomies ilmaisi Helsingin yliopiston eri-

tyisaseman edellä jo mainitussa vuonna 1950 pidetyssä puheessaan seuraavasti:

Tosin Helsingin yliopistolla ei enää ole sitä yksinään vallitsevaa asemaa korkeimman sivistyksen vaalijana, joka sillä oli vielä muutamia vuosikymmeniä sitten. On syntynyt uusia laitoksia, uusia yliopistoja ja korkeakouluja, jotka yliopistomme rinnalla toimivat samojen tai samanlaatuisten päämäärien hyväksi. Mutta Helsingin yliopistolla on edelleen maan hengenelämässä johtava asema, se on kieltämätön tosiasia. Täältä lähtevät ne tunnuksset, jotka suurelta osalta määräävät korkeimman sivistyksen summan. (Mt. s. 116–117.)

Tämän aseman murtamisesta tulikin Opetusministeriön keskeinen tehtävä seuraavalla kaudella.

II. Tiede kansaa palvelemaan demokraattisessa yliopistossa

Seuraava kausi ulottui 1960-luvulta 1970-luvulle. Sitä luonnehti iskulause ”Tiede kansaa palvelemaan demokraattisessa yliopistossa”.

Tämän kauden yhteiskunnallisena taustana oli suuri modernisaatiomurros, jossa kaikissa länsimaissa pyrittiin vauhdittamaan tieteellis-tekniistä kumousta laajentamalla yliopistolaitosta massiivisesti. Samaan aaltoon sattui monta muuta muutosta.

Laajenemisen myötä yliopisto avautui sen ulkopuolelle aiemmin jääneille yhteiskuntakerrostumille, joiden vaihtoehtona oli joko alistua yläluokan valtaan tai tehdä kumous. Tunnetulla tavalla seurauksena oli 1960-luvun ylioppilaskapina, joka pyyhkäisi läpi koko OECD-maailman ja suuren osan muutakin maapalloa (ks. esim. Bourdieu 1984).

Noina vuosina kansantulo kasvoi kohisten samalla kun valtiokoneisto laajeni kaikilla aloilla ja alkoi suunnitteluoptimismin hengessä kehittää ohjaustaan kaikilla sektoreilla. Yliopistoissa tämä näkyi Opetusministeriön tiede- ja korkeakouluosaston perustamisena ja sen pyrkimyksenä kaikin keinoin ottaa Helsingin yliopiston konsistorilta asema, joka sillä aiemmin oli ollut. Välineinä toimivat uusien lakien ja alemmanasteisten määräys-

ten kautta toteutuva säännösohjaus sekä resurssipäätökset, joilla rahoitusta ohjattiin uusille ja ylipäätään taipuisille yliopistoille ja korkeakouluille.

Tieteellis-teknisen kumouksen metaforin suunnitteluoptimismi levisi kaikkialle yhteiskuntaan. Tämä näkyi Opetusministeriön hallinnonalalla muun muassa sellaisissa uusissa mietinnöissä kuin POPS ja FYTT eli Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö ja Filosofisten ja yhteiskuntatieteellisten tutkintojen toimikunnan mietintö (KM 1970 A 4 ja KM 1972 A 17).

Kansainvälispoliittisesti tarkastellen kylmä sota oli vaiheessa, jossa sosialismin uhka loi hyvät edellytykset inklusiopolitiikalle länsimaissa. Hyvinvointivaltion rakentaminen ja ylipäätään tasa-arvon ja demokration tavoitteet olivat siksi vahvoilla koko yhteiskunnassa. Yliopistosektorilla tätä ilmensi mm. Akatemiauudistus, jossa korkeimman hengen-
viljelyn ylimpänä temppeleinä toimineesta eliittiakatemiasta muotoiltiin meidän nykyisin Suomen Akatemian nimellä tuntemamme tiederahoitusorganisaation edeltäjä. Samaan suuntaan viittoivat hallinonuudistus ja tutkinnonuudistus, joiden molempien iskulause kuuluu: ”tiede kansaa palvelemaan”.

Tuon ajan henkeä voi hyvin kuvata parilla sitaatilla. Ensimmäinen näistä on vuonna 1970 ilmestyneestä kirjasta Johdatus uuteen yliopistoon. Siinä julkaistussa artikkelissaan Kari Toikka kirjoitti alaotsikon ”Yliopiston väärä tietoisuus ja sen seuraukset” alla humboldtilaiseen yliopistoajatteluun viitaten:

Vaikka autonomian samastaminen epäpoliittisuuden ja professorien erityisaseman kanssa oli alusta alkaen osa yliopiston väärää tietoisuutta, joka peitti näkyvistä todellisen autonomian konkreettiset edellytykset, se oli uusklassisen yliopistoidean syntyvaiheessa kuitenkin tietystä mielessä järkevää. Idealistisen filosofian käsitys tieteestä, akateemisesta kasvatuksesta ja valtion luonteesta muodosti sisäisestä ristiriitaisuudestaan huolimatta laajan teoreettisen järjestelmän, jonka avulla yliopisto saattoi ainakin pyrkiä käsittämään analyttisesti oman toimintansa luonteen. Mutta omaksuessaan epähistoriallisen tietoisuuden se menetti kyvyn analysoida vapautensa kulloisiakin muuttuvia edellytyksiä, ja tämän seurauksena autonomia on jäänyt pysyvästi merkitsemään empiiristä asiaintilaa, joka on perusteltavissa vain tie-

tyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa. Yliopiston mahdolliseksi ja välttämättömäksi kuviteltu epäpoliittisuus ja professorien etuoikeutettu asema eivät enää ole teoreettisista perusteluista johdettavia seurauksia. Ne ovat itse muuttuneet omiksi perusteluikseen. Sen mikä on olemassa, kuvitellaan olevan totta sen vuoksi, että se on olemassa: ajattelu on muuttunut Marcusen tarkoittamassa mielessä yksilolotteiseksi. Naiivin empirismin asettaminen teoreettisen – vaikka idealistisenkin – ajattelun tilalle on ratkaisevasti vähentänyt yliopiston mahdollisuutta saavuttaa oikea tietoisuus tilastaan ja sen muuttamisen edellytyksistä. (Toikka 1970, 130–131.)

Kahta vuotta myöhemmin ilmestyneessä FYTT-mietinnössä puolestaan todetaan mm. alaotsikon ”Korkeakoulutuksen yhteiskuntapoliittiset päämäärät” alla ohjelmallisesti seuraavaa:

Koulutuksen demokratisointi tarkoittaa ensinnäkin korkeakoulutusmahdollisuuksien yleistä laajentamista ja samalla niiden tasaveroisempaa jakautumista eri väestöryhmien ja yhteiskuntaluokkien kesken. Edelleen kaikille korkeakoulu yhteisön toimintaan osallistuville on taattava mahdollisuus vaikuttaa koulutuksen tavoitteiden asetteluun ja suunnitteluun korkeakoulujärjestelmän sisällä. ... Opetuksen sisällössä on otettava huomioon yhteiskunnan eri sektorien kehittyminen ja opiskelijoiden tarve osallistua aktiivisesti niiden toiminnan kansanvaltaiseen kehittämiseen. ... Demokraattisen kehityksen vaatimuksiin sisältyy korkeakoulujen ja niiden laitosten mahdollisuus tiedeelliseen ja yhteiskunnalliseen kritiikkiin ja poleemiseen asenteeseen tutkimus- ja koulutussisältöihin nähden. (KM 1972 A 17: 25–26.)

1980-luvun aikana ”tiede kansaa palvelemaan”-ajattelu rapautui sekä sisäisiin ristiriitoihin että ulkoisesta paineesta. Sisäisiä ristiriitoja ilmensi mm. mies- ja ääni periaatetta yliopistojen hallintoon esittäneen Lex Virolaisen kritiikkiin, jossa kysyttiin, voiko oppineiden tasavallan korvata pelkällä tasavallalla? Yliopistonopettajan ja opiskelijan välinen ero nimittäin joka tapauksessa heijastaa sitä seikkaa, että edellisellä ajatellaan olevan jotain opetettavana jälkimmäiselle eikä silloin ehkä ole paikallaan, että jälkimmäiset enemmistöllään yliopistossa hallitsevat edellisiä.

Ulkoisia paineita ilmensi yhteiskunnallisen ilmapiirin muuttuminen, jonka myötä hyvinvoinnin, tasa-arvon ja demokratian sijaan poliittisten koalitioiden rakentamisessa alkoivat korostua markkinat ja kilpailukyky sekä ylipäättään tavoitteet, joita olisi 1970-luvulla kutsuttu pääomapiirien intresseiksi. Suunnitteluoptimismi sen sijaan jäi voimaan ja muodostaa edelleen kansallisen projektin ytimen. Nyt se tosin puhuu markkinakieltä, vaikka pystyttääkin lähinnä byrokraattisia rakenteita.

III. Yliopisto osana kansallista innovaatiojärjestelmää

Kolmas ja viimeinen vaihe, jota edelleen elämme, jatkuu 1980-luvulta nykypäivään ja tiivistyy iskulauseeseen ”yliopisto osana kansallista innovaatiojärjestelmää”.

1980-luvulla Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta ja hyvinvointivaltio alkoi muuntua valmentajavaltioksi (Heiskala & Luhtakallio 2006; Heiskala & Kantola 2010). Näitä muutoksia ilmensi muun muassa, että maahan perustettiin vuonna 1987 Tiede- ja teknologianeuvosto (v. 2008 alkaen Tutkimus- ja innovaationeuvosto), joka vuonna 1990 kehitti iskulauseekseen ajatuksen ”kansallisesta innovaatiojärjestelmästä” (Miettinen 2002). Näiden termien taustalla olevaa mielenmaisemaa ja organisaatorakenteita kuvaa seuraava pitkä Tiede- ja teknologianeuvoston pitkäaikaisen sihteerin Esko-Olavi Seppälän vuodelta 2006 olevasta kirjoituksesta otettu sitaatti:

Kansallinen innovaatiojärjestelmä on laaja-alainen kokonaisuus, jonka muodostavat uuden tiedon ja osaamisen tuottajat, niiden hyödyntäjät sekä näiden väliset moninaiset vuorovaikutussuhteet. Innovaatiojärjestelmän keskeiset osat ovat koulutus, tutkimus ja tuotekehitys sekä tietointensiivinen yritystoiminta. Monipuolinen kansainvälinen yhteistyö on järjestelmän läpikäyvä piirre.

Uuden tiedon tuottajia ovat muun muassa yliopistot ja korkeakoulut, tutkimuslaitokset ja yritykset. Tiedon hyödyntäjiä ovat useimmiten yritykset, yksityiset kansalaiset sekä yhteiskunnan kehittämisestä vas-

taavat päätöksentekijät ja hallinto. Tutkimustiedon merkitys yhteiskunnan ja talouden kehittämisessä on jatkuvasti kasvanut, mikä lisää hyvän yhteistyön ja verkottumisen merkitystä niin julkisen ja yksityisen sektorin välillä kuin sektorien sisällä.

Tiede-, teknologia- ja innovaatiopolitiikan keskeinen tehtävä on huolehtia innovaatiojärjestelmän tasapainoisesta kehittymisestä ja sen sisäisen yhteistoiminnan vahvistumisesta. Tämän rinnalla yhä tärkeämpiä ovat yhteistyösuhteet yhteiskunnan muihin sektoreihin kuten talous-, elinkeino-, työvoima-, ympäristö- ja aluepolitiikkaan tai sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Tietoon ja osaamiseen perustuvan kehittämistyön edellytykset luodaan eri politiikkalohkojen piirissä.

Kansallisen tiede-, teknologia- ja innovaatiopolitiikan muotoilu on Suomessa pääministerin johdolla toimivan asiantuntijaelimen, tiede- ja teknologianeuvoston tehtävä. Keskeiset tiede- ja teknologiapolitiikan vastuuorganisaatiot ovat opetusministeriö ja kauppa- ja teollisuusministeriö. Opetusministeriölle kuuluvat muun muassa koulutusta, tiedepolitiikkaa, yliopistoja ja korkeakouluja sekä Suomen Akatemiaa koskevat asiat. Kauppa- ja teollisuusministeriölle kuuluvat vastaavasti muun muassa elinkeino- ja teknologiapolitiikkaa, Teknologian kehittämiskeskusta ja Valtion teknillistä tutkimuskeskusta koskevat asiat. Valtion tutkimusrahoituksesta lähes 80 prosenttia kanavoituu näiden kahden ministeriön kautta.

Strategisena tavoitteena Suomessa on turvata kestävä ja tasapainoinen yhteiskunnallinen ja taloudellinen kehitys. Tavoitteen toteutumisen edellytyksiä ovat korkea työllisyys ja tuottavuus sekä hyvä kansainvälinen kilpailukyky. Tiede- ja teknologianeuvoston tehtävänä on osaltaan luoda edellytyksiä strategian toteutumiselle tiede-, teknologia- ja innovaatiopolitiikan ja osin koulutuspolitiikan keinoin.” (Seppälä 2006)

Sitaatti kertoo pähkinänkuoressa sekä tiede- ja korkeakoulupolitiikan organisaation että tavoitteen. Jos kysytään, missä on se esikunta, jossa linjapäätökset tehdään, vastaus on: Tutkimus- ja innovaationeuvosto,

jota johtaa pääministeri, ja jonka jäseninä ovat sekä elinkeinoministeri (entinen kauppaja- ja teollisuusministeri) että opetusministeri. Jos taas haluatte tietää, kuinka tämä elin katsoo tiedettä, vastaus on: kuin vasaraa. Vasara on hyvä, jos sillä voi menestyksellisesti naputtaa nauvoja, muutoin se on kelvoton. Samalla tavalla tiede on hyvää, jos se menestyksellisesti parantaa kansainvälistä kilpailukykyä, muutoin se on kelvotonta.

Mitä tämä tarkoittaa suhteessa aikaisempiin diskursseihin?

Ensin on syytä kiinnittää huomiota niiden väliseen jatkuvuuteen. Kaikkia diskursseja on yhdistänyt ajatus suomalaisen yliopiston kansallisesta tehtävästä. Tämä heijastaa pienelle ja konsensushakuiselle kansakunnallemme ominaista ja useimpien maailman maiden perspektiivistä katsottuna omituista käsitystä politiikasta. Suomessa poliittista kamppailua ei käydy siitä, minkä ryhmän esittämä visio tulevaisuudesta onnistutaan realisoimaan. Sen sijaan kamppaillaan siitä, mikä ryhmä taitavimmin tunnistaa ne ulkomaailman paineet, joihin maamme on sopeuduttava ja parhaiten hahmottaa ne välineet, joilla sopeutuminen tapahtuu. Kun kamppailu kerran on ratkennut jonkin koalition hyväksi, kaikki sitä vastaan suunnattu kritiikki tulkitaan veneen keikuttamiseksi. Tästä yksituumaista tottelemista vaativan kansallisen tehtävän ajatuksesta ei ole myöskään yliopistoja kansallisen innovaatiojärjestelmän osana tarkastelevassa puheessa luovuttu. Tulkinta tehtävän vaatimasta organisaatiosta ja toiminnan sisällöllisestä luonteesta tosin on uusi.

Ensin sisältöön. Jos käytämme saksalaista kulttuurin ja sivilisaation käsitteen erottelua (Elias 1939, 5–30), tämä uusin vaihe on jyrkässä ristiriidassa ensimmäisen vaiheen kanssa, joka kiinnitti ensisijaisen huomion kulttuuriin, mutta näki sivilisaation sen tukirakenteena, joka siksi ansaitsi huomiota sekin. Toisen vaiheen suhde sivilisaatioon oli aktiivisen evolutiivinen ja revolutiivinen. Samanaikaisesti sen suhde kulttuuriin oli kompleksinen, mutta se ei hylännyt kulttuurisia ideaaleja, vaan pyrki määrittelemään niitä uudelleen ja saattamaan pääsyn kulttuuriseen eliittiin kaikkien ulottuville. Nykyinen vaihe yksinkertaisesti heittää kulttuurin yli laidan ja keskittyy pelkkään sivilisaatioon – mikä sivumennen sanoen on yksi Oswald Spenglerin (1919) määritelmistä länsimaiden perikadolle.

Seuraavaksi organisaatioon. Organisatorisesti ensimmäinen vaihe merkitsi yliopistojen autonomiaa. Toinen vaihe suhtautui yliopiston autonomiaan epäillen, koska se vierasti sekä yliopistojen sisäistä hierarkkisuutta että eliittiluonnetta. Se ei kuitenkaan hylännyt autonomiaa täysin, vaan päätyi kompromissina hallinnollisiin kolmikantarakenteisiin. Kolmannen vaiheen kansallisessa innovaatiojärjestelmässä ei enää ole autonomisia osia. Se on yksi suuri verkosto, jonka organisaatioiksi jähmettyneiden osien on oltava sisäisesti hierarkkisen linjaorganisaation periaatteen mukaan mallinnettuja, jotta ne voivat tehokkaasti toteuttaa verkoston tavoitteita. Juuri tämän idean mukaisesti yliopistojen hallintoja parhaillaan yritetään uudistaa. Katse, joka alma materiamme parhaillaan trimmaa ei näin ole yhdenkään akateemisen toimijan katse – ei opiskelijan tai tutkijan, mutta ei myöskään professorin, dekaanin tai edes rehtorin katse. Sen sijaan se on kansallisen innovaatiojärjestelmän katse, joka koettaa tehostaa kaikkea mikä lisää kansantulon kasvua ja leikata pois kaiken, mikä ei vähintään epäsuorasti esimerkiksi ”sisältötuotantona” tai ”toimintaedellytyksiä kehittävänä aputieteenä”, edistä sitä. Tämä katse on tarkoituksellisen ulkoakateeminen katse ja sen silmälasit muodostuvat loputtomasta määrästä kaavakkeita ja hallinnollisia dokumentteja, joilla se yrittää kääntää akateemisen toiminnan omalle innovaatiomunkkilatinalleen eli puhua tieteestä hallinnon kielellä. Koska se ei itse osaa puhua tieteestä, se koettaa pakottaa tieteilijät puhumaan hallintoa. Ongelmana vain on, että mitä paremmiksi tieteilijät tulevat tässä uudessa esperantossa, sitä vähemmän heille jää aikaa tehdä tiedettä ja sitä kauemmaksi raportit etääntyvät toiminnan tosiasiallisesta sisällöstä (Heiskala 2010). Tällöin kohdataan ongelma, jonka reaaliosialistiset yhteiskunnat tutkivat pohjia myöden ennen romahdustaan, ja johon mekin olemme alkaneet tutustua yhä lisääntyvässä määrin. Toivoa sopii, että hegemoninen ohjausdiskurssi ehtii vaihtua ennen kuin suomalainen korkein koulutus ja tutkimuskin pyllähtävät yhtä nolosti kuin meitä tilastonvääreännöksen ja hallinnollisen jargonin jalossa taidossa edeltäneet reaaliosialistiset yhteiskunnat.

Toivoa ei siinä mielessä ole aivan turhaa etsiä, että nykypuheen marginaalista kuulemme jatkuvasti puheenvuoroja, jotka retorisisina rekistereinä ammentavat ”kansallisen innovaatiojärjestelmän” lisäksi kahdesta muusta vallasta jo suistuneesta diskurssista. On siis lupa odottaa vähin-

tään jonkinasteisesti moniäänistä keskustelua ja parhaassa tapauksessa jonkin uuden ajattelumallin viriämistä. Siinä toivossahan tässä eletään.

Vaihtoehtokin tosin on. Voi olla, että ”vuosisadan yliopistouudistus” päättyy päämääräänsä ja saa yliopiston jäsennettyä managerialistisesti hallinnoiduksi ja oppineiden tasavallasta ikävästi muistuttavat kollegiaaliset rakenteensa purkaneeksi luontevaksi osaksi ”kansallista innovaatiojärjestelmää”. Silloin meillä on kulttuurista ja hengenviljelystä pelkkä muisto vain ja kaikki toiminta edistää sivilisaatiotavoitteiden mahdollisimman tehokasta saavuttamista. Silloin tulevat ajankohtaisiksi Max Weberin 1900-luvun alussa teokseensa Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki kirjoittamat päätössanat:

Siinä tapauksessa voisi tämän kulttuurikehityksen ’viimeisissä ihmisissä’ toteutua sana: ’Erikoismiehet ilman henkeä, nautintoihmiset ilman sydäntä: tämä ei-mikään kuvittelee nousseensa koskaan aikaisemmin saavuttamattomalle ihmisyyden asteelle’. (Weber 1905, 135.)

IV. Kohti neljättä diskurssia?

Se, joka tavallani toivoo muutosta nykyiseen menoon, löytää edestään melko rajallisen paletin toimintamahdollisuuksia. Ainakin kolme niitä kuitenkin avautuu.

Ensimmäinen on ns. Kastalia-malli. Siinä suojaudutaan kilpikonnapuolustuksella, koetetaan säilyttää vanhasta mikä voidaan ja toivotaan, että yliopiston rakenteet voidaan elvyttää sitten, kun nykymuoti on vaihtunut toisenlaiseksi. Kovin efektiiviseltä tämä strategia ei vaikuta. Edes Herman Hessen *Lasihelmipelin* loppukappale ei viittaa siihen, että tämä strategia riittäisi. Aivan Hessestä riippumatta voidaan lisäksi todeta, että toinen ja kolmas diskurssi esittävät uusklassiselle yliopistojattelulle aidon haasteen etsiessään tapaa, jolla voitaisiin varmistaa, että yliopistojen hengenviljely on kaikkien kansankerrosten saavutettavissa ja koituu yhteiseksi hyväksi. Innovaatioajattelu ei siksi ole mieletöntä, vaikka sen yleisimmät versiot usein ovatkin kapeita ja pinnallisia (mm. jo Miittinen 2002 osoitti, että käsitteestä ”kansallinen innovaatiojärjestelmä” on

varsinaisesta innovaatiotutkimuksessa kokonaan luovuttu sen epämääräisyyden vuoksi).

Toinen vaihtoehto on etsiä USA:n huippuyliopistojen tavoin nykyistä monipuolisempaa rahoittajarakennetta, joka takaisi suhteellisen itsenäisyyden kustakin rahoittajasta. Päältä katsoen näyttää siltä, että valtio on itse asiassa tukenut tällaista kehitystä kannustaessaan yliopistoja rahan-keräykseen liikemaailmalta ja perustaessaan ns. strategisen huippuosaimisen keskittymiä tutkimusrahoituksen kanavoimien varten. Siinä mielessä on kuitenkin kysymys näköharhasta, että tällainen rahoitus toimii välittömän mesenaattijärjestelmän periaattein. Neljännesvuosikatsauskapitalismissa tällaisen tuen saaminen edellyttää sitoutumista erittäin käytännöllisesti orientoituneisiin ja lyhytaikajänteisiin tutkimustavoitteisiin. Siksi varsinaisen ratkaisun voisi tällä suunnalla tarjota vain välillinen mesenaattijärjestelmä eli testamentit ja muut alumnilahjoitukset. Niiden keräämistä kannattaakin tehostaa, mutta ymmärrettävistä syistä kysymys on varsin hitaasti yliopistojen varallisuutta ja sen myötä toimintavapautta kasvattavasta tiestä.

Kolmas ja tehokkaimmalta näyttävä vaihtoehto on vaikuttaminen valtiolliseen tiede- ja korkeakoulupolitiikkaan, jonka tuulet näyttävät II maailmasodan jälkeen kääntyneen noin neljännesvuosisadan mittaisissa sykleissä. Tällä saralla en osaa esittää valmista ohjelmaa, mutta vähintään voin toivoa, että nykyisessä suhdanteessa arvioitaisiin vilpittömästi sitä, mitä kahdelta edelliseltä diskurssilta voitaisiin oppia. Ensimmäisen kauden osalta mieleen tulee tällöin ajatus yliopiston kollegiaalisista rakenteista, jotka operationalisoivat ”oppineiden tasavaltaa” ja viime kädessä Kantin ”järjen tuomioistuinta”. Onko varmaa, ettei näiden rakenteiden purkaminen managerialistisin ja kollektiivisen arvioinnin minimoivien rakentein tuhoa juuri sitä mikä tiedeyhteisössä mahdollistaa tieteen jatkuvan kehityksen? Niinikään mieleen tulee kommenttina nykyiselle yksinomaisesti sivilisaatiotavoitteisiin sitoutuneelle innovaatiopuheelle humboldtilaiseen yliopistoideaan sisältynyt ajatus oppineiden tasavallan tavoitteenasettelun suhteellisesta itsenäisyydestä ja kyvystä määrittää kulttuurimerkitystä omaavien arvojen ja niiden suhteen välineellisten sivilisaatioarvojen suhde. Toisen kauden osalta tulee mieleen kysymys siitä, palveleeko nykyinen innovaatiojärjestelmäpohjainen tapa ajatella tieteen käytäntösuhdetta tavoitteita, jotka on asetettu sekä liian

kapeiksi että liian nopearytmisiksi? Kapeudesta on kysymys, jos koko ”kansallista innovaatiojärjestelmää” yritetään sitoa koko kansa intressien sijasta vain liike-elämän tarpeita edistämään. Lyhytjänteisyydestä, joka viimekädessä haittaa kaikkien muiden tavoitteiden ohella myös liike-elämän tavoitteiden toteutumista, taas on kysymys, jos neljänneksivuosikatsauskohtaiset tavoitteet hautaavat alleen pitkäjänteisen perustutkimuksen intressit, kuten epäilen käyvän mm. strategisten huippuosaamisen keskittymien kautta rahoitetuissa tutkimushankkeissa.

Olisiko siis taas kerran ja vielä kerran aika käydä laaja keskustelu tiede- ja korkeakoulupolitiikan suunnasta?

Kirjallisuutta

- Bourdieu, Pierre (1984) *Homo Academicus*. Stanford: Stanford University Press, 1988.
- Elias, Norbert (1939) *The Civilizing Process. Sociogenetic and Phylogenetic Investigations*. Revised edition. Oxford: Blackwell, 2000.
- KM 1970 A 4: Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 1. Opetussuunnitelman perusteet (POPS).
- KM 1972 A 17: Filosofisten ja yhteiskuntatieteellisten tutkintojen toimikunnan mietintö (FYTT).
- Habermas, Jürgen (1981) *The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press, 1984.
- Heiskala, Risto (2010) Mitä Suomen oppineilta puuttuu? *Tieteessä tapahtuu* (8)1: 23–27.
- Heiskala, Risto & Kantola, Anu (2010) Vallan uudet ideat: hyvinvointivaltion huomasta valmentajavaltion valvontaan. Teoksessa Petteri Pietikäinen: *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 2010, 124–148.
- Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.) (2006) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus.
- Linkomies, Edwin (1954) Yliopisto korkeimman hengenviljelyn työssijana. S. 109–125 teoksessa Linkomies: *Ihmishengen tie. Valikoima puheita*. Helsinki: Otava.
- Miettinen, Reijo (2002) *National Innovation System. Scientific Concept or Political Rhetoric*. Helsinki: Edita.
- Paloheimo, Heikki (2010) suullinen ja 29.10.2010 sähköpostilla varmennettu tiedonanto.

- Seppälä, Esko-Olavi (2006) http://www.research.fi/Suomen_innovaatiojarjestelma2 (tekstin päiväys 13.9.2006; poimittu 17.8.2010)
- Spengler, Oswald (1919) Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriäiviöjä. Helsinki: Tammi, 2002.
- Toikka, Kari (1970) Akateeminen kasvatus ja akateeminen vapaus. Teoksessa Aarnio, Pekka – Böök, Mikael – Kasvio, Antti – Toikka, Kari – Viikari, Matti: Johdatus uuteen yliopistoon. Yliopisto, tiede, kapitalismi. Helsinki: Kansankulttuuri. S. 107-181.
- Weber, Max (1905) Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Porvoo: WSOY, 1980.
- Weber, Max (1919) Tiede ammattina ja kutsumuksena. Teoksessa Weber: Tiede ja politiikka. Kutsumus ja ammatti. Tampere: Vastapaino, 2009. S. 25-66.

Anitta Kananen

YLIOPISTO OPETTAA, JULKAISEE JA SENSUROI

Kant ja filosofian ylennys kaksitasoisessa valtionyliopistossa

Taistelut ja erimielisyydet ovat aina olleet olennainen osa yliopistolaitosta. Usein yliopistot ovat puolustaneet asemaansa ulkoisia uhkia vastaan, toisinaan taas on kiistely oppiaineiden sisäisestä asemasta tai henkilöt ovat mitelleet erilaisten lähestymistapojen ja näkökulmien paremmuudesta. Näkemysten erot ovat yksi yliopistoa perinteisesti luonnehtiva asia. – Missä yliopisto, siellä riitely, Jürgen Mittelstrass (2005, 39) kommentoi yliopistojen vuosisataista historiaa.

Mielenkiintoisen näkökulman asiaan tuo Immanuel Kantin (1724–1804) yliopistokirjoitus *Der Streit der Fakultäten (Tiedekuntien riitely²)*, jonka hän sai monien vaiheiden jälkeen julkaistuksi vuonna 1798. Kant oli tuolloin Königsbergin Albertina-nimisen yliopiston arvostettu logiikan ja metafysiikan professori, valistuksen henkilöitymä, useiden esikuva, mutta monien mielestä vaarallisten aatteiden levittäjä. Kirjoituksessaan hän esittää järkiperusteet sille, miksi kiistely on olennainen ja välttämätön osa yliopistolaitosta. Teksti on myös kannanotto julkaisuvapautta rajoittaneeseen sensuuriin sekä vetoamus valtiovallalle yliopistojen itsenäisyyden puolesta.

1700-luvulla ajateltiin yleisesti, että yliopistossa tulee olla kolme ylempää tiedekuntaa, teologinen, juridinen sekä lääketieteellinen, ja yksi alempi, filosofia. Königsbergin Albertinan alempi tiedekunta jakau-

2 Teoksen ensimmäisen osan on suomentanut ja johdannolla varustanut Heikki Kirjavainen. Se on kääntäjän mukaan raakakäännös, joka on käytettävissä tarkistettava.

tui historialliseen ja puhtaan järkitiedon osastoihin, joita Kant kutsuu *Departemente*-nimellä. Historialliseen puoleen sijoittuivat historia, maantieto, kielitieteet ja kaikki empiiristä luonnontiedettä käsittelevät alat. Puhtaan järkitiedon alueeseen kuuluivat puhdas matematiikka ja filosofia sekä luonnon ja moraalien metafysiikka. Filosofinen tiedekunta vastasi myös ylempien tiedekuntien opetuksen historiallisesta osuudesta. Ylempien tiedekuntien sisäistä jakoa Kant ei tekstissään käsittele lainkaan.

Tiedekuntien vertikaalinen jako perustuu tietävästi jo keskiajalta peräisin olevaan vanhaan käytäntöön, jossa alempi, vapaiden alojen tiedekunta (*artes liberales*), oli propedeuttinen ylempien tiedekuntien opintoihin valmistava laitos. Käytäntö toimi pitkään, ja jäänteitä siitä on säilynyt meidän päiviimme saakka. Esimerkiksi vielä 2000-luvulla on joihinkin USA:n oikeus- ja lääketieteellisiin tiedekuntiin päästäkseen pitänyt suorittaa ensin arvosana luonnon- tai humanistisissa tieteissä. (Timmermann 2005, 80.)

Ylemmän ja alemman tiedekunnan välillä oli Kantin aikana vielä mittava ero sekä arvostuksessa että palkkauksessa. Ylemmässä oikeustieteessä opettajat saattoivat monin paikoin saada professori-nimityksen myötä sivutuotteena jopa aatelisarvon, kun sitä vastoin alemman tiedekunnan professoreiden piti hankkia elantoa myös muista lähteistä pienen palkkansa täydennykseksi. Alemman tiedekunnan perinteisesti huonompi arvostus näkyi siis selvästi myös sen rahoituksessa, joka tuli valtiolta. (Ibid.)

Vähitellen alempi tiedekunta kehittyi vapaiden alojen tiedekunnasta filosofiseksi tiedekunnaksi. Vaikka 1700-luvun loppua kohti sen opettajanvirkoja alettiin arvostaa ja samalla palkkauskkin parani, erot olivat edelleen selviä. Koska tieteenalat eivät vielä olleet erityisen spesifejä, oli mahdollista hankkia toimeentulon kohennusta ottamalla lisäopetusta toisista oppiaineista. Näin joutuivat ahertamaan varsinkin perheelliset oppineet. Kant, jolla ei ollut elätettäviä, katsoi tarpeelliseksi jopa kieltäytyä hänelle tarjotusta runouden ja kaunopuheisuuden oppituolista ja kituutella kirjastonhoitajan pienellä säännöllisellä tulolla. Hän opetti *Privatdozent*-nimikkeellä ja sai siitä opiskelijoilta vapaaehtoisia luento-palkkioita lisätulokseen. Tavoitteissa oli mieluisampi, oman yliopiston logiikan ja metafysiikan professuuri, johon Kant nimitettiinkin vuonna 1770.

Kantin yliopistokirjoituksen jäsentely noudattaa Königsbergin Albertinan ja Preussin muiden yliopistojen tieteenalojen vertikaalista jaottelua. Sen johdannon mukaan tekstissä on kysymys alemman eli filosofisen tiedekunnan riitelystä, tai vastakkainasettelusta jokaisen ylemmän tiedekunnan kanssa. Tosiasiassa julkaisuun on koottu kokonaisuudeksi kolme eri aikoina kirjoitettua tekstiä johdannolla lisättyinä.

Alun alkaen Kantin oli tarkoitus julkaista vain ensimmäinen osa eli teologisen tiedekunnan riitaa filosofisen tiedekunnan kanssa käsittelevä teksti. Koko kirjoituksessa painottuikin kritiikki teologisen tiedekunnan ja sen pietistisesti suuntautuneiden pappien valtapyrkimyksiä kohtaan. Kantin tavoitteena on kääntää vertikaalinen asetelma ajatuksellisesti päinvastoin eli saada teologit kuuntelemaan filosofien neuvoja. Raamatullisin vertauksin hän pohtii sitä, kuinka alempi ylennettäisiin eli filosofinen tiedekunta voisi saada lisää painoarvoa.

Kirjan toinen, oikeustieteellistä tiedekuntaa käsittelevä osuus *Uudistettu kysymys: Edistyykö ihmiskuku jatkuvasti kohti parempaa?* (*Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei*) on selkeästi poliittinen teksti. Kirjoittaja kysyy siinä ihmiskunnan moraalisen edistymisen mahdollisuutta. Vastaus on myönteinen, ja todisteaineistoksi Kant nostaa Ranskan vallankumouksen. Toisen osan sisällössä ei nimestään huolimatta ole kuitenkaan suorita mainintoja juristien ja filosofien akateemisista kiistoista, ja se voidaan pikemminkin lukea Kantin kannanottona naapurimaan Ranskan vallankumouksellisiin tapahtumiin.

Kolmas osa eli lääketieteellisen tiedekunnan osuus on Kantin kommentti Christoph Hufelandin (1762–1836) kuuluisimpaan teokseen, 1796 ilmestyneeseen *Makrobiotiikka tai taito pidentää ihmiselämää* (*Makrobotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern*). Kirjallisesti hyvin tuottelias Hufeland oli Jenan yliopiston kasvatti. Hänestä tuli myöhemmin Friedrich Wilhelm kolmannen henkilöäkäri. Tässä tekstissä Kant kuvailee suhtautumistaan omaan ruumiiseensa myös henkilökohtaisella tasolla ja keinojaan fyysisesti terveen elämän edistämiseen.

Yllättävää kyllä, monista yhteiskunnallisista epäkohdistaan tunnettua Preussia pidetään historiateosten valossa uskonnollisen suvaitsevaisuuden kärkimaana lähes koko 1700-luvun, erityisesti Fredrik Suuren (Friedrich II) hallitusaikana 1740–1786. Preussiin saattoi tuolloin muut-

taa vainoa kokeneita ryhmiä, kuten esimerkiksi kalvinilaisia hugenotteja Ranskasta sekä katolisia Böömistä, Määristä ja Salzburgerlandista. Preussin uskonnonvapaus oli muihin valtioihin verrattuna omaa luokkaansa. Myös pitkän valmistelun jälkeen vuonna 1794 voimaan tulleessa lakikodifikaatiossa (*Allgemeine Landrecht für die Preussischen Staaten*) mainitaan, ettei kenenkään pidä olla huolissaan uskonnollisen vakaumuksensa takia. (Höffe 2007, 38–41.)

Fredrik Suuri ei puuttunut yliopistojen uskonnollisen opetuksen sisältöön ja salli niille suhteellisen vapaat kädet julkaista tieteellisiä tekstejä. Toisaalta hän edellytti kaikilta virkamiehiltä, myös papistolta, ehdotonta kuuliaisuutta itseään kohtaan. *Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus* -tekstissä Kant siteeraa Fredrik Suuren kuuluisaa lausahdusta valistusaatteen puraisemista virkamiehistä: ”Järkeilkööt, kunhan tottelevat.” (Kant 1995, 79.) Samassa hengessä Kant suositti papistolle omaa järjenkäyttöä vapaa-ajalla, mutta muistutti, että seurakunnan edessä on saarnattava vain teologisessa tiedekunnassa annettujen oppien mukaan. Julkinen järjenkäyttö tarkoittaa Kantilla esiintymistä oppineen lukijajoukon edessä, eli pääasiassa kirjoittelua aikakauden runsaslukaiseen aikakauslehdistöön. Työssään kaikki virkamiehet harjoittavat järjen yksityiskäyttöä. Se ei Kantin mukaan voi eikä saa olla vapaata, vaan papiston, juristien ja lääkäreiden täytyy pitäytyä ainoastaan niissä opeissa, joita he ovat yliopisto-opinnoissaan saaneet.

Preussin uskonnonvapaudelle laittoi pisteen Friedrich Wilhelm II, joka hallitsi Fredrik Suuren jälkeen vuosina 1786–1797. Hän päästi papiston vaikutusvallan kasvamaan nimittämällä vuonna 1788 pietistinä tunnetun teologi Johann Christoph Wöllnerin oikeusministeriksi ja kabinetin hengellisen osaston johtajaksi. Preussissa kabinetti oli kuninkaan itselleen kokoama neuvoa-antava elin. Wöllner oli tiukka valistusajattelun vastustaja ja sai heti ensimmäisenä ministerivuonnaan kuninkaan julkaisemaan uskontoasetuksen (*Religions-Edikt*). Siinä paheksuttiin sitä, kuinka luterilaiset ja kalvinistiset opettajat peittelevät Raamatun oppeja ja piiloutumalla valistuksen taakse levittävät uskonnollisista asioista vääriä totuuksia ja mielettömyyksiä. (Euchner 1974, 62.)

Samana vuoden lopulla uskontoasetusta seurasi vielä tiukentava sensuuriasetus. Siinä todetaan mm. seuraavaa:

– – niin sanottujen valistajien hillittömyys on johtanut siihen, että kuningas haluaa asettaa rajat lehdistön röyhkeydeksi muuttuneelle lehdistönvapaudelle ja asettaa sensuurin ohjaamaan myös niitä uskonnon, valtion ja kansalaisjärjestyksen sääntöjen vastaisia kotimaisia kirjoituksia, jotka viedään julkaistaviksi ulkomaille. (Vorländer 2002; Zweiter Teil, 140–141.)

Julkaisemista oli siirretty sellaisiin paikkoihin, joissa sensuurin tiedettiin olevan lievempää, esimerkiksi Tanskalle kuuluneeseen Altonaan ja vapaakaupunki Hampuriin. Ilmiselvää on, että käytäntö oli hallinnon tiedossa eikä siitä pidetty. Sensuuriasetuksen mukaan julkaisuvapaus on päässyt riistäytymään valistuksen nimissä suorastaan julkaisuröyhkeydeksi. Kuningas toivoo uudella määräyksellä voivansa kitkeä pois sellaiset kirjoitukset, jotka uhkaavat uskonnon yleisiä periaatteita, valtiota tai kansalaisjärjestystä. (Ibid.)

Ennen *Tiedekuntien riitelyä* Kant halusi julkaista neljä erillistä uskontokirjoitusta *Berlinische Monatschriftissä*. Ensimmäinen painettiin vuoden 1792 huhtikuun numerossa. Lehti oli jo tuolloin muuttanut Berliinistä Jenaan ylimpää sensuuriviranomaista (*Immediat-Examinationskommission*) pakoon. Tämän Friedrich Wilhelm II:n vuonna 1791 asettaman elimen Wöllner oli miehittänyt pietisteiksi tiedetyillä luottohenkilöillä, jotka olivat juristeja ja teologeja. Jostakin syystä Kant lähetti kirjoituksensa kuitenkin vielä Berliinin yliopiston filosofisen tiedekunnan arvioitavaksi painolupaa varten. Siellä ei huomattu mitään epäilyttävää. Sen sijaan mainittu ylempi sensuuriviranomainen puuttui peliin ja otti tekstin käsittelynsä. Sen lausunnossa sanottiin, että Kantin teksti tunkeutui ”taivaallisen teologian” alueelle, ja sen vuoksi julkaisulupa evähtiin. Kantin tukijoiden taivutteluista huolimatta komissio pysyi päätöksessään.

Kant päätti yrittää vielä ja vei kirjoituksen königsbergiläiselle kustantajalle. Hän esitti teoksen kotiyliopistonsa teologiselle tiedekunnalle, joka oli aiemmin suhtautunut Kantin teologiaakin sivuaviin kirjoituksiin suvaitsevaisesti. Nyt se ei uskaltanut myöntää lupaa, ja lopulta Kant turvautui Jenan yliopistoon, josta hän sai julkaisuluvan (*Placet*) ja *Uskonto puhtaan järjen rajoissa* (*Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*) painettiin vihdoin vuonna 1793. Näin se siis lopulta jul-

kaistiin yliopistollisella luvalla, vaikka se oli jo kerran pysähtynyt valtioliseen ylimpään sensuurikomissioon.

Uskonto puhtaana järjen rajoissa -tekstin julkaisemisen jälkeen Kant sai postia kuninkaalta. Vallan vastaisku ei ehkä tullut yllätyksenä. Wöllnerin vaikutuksesta Friedrich Wilhelm II kielsi erillisellä ediktillä Kantia koskaan enää julkaisemasta mitään ja toimimasta nuorison opettajana. Perustelussa mainittiin, että professori haluaa filosofian varjolla riistää arvon Raamatun opetuksilta. Uskontokirjoitus osui sensuurin tiukentumisen ajankohtaan, muutamaa vuotta aiemmin teos tuskin olisi aiheuttanut vastaavaa reaktiota. Vastustajiensa ja kannattajiensa hämmästykseksi Kant otti kiellon tosissaan ja lupasi kuninkaalle vaieta eliniäksi uskontoa sivuavista kysymyksistä.

Kantin seuraava teologiaa käsittelevä teksti oli *Tiedekuntien riitely* (*Streit der Fakultäten*), joka julkaistiin vasta hallitsijan kuolemaa seuranneena vuonna 1798.

Kant teki kuninkaan ediktistä ja omasta vastauksestaan siihen julkisen liittämällä ne *Tiedekuntien riitelyn* alkuun kokonaisuudessaan. Hän lisäsi vielä vastauksista alaviitteen, jonka mukaan hän oli tarkoituksella pidättäytynyt julkaisemasta uskontokirjoituksia vain ja ainoastaan Friedrich Wilhelm II elinaikana. Kant katsoi, ettei kiello ole voimassa enää kuninkaan kuoltua. Jää kuitenkin tulkittavaksi, kuinka uskottavaa on, että Kant oli niin kaukaa viisas, että onnistui arvioimaan tämän kuninkaan lyhytaikaiseksi hallitsijaksi. Se, että hän saisi painoluvan heti kuninkaan kuoltua, ei myöskään voinut olla ennakoita selvää.

Sensuuri-käsitteellä kahdenlainen merkitys

Julkaisuvapauden aaltoliike osoittaa, kuinka riippuvainen kulttuuri-elämä oli kuninkaan ja ministerin persoonasta. Kant oli elänyt Fredrik Suuren aikoihin arvostettuna akateemikkona, jolla oli ollut läheiset suhteet oikeusministeri Karl Abraham von Zedlitziin ja sitä kautta myös hoviin. Kuitenkin jo seuraavan kuninkaan aikana häntä pidettiin vaarallisena kiihottajana. Kantin konflikti valtiollisen sensuurin kanssa tunnetaan hyvin. Hän oli kuuluisin niistä valistusajan oppineista, jotka

joutuivat Preussin valtion hampaisiin. Oli toki muitakin tapauksia, eikä Kantin tilanne ollut lainkaan pahimmasta päästä. Esimerkiksi Friedrich Wilhelm I karkotti Hallen yliopistosta Kantin ajatteluun voimakkaasti vaikuttaneen filosofi Christian Wolffin (1679–1754) vuonna 1723 tämän uskontokysymyksiä käsitelleen luennon jälkeen. Wolffin esittämä ajatus, että ymmärrys hyvään on järkevän ajattelun eikä Jumalan ansiota, toi lähdön Preussista 24 tunnin varoitusajalla. (Oster 2011, 90.)

Kantin konflikti valtiollisen sensuurin kanssa on kirjallisuudessa hyvin dokumentoitu. Usein jää vähemmälle huomiolle, että yliopistojen professorikunta, Kant muiden mukana, toimi virassaan valtion sensuurivirkamiehinä tarkastaen myös yliopiston ulkopuolella tuotettuja painotuotteita. Se oli normaalia toimintaa professoreille, dekaaneille ja rehtoreille. Puolivuosittaisina rehtorikausinaan 1786 ja 1788 Kant ei suinkaan kauhistellut sensuuria vaan piti sitä osana akateemista toimintaa. (Stiening 1999, 164–165.)

Yliopistojen sensuuritoiminnan taustalla vaikuttivat taloudelliset syyt. Julkaisijan piti nimittäin maksaa painettavasta materiaalista sensorille. Summat olivat merkittäviä professorien toimeentulon kannalta. Immanuel Kantin talouteen sensuuritoiminta ei juuri tuonut lisätuloja, sillä logiikan ja metafysiikan alalle osuvaa kirjallisuutta ei painettu kovinkaan runsaasti. Vuosina 1785–1791 Kantin sensuroitavaksi ei tullut tietävästi yhtään kirjaa. (Stiening 1999, 175.)

Sensuuritehtävä herätti myös poliittista kiinnostusta: Albertinan korporatiivista sensuurioikeutta arvostelivat niin valtion kuin alueenkin viranomaiset, osin siksi, että he olisivat mielellään ottaneet taloudellisesti tuottoisan työn itselleen.

Käytännössä kaikki kirjalliset painotyöt käytettiin sensuurin läpi. Yhdessä valtion sensuuriedikteistä vuodelta 1772 lueteltiin yliopistojen tai valtion sensuurioikeuteen kuuluviksi pienet kirjoitukset, laulurunot, viikkolehdet, oppineiden lehdet, taloudelliset kirjoitukset ja pienet kappaleet (*Pieçen*). Yliopiston julkaisemien akateemisten kirjoitusten sensuuri säilyi pääasiassa sillä itsellään. (Stiening 1999, 167–168.) Filosofisen tiedekunnan alan kirjoituksille tuli voimaan hyvin työllistävä kolmitasoinen tarkastus: kunkin alan professorin, dekaanin ja rehtorin hyväksynnät edellytettiin ennen tekstin julkaisua. Sensuuritehtävät muuttuivat vähitellen kompetenssitehtäviksi. Julkaistiin kirjallisia

ohjeitakin siitä, mihin asioihin tuli kiinnittää huomiota, kun arvioitiin tekstien suhdetta uskontoon, säädylisyyteen ja kansalaisuskollisuuteen.

1770-luvulla Königsbergissä oli jopa kilpailua yliopiston ja muiden sensuuria harjoittavien instituutioiden välillä sensuurin tavasta ja perusteista. Königsbergin Albertina-yliopiston legitimiteetti sensuurin harjoittamiseen perustui jo vuonna 1554 annettuihin akateemisiin sääntöihin, statuuotteihin, jotka olivat voimassa aina 1800-luvulle saakka. Niissä todetaan, ettei mitään kirjoitusta, olkoon se mitä kieltä tai sisältöä tahansa, saa painattaa ilman rehtorin antamaa painolupaa. (Stiening 1999, 166.) Lisäksi jo vuonna 1557 oli Albertinalle annettu erillinen privilegio, jonka mukaan se korotettiin koko provinssin korkeimmaksi ja ainoaksi sensuuri-instituutioksi. Tämä asetus määräsi, että kaikki Königsbergin kirjapainot olivat oikeudellisessa alistussuhteessa yliopistoon nähden. Alueen kirjapainojen vaikutus ulottui laajalle alueelle, jopa Venäjälle Itämeren provinssiin (Eestiin, Kuurinmaalle, Liivinmaalle sekä Kuussaareen) ja Puolaan.³

Tiedekuntien riitelyn teemoista Kant mainitsee ensimmäisen kerran vuonna 1793 kirjeessään entiselle oppilaalleen Johann Kiesewetterille (1766–1819). Siinä Kant arvostelee valtion ylintä sensuurielintä (Immediat-Examinations-Kommission). Kantin moitteet kohdistuvat siihen, että sen teologijäsen ylittää valtuutensa ja laajentaa toimintaansa filosofian alueelle, vaikka komissiossa on filosofijäsenkin. Jälkimmäinen ei tarpeeksi voimakkaasti puolusta omaa toimialuettaan. Näiden kahden väärä toiminta muodostaa Kantin mukaan vaarallisen koalition, joka on paremman tilaisuuden tullen otettava esille.

Kirje on tiettävästi ensimmäinen viite siitä, kuinka vaarallisena Kant näkee teologian ja filosofian yhdistämisen nimenomaan siksi, että teologia asettuu arvioimaan filosofian käsityksiä (Giordanetti 2005, IX). Teologit eivät voi ryhtyä arvioimaan filosofisten julkaisujen sisältöä eivätkä päättämään niiden julkaisukelpoisuudesta. Filosofinen tiedekuntahan poikkeaa muista siinä, että se pyrkii Kantin mukaan vain totuuteen. Tämän vuoksi se on, ja sen on oltava, ainoa vapaa tiedekunta. Toisin on

3 Dreher, Karl Richard (1896): Der Buchhandel und Buchhändler zu Königsberg in Preussen im Achzehnten Jahrhundert, in Archiv für die Geschichte des Deutschen Buchhandels 18/1896, sivu 150, siteerattu Stieningin mukaan, s. 167.

rajatulla alueella operoivien teologiain laita. Heidän oppinsa ammentaa vain yhdestä kirjallisesta lähteestä eli Raamatusta, ja sen rajoissa heidän on Kantin ohjeen mukaan pitäydyttäväkin.

Mitä sitten sellaisen tekstin tulisi sisältää, joka voisi vastustaa sensuurikomission tapaista vaarallista koalitiota? Kantin sanoin on tehtävä selväksi, että kirjallinen sensuuri ja opinnäytetyön tarkastaminen ovat eri asioita ja niillä on täysin erilainen oikeutus (Giordanetti 2005, VIII). Vaikka toiminnot oli suunnattu palvelemaan eri tarkoituksia, niin samaa sensuuri-käsitettä käytettiin niin kirjallisen materiaalin sisällön vaarallisuutta arvioitaessa kuin tieteellisiä opinnäytteitä ja tutkimuksia tarkastettaessa. Kirjeen voi tulkita viittaavan siihen, että kirjoittajan mukaan sensuuri ei tarkoita yliopistoyhteisön oppineiden kirjoitusten arviointia. Käsitteiden erottelusta ei ilmeisesti pidetty johdonmukaisesti kiinni, joten poliittisen sensuurin ja tavallisen akateemisen arvioimisen ero hämärtyi. (Stiening 1999, 171). Kannattaa muistaa, että 1700-luvulla valtiollinen sensuuri kuului jokseenkin kaikkeen kirjalliseen julkaisu-toimintaan, eikä sitä pidetty samaan tapaan pöyristyttävänä kuin meidän aikanamme.

Yhden viisaan ihmisen idea?

Tiedekuntien riitelyn johdanto-osan Kant avaa teoriolla yliopiston synnystä. Lukijan huomio kiinnittyy tuon selityksen tarkoitukselliseen epähistoriallisuuteen. Tekstin mukaan yliopistolaitoksen perustaminen on viisaan henkilön sattumalta saama idea tai päähänpisto. ”Kuka tahansa lieneekin alun perin ehdottanut, että sen kaltainen julkinen instituutio on pantava pystyyn, ajatus ei ollut huono” (Kant 1998, 17). Kant jatkaa, että kun instituution perustaminen pohjautuu ideaan, voidaan pitää selvänä, että siihen liittyy myös edeltävä suunnitelma. Näin ollen se ei toteudu pelkästään yksittäisten satunnaisten tapahtumien kehityksen myötä. Kant olettaa, että tällainen yliopistoinstituutio on hallituksen (*Regierung*) perustama.

Miksi Kant ohittaa historian tarkoituksellisesti? Kirjoittaako hän eräänlaista myyttiä instituution perustamisesta? Yksi selitys voi olla se,

että näin Kant pääsee perustelemaan filosofisen tiedekunnan roolin ilman historian painolastia ja osoittamaan valtion kiinteän yhteyden yliopistoon. Hallituksen mukaantulo perustamiseen korostaa käsitystä yliopistosta valtion laitoksena. Kantin ajatus satunnaisesta alusta on jäänyt elämään, esimerkiksi Alexander von Humboldt (1769–1859) viittaa siihen vuonna 1810 näin:

Ylemmillä tieteellisillä laitoksilla ymmärretään tavallisesti yliopistoja sekä tiede- ja taideakatemoita. Ei ole vaikeaa osoittaa, että sattumalta syntyneet laitokset olisivat syntyneet jonkin tietyn idean pohjalta; tällaiseen Kantin ajoita hyvin suosittuun päättelytapaan jää vain aina jotakin vinoutunutta, ja toisaalta yritys on itsessään hyödytön. (von Humboldt 1990, 62.)

Toisen selityksen mukaan kysymys on Kantin huumorista. Tulkin-
taa tukee se, että koko teksti on kuivan, jopa synkän ironian sävyttämä, pääasiallisena kritiikin kohteena on tyhmä kansa (*Idioten*) ja myös lahkolaisuuteen taipuvainen papisto. Kantin tokaisu kuulostaa siltä, kuin eräänä kauniina päivänä onnellinen idea yliopistosta juolahtaisi yhden ainoan ihmisen mieleen ja tuo löytö tarvitsi vain toteutuksen. (Derrida 1992.) On selvää, ettei Kant vakavissaan näin ajatellut, ehkä historiaan ei tässä kirjoituksessa vain ollut tarkoituksenmukaista paneutua. Kantin lausahdus on kieltämättä ”hilpeä”, kuten myös Reinhard Brandt toteaa. Hän pitää kuitenkin todennäköisempänä, että Kantin ajatuksen taustalla on ollut kirjallinen laina esim. Jean-Jacques Rousseaulta, joka on käyttänyt vastaavaa muotoilua. (Brandt 2003, 12.)

Kantin sanoin yliopisto on oppineisuuden sisältöön omistautuneiden opettajien ja opiskelijoiden muodostama oppineiden yhteisö (*eine Art von gelehrtem gemeinen Wesen*), jota voidaan kutsua yliopistoksi tai korkeaksi kouluksi. (Kant 1968, 17.) Se toimii valmistamisen periaatteen mukaan (*fabrikenmässig*). Jokaisella alalla on yksi luottohenkilö eli professori, joka julkisesti edustaa tiettyä oppiainetta.

Kantin virka-aikaan ei vielä tunnettu eroa yliopistohallinnon ja opetushenkilökunnan välillä. Taloudelliset ja oikeudelliset tehtävät kasaantuivat akateemiseen senaattiin valituille jäsenille. Monille tilanne oli raskas, mikä aiheutti tietenkin tyytymättömyyttä. Ilmeisesti opetta-

jan selviytymisstrategiaan kuului kyky välttää virkamiesvelvollisuuksia. Kant onnistui siinä hyvin. Hänen kirjeenvaihdossaan on tiettävästi vain yksi maininta hallinnon rasittavuudesta. (Euler 1999, 234.)

Yliopisto koostuu tiedekunnista, jotka ovat yhden tietyn alan asian-
tuntijoiden yhteenliittymiä. Niiden johtajaa kutsutaan astrologiasta
(Kantin mukaan) peräisin olevalla nimellä dekaani. Tiedekuntien teh-
tävä on opettaa, kuulustella ja antaa arvosanoja. Tiivistetysti Kantin
mukaan tiedekunnan on luotava tohtoreita. Tutkimusta Kant ei erik-
seen mainitse luonnehtiessaan yliopiston tunnusmerkkejä. Tiedekuntia
hän edellyttää olevan ajan käytännön mukaan kolme ylempää ja yksi
alempi. Kantin mukaan jako tiedekuntiin ei ole oppineiden itsensä vaan
hallituksen lanseeraama ja sen edun mukainen. Hallituksen kontrollin
yliopiston suuntaan on tapahduttava tiedekuntien välityksellä. (Kant
1968, 18.)

Kunnollisten ja aikaansaavien opiskelijoiden ohella on myös sellaisia
oppineita, jotka eivät toimi yliopiston piirissä. He ovat ehkä epäonnis-
tuneet opinnoissaan tai joutuneet muista syistä ne keskeyttämään. Nämä
henkilöt voivat muodostaa akatemioita tai seuroja ja toimia eräänlais-
sessa oppineisuuden luonnontilassa ilman ohjeita ja sääntöjä. Vaikka
Kantin omaan retoriikkaan viitaten tuosta tilasta on tarkoitus kehiti-
tyä ylemmälle asteelle (vrt. esim. *Mutmaßlicher Anfang der Menschenges-
chichte*, 1786), nämä akateemiset harrastelijat (*Litteraten*) pysyvät aina
tieteen luonnontilassa. He voivat kyllä harrastaa sivistystä mutta eivät
tule etenemään sillä saralla. Se mahdollisuus on Kantin mukaan varattu
vain tiedekuntien jäsenille.

Ylemmät tiedekunnat suorittavat hallitukselle tärkeää tehtävää val-
mistamalla sille virkamiehiä, Kantin sanoin ”työkaluja” (*Werkzeuge*).
Nämä ylempien tiedekuntien kasvatit, papit, juristit ja lääkärit, ovat
hallituksen puuhamiehinä (*Geschäftsleute*) ja linkki yliopiston ja muun
maailman välillä. Heidän tehtävänsä koskettaa kansalaisten käytännön
hyvinvointia sielun, yhteiselämän ja ruumiin alueella. Hallituksen edun
mukaista on, että virkamiehet hoitavat hyvin tehtävänsä näillä aloilla.

Yliopistossa on rakentunut jo tiedekuntien erilaisesta tehtävänmää-
rittelystä johtuva sisäinen antagonismi: ylemmät tiedekunnat keskittyvät
käytännöllisiin empiirisiin asioihin, mutta alempi, filosofinen tiedekunta
etsii vain totuutta järjen avulla. Vaikka Kant näin vielä kirjoituksessaan

määrittelee, tilanne oli kuitenkin muuttumassa. Koulujen tasoa yritettiin kehittää vaihtelevalla menestyksellä niin, että päästötodistus alkoi vähitellen korvata kypsyyskokeen ja alemman tiedekunnan propedeuttinen työmäärä väheni. Hallitus esitti yhä kovenevia vaateita filosofiseen tiedekuntaan sijoittuneiden teknisten ja matemaattisten aineiden opetuksen lisäämiseksi. Uudistukset alkoivat Hallen yliopistosta. Königsbergin Albertinan filosofinen tiedekunta asettui aluksi vastahankaan. Paikallinen talouselämäkään ei ollut niin kehittynyttä, että se olisi pystynyt vastaamaan käytännön ammatteihin valmentautunutta nuorta väkeä. Ajan myötä myös siellä alempi tiedekunta muutti rooliaan ja alkoi valmistaa hallitukselle ”työkaluja”. Ensimmäisiä merkkejä siitä oli kameralistiikan opetuksen aloittaminen 1780-luvulla. (Euler 1999, 222–223.)

Ylempien tiedekuntien kasvatit levittivät yliopiston ulkopuolelle myös kansalaisyhteisöä (*bürgerliches gemeines Wesen*) (Kant 1968, 34). Se on valtion kannalta niin tärkeä ja herkkä tehtävä, että hallituksella on Kantinkin mukaan oikeus kontrolloida ja sanktioida yliopistojen toimintaa vastaamaan sen omia pyrkimyksiä. Mutta hallitus ei itse opeta, sillä opetus on tiedekuntien tehtävä. Valtaapitävien kontrollitoiminnan on tapahduttava tiedekuntien välityksellä. Papit, juristit ja lääkärit noudattavat työssään vain yliopistosta saamiaan oppeja; heidän työssään riittää, että on opiskelijana omaksunut tietyt empiiriset faktat, joita pystyy soveltamaan käytännön tilanteisiin. ”Työkalut” eivät saa itse mennä muotoilemaan opinkappaleita, vaan tällainen oikeus on vain tiedekunnilla.

Kaikilla ylempillä tiedekunnilla on tehtävä, joka vastaa jotain hallituksen päämäärää kansan hyvinvoinnin suhteen. Tärkeimpänä Kant näkee uskonnon eli ikuiseen elämään ja sielun kuolemattomuuteen liittyvien kysymysten opettamisen. Hallituksen kuuluu kontrolloida uskonnollisia näkemyksiä. Ne eivät ole yksityisiä ns. omantunnon asioita. Tämä käsitys on luettavissa jo Kantin *Vastaus kysymyksen: Mitä on valistus?* -kirjoituksesta vuodelta 1784. Sen mukaan papit ovat virkamiehiä, jotka ovat ja joiden pitää olla valtion kontrollin alaisia. Vapaata järjkeilyä voi harrastaa varsinaisen työn ulkopuolella, mutta saarnastuolista saa opettaa vain hallituksen tiedekunnan kautta kontrolloimaa oppia. Vastavuoroisesti esivalta saa teologeilta tietoa kansan sisimmistä toiveista ja voi ohjailla niitä. Oikeustieteen tehtävänä taas on pitää kansalaiset

kuuliaisina laeille. Ja lääketiede takaa sen, että hallituksella on runsas joukko terveitä kansalaisia käytettävissään. Kaikille virkamiehille on siis oma tehtävänsä tavallisten kansalaisten elämässä.

Kantin näkemys tavallisen väen henkisestä tilasta on tylyn realistinen. Ylemmistä tiedekunnista valmistuneet ovat tekemisissä suoraan oppimattoman kansan kanssa. (Kant 1968, 18.) Se on kiinnostunut kyllä autuudesta, omaisuutensa turvaamisesta, terveydestä ja pitkästä iästä, muttei ole valmis ponnistelemaan näiden asioiden eteen. Kansa on taipuvainen nautintoon ja haluton näkemään vaivaa. Filosofien ajattelua vaativat vastaukset eivät sille kelpaa, vaan se haluaa helppoja ja miellyttäviä ratkaisuja. Ongelmat, joihin kansa haluaa vastauksia, ovat tällaisia: Jos olen elänyt kunniattomasti, miten voin vielä viime hetkellä tuonpuoleisen portilla saada pääsylipun taivaaseen? Jos olen tehnyt väärin, miten voin kuitenkin voittaa juttuni? Jos olen kuluttanut ja turmellut ruumiilliset voimani mielihalujeni tyydyttämiseen, miten voin silti vielä elää kauan terveenä? Mikäli papit, juristit ja lääkäri lähtevät kansaa miellyttääkseen kilpalaulantaan esiintymällä tietäjänä näissä asioissa, he lietsovat vääränlaista jännitettä tiedekuntien välille. (Kant 1968, 30.)

Ironian sävyttämällä tyylillä Kant asettelee tekstissään ylemmät tiedekunnat järjestykseen kansan näkökulmasta. Tavallisille ihmisille on tärkein lääketieteellinen tiedekunta, sillä ihmiset haluavat elää pitkään ja tarvitsevat tähän lääkärin apua. Kansan näkökulmasta toiseksi tärkein on oikeustieteellinen tiedekunta, joka tuottaa juristeja järjestämään ihmisten taloudellisia ja lakiasioita. Vasta viimeisen hädän hetkellä turvaututaan pappiin, vaikka kysymyksessä on sentään sielun autuus. Omituista on se, että papit itsekin mielellään turvautuvat lääkäreiden apuun, vaikka sehän vain pitkittää heidän vaellustaan täällä murheen laaksossa, Kant ironisoi (Kant 1968, 18).

Ylempien tiedekuntien tehtävä on myös seurata ja kontrolloida kansan parissa liikkuvien kasvattiensa toimintaa. Hallitus puolestaan vaikuttaa tiedekuntien välityksellä kansan parissa toimivien virkamiesten eli ”työkalujensa” toimintaan. Virkamiesten ei pidä harkitsemattomasti lupaila kansalle liikoja. Kansa etsii johtajaa, jolla on tarjota helppoja ratkaisuja, sillä kansa haluaa tulla petetyksi. Hallitukselle on tärkeää, etteivät virkamiehet kiihota kansaa väärillä lupauksilla. Vääräksi riitelyksi tiedekuntien välillä Kant kutsuu sitä, jos virkamiehet ryhtyvät kiihotta-

maan kansaa ja johtamaan sitä harhaan helppoheikkimäisillä lupauksilla helposta elämästä. Se romuttaisi kokonaan kantilaisen edistyksen mahdollisuuden eli hitaan kohoamisen moraalisesti aiempaa korkeammalle tasolle. Tätä tietä edustaa filosofian rooli totuuden etsijänä. Vääränlainen riitely latistaisi filosofisen tiedekunnan roolin tiennäyttäjistä – jollaiseksi Kant sitä on korottamassa – pysyvästi muiden tiedekuntien palvelijattareksi. Kant kääntää vanhan sanonnan toisin päin:

Niinpä esim. sanotaan filosofiasta, että se on teologian *palvelijatar* (samaa tosin sanotaan toisistakin kahdesta). Ei kuitenkaan oikein eroteta ”kantaako hän soihtua armollisen rouvan edellä vai laahustinta hänen jäljessään”. (Kant 1989, 46.)

Kant varoittaa väärästä riitelystä myös siksi, että se antaisi hallitsijalle aiheen sekaantua niihin kysymyksiin, jotka tulee ratkaista vain yliopiston sisällä.

Yliopistotekstin esimerkeissä nähdään poliittisesta käytännöstä lainattuja vertauksia. Käsitellessään sitä, kuinka ylempien tiedekuntien opetusta koskevat päätökset tehdään, Kant mainitsee esimerkin Englannin parlamentista. Siellä on tapana, että monarkin valtaistuinpuhetta pidetään ministerien laatimana. Näin ollen monarkki ei voi puheensa vuoksi joutua arvostelun kohteeksi. Kun puheen katsotaan olevan ministerin tekoa, voidaan siitä nostaa esiin virheitäkin. Tällä esimerkillä Kant perustelee sitä, että opetussisällön valinta pidettävä tiedekuntien oppineiden käsissä. Esitykset opetuksesta kuuluvat luontevasti tiedekunnille ja niitä voidaan arvostellakin. Hallitus tai hallitsija ei voi näissä asioissa ryhtyä esittelijäksi, koska se ei voi alentua kritiikin kohteeksi.

Perustellessaan hallitukselle, miten sen pitäisi toimia yliopistojen kanssa, Kant käyttää esimerkkinä liberalismiin liitettyä tunnuslausetta. Tunnuksella kertoo ranskalaisesta ministeristä, joka kutsutti johtavia kauppiaita luokseen tiedustellakseen, kuinka voisi parhaiten tukea näiden kaupankäyntiä. Kauppiat vastasivat, että rakentakaa teitä, lyökää rahaa ja tehkää valuutanvaihtoa edistäviä lakeja, mutta, jättäkää meidät rauhaan (*laissez faire*). Samalla tavalla Kant neuvoi filosofista tiedekuntaa vastaamaan, jos siltä kysytään, kuinka sen toimintaa voisi edistää. Ensin edellytykset kuntoon, sitten vapaus toimia oman harkinnan mukaan.

Ylempiä tiedekuntia yhdistävä piirre on, että niiden opetukset perustuvat kirjoitettuun tekstiin, Raamattuun, lakiin sekä terveydenhoitokollegion päätöksiin ja lääketieteellisiin ohjeisiin. Teologi rajoittuu pitämään Raamattua alkuperältään jumalallisena. Onko se kirjaimellisesti Jumalan sanaa, on historian, eli alemman tiedekunnan kysymys, eikä virkamiehen pidä sitä mieltä. Kun pappi on kansan kanssa tekemisissä, sellaisia asioita ei pidä ollenkaan ottaa esiin, ne vain hämmentäisivät tavallisia ihmisiä. Perustavia kysymyksiä koskeva keskustelu on rajattava oppineiden keskuuteen, sillä Kantin mukaan kansa ei tällaisia asioita voi käsittää.

Juristin työ vaikuttaa melko helpolta, sillä hänellä on käytettävissään kaikkien käsiteltävien asioiden tueksi kirjoitettu laki. Toisaalta se muuttuu ajan myötä, mutta kuitenkin aina on haettavissa päätös toiminnan tueksi. Ei ole sopivaa, että lakimiehet ryhtyisivät pohtimaan oman alueensa eli juridiikan totuuskysymyksiä, sellainen ei kuulu heille, Kant rajaa. Lääketieteellistä tiedekuntaa hän luonnehtii vapaimmaksi ylempien tiedekuntien keskuudessa. Sen käyttämiä oppeja ei ainakaan harjaannuttavassa opetuksessa voida sanktioida ylemmistä päätöksistä. Opit perustuvat luontoon ja ovat empiirisiä. Lääketiede muistuttaa filosofiaa siinä, että se etsii totuutta, tosin luonnosta, ei järjestä.

Kant pitää tärkeänä, että yliopistossa on tiedekunta, jonka opetus on vapaata hallituksen määräysvallasta. Filosofien ainoa intressi, pyrkimys totuuteen edellyttää vapautta. Filosofisen tiedekunnan tehtävä suhteessa kolmeen ylempään tiedekuntaan on niiden opetuksen arviointi, ja tällä tavalla se on niille hyödyllinen. Kant vetoaa hallitukseen toteamalla, että on senkin edun mukaista on sallia filosofien pyrkiä vapaasti totuuteen. Yliopistossa täytyy olla aina filosofinen tiedekunta, ja ellei tällaista ole, se täytyy sinne perustaa. (Kant 1998, 27). Historian valossa näin ei kuitenkaan ole aina ollut, 1700-luvullakin oli yliopistostatuksen omaavia oppilaitoksia ilman filosofista tiedekuntaa. (Timmermann 2005, 64.).

Miksi kuitenkin ylevästi totuuteen pyrkivää vapaata filosofista tiedekuntaa nimitetään alemmaksi tiedekunnaksi? Kant löytää vastauksen ihmisluonnon tavasta käsittää ylempi ja alempi. Vaikka filosofia on kaikkia muita tiedekuntia korkeammalla tasolla tieteenintressinsä vuoksi, sillä ei ole ketään käskytettävää. Ihmisluonto on taipuvainen arvostamaan niitä, jotka voivat antaa määräyksiä toisille. Sellainen, jolla ei ole

palvelijoita, nähdään alempana. Vapautta ja totuutta ei ole tapana arvostaa.

Kant vaatii, että ylempien tiedekuntien on sallittava se, että filosofinen tiedekunta tarkastelee niiden oppien totuudenmukaisuutta. Yliopistotekstissä painottuva teologisen tiedekunnan käsittely voidaan ymmärtää sitä kautta, että Kantille uskonto on osa moraalialueita ja siten filosofian aluetta. Filosofisella tiedekunnalla on oltava oikeus tarkastella myös ylempiä tiedekuntia koskevien hallituksen käskyjen järjensuorittamista. Mikäli ne eivät ole sopusoinnussa järjen ja totuuden vaatimusten kanssa, joudutaan ylempien ja alemman tiedekunnan väliseen konfliktiin. Konflikti on lain mukainen, koska alemmalla tiedekunnalla on velvollisuus varmistua siitä, että julkisesti esitettävät opit ja asiat ovat totuuden mukaisia. Laiton riitely johtuu väärästä vaikuttamisesta kansaan, laillinen taas on akateemista kiistelyä opetuksen totuudellisuudesta.

Kiistojen aiheet voivat vaihdella tiedekunnasta riippuen, mutta niiden ratkaisua varten Kant kehittää selkeän ohjelman. Ensiksi on muistettava, että kiistaa ei voi ratkaista sopimalla. Sen ratkaisu on analoginen oikeusistunnolle, tuomarina toimii järki. Konflikti on jatkuva prosessi. Alemman tiedekunnan on oltava jatkuvasti valmis pitämään sitä käynnissä. Kuvaannollisesti filosofien aseiden on oltava kaiken aikaa ylvästi koholla ja valmiina puolustamaan totuutta.

On myös muistettava, että riitely ei tapahdu hallituksen ja tiedekuntien välillä vaan tiedekuntien kesken. Sen vuoksi se ei murena hallituksen arvovaltaa. Yliopiston ja tiedekuntien riippumattomuus kuninkaan suorasta vaikutusvallasta lisää tämän arvovaltaa, koska Kantin perustelun mukaan olisi tämän arvoa alentavaa esiintyä oppineena.

Kannattaa huomata, että hallinnollisesti Albertina oli suoraan Preussin valtion eikä Königsbergin kaupungin hallinnon alainen. Yliopisto oli Königsbergin erillisalue, sen henkilöstö ja opiskelijat olivat Albertinan eivätkä kaupungin kansalaisia. Yliopistolla oli merkittävää itsenäistä toimintaa, jopa oma alempi oikeusistuimensa. Sen hallintaan kuului maaomaisuuksia, rakennuksia ja rahakapitaalia (Brandt 1999, 282.) Läheinen yhteys valtioon osaltaan selittää Kantin kirjoituksen tapaa antaa neuvoja ja ohjeita hallitukselle, joka voidaan lukea itse asiassa viidenneksi riitelyn osapuoleksi.

Filosofit osoittavat kritiikkinsä hallitukselle. He eivät keskustele suo-

raan kansan kanssa, kuten ylempien tiedekuntien kasvatit, jotka ovat asettuneet virkoihinsa. Kant rajaa tarkasti filosofien valtiollisen roolin. Hänen mukaansa filosofit voivat toimia neuvonantajina ja keskustelijoina. Filosofit eivät pyri hallitsemaan, eikä se Kantin mukaan olisi toivottavaakaan. On kuitenkin sekä kuninkaille että filosofeille hyödyllistä, jos jälkimmäiset saavat vapaasti ja julkisesti lausua ajatuksensa. (Kant 1989, 46.)

Kantin *Der Streit der Fakultäten* -tekstiä voi myös lukea niin, että Kant kirjoittaa uutta poliittista roolia filosofiselle tiedekunnalle, jonka taloudellisesti ja akateemisesti kohentunut asema antoi sille arvovaltaa vaatia hallitusta tunnustamaan sen arvon ja asiantuntijuuden. Siinä, missä teologialla on ollut johtava asema tunnustuksellisella ajalla, tulee modernille ajalle siirryttäessä tunnustaa filosofian merkitys niin maallisen kuin teologisen tiedon ylimpänä arvioijana. Hallituksen on ymmärrettävä, että tieteessä on tapahtunut vallanvaihdos. (Howard 2005, 129.)

Kant-lähteet

- Kant, Immanuel (1989)[1795]: *Ikuisen rauhaan. Valtio-oikeudellinen tutkielma*. Suomentanut Jaakko Tuomikoski. Karisto Hämeenlinna 1989.
- Kant, Immanuel [1798]: Edistyykö ihmissuku jatkuvasti kohti parempaa? Teoksessa *Mitä on valistus*. Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Vastapaino 1995, 106–124.
- Kant, Immanuel [1784]: Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus? Suom. Tapani Kaakkuriniemi. Teoksessa *Mitä on valistus*. Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Vastapaino 1995, 76–86.
- Kant, Immanuel (1998) [1798]: *Tiedekuntien riitely*. Ensimmäisen osan suomenos ja johdanto Heikki Kirjavainen. Luther-Agricola-seura, Helsinki.
- Kants Werke. Akademie Textausgabe. VII. *Der Streit der Fakultäten*. Walter de Gruyter & Co., Berlin 1968.

Muu lähdekirjallisuus

- Reinhard Brandt (1999): Kant in Königsberg. Teoksessa *Studien zur Entwicklung preußischer Universitäten*. Toim. Reinhard Brandt und Werner Euler.

- Wolffenbütteler Forschungen, Band 88, Wiesbaden, 273–318.
- Brandt, Reinhard (2003): *Universität zwischen Selbst- und Fremdbestimmung. Kants "Streit der Fakultäten"*. Akademie Verlag, Berlin
- Derrida, Jacques (1992): *Mochlos; or, The Conflict of the Faculties*. Translated by Richard Rand and Amy Wygant. <https://webpace.utexas.edu/hcleaver/www/330T/350kPEEDerridaOnKantNarrow.pdf>
- Euchner, Walter (1974): Kant als Philosoph des politischen Fortschritts. Teoksessa *Immanuel Kant 1724/1974. Kant als politischer Denker*. Herausgegeben von Eduard Gerresheim. Bonn-Bad Godesberg, 17–26.
- Euler, Werner (1999): Kants Beitrag zur Schul- und Universitätsreform. Teoksessa *Studien zur Entwicklung preußischer Universitäten*. Toim. Reinhard Brandt ja Werner Euler. Wolffenbütteler Forschungen, Band 88, Wiesbaden, 203–272.
- Giordanetti, Piero (2005): Einleitung. Teoksessa: Kant, Immanuel [1798] (2005): *Der Streit der Fakultäten*. Toim. Horst D. Brandt und Piero Giordanetti. Felix Meiner Verlag, Hamburg. VII–XLV.
- Howard, Thomas Albert (2006): *Protestant theology and the making of the modern German university*. Oxford University Press.
- Humboldt, Wilhelm von (1990) [1810]: Berliinin ylempien tieteellisten laitosten sisäisestä ja ulkoisesta organisaatiosta. *Yliopiston ajatusta etsimässä*, toim. Kari Kantasalmi, Gaudeamus, Helsinki, 56–69.
- Höffe, Otfried (2007) [1983]: *Immanuel Kant*. C.H. Beck, Nördlingen.
- Mittelstrass, Jürgen (2005): Der Streit der Fakultäten und die Philosophie. Teoksessa: Volker, Gerhardt ja Meyer, Thomas (toim.) *Kant im Streit der Fakultäten*, Berlin, 39–60.
- Oster, Uwe A., (2011): *Preussen. Geschichte eines Königreichs*. Piper, München.
- Ritzel, Wolfgang (1985): *Immanuel Kant. Eine Bibliographie*.
- Stiening, Gideon (1999): Die "Freiheit der gelehrten Feder" und der "Strich des Censors". Immanuel Kant und die Universitätszensur. Teoksessa *Studien zur Entwicklung preußischer Universitäten*. Toim. Reinhard Brandt und Werner Euler. Wolffenbütteler Forschungen, Band 88, Wiesbaden, 163–201.
- Timmermann, Jens (2005): Kants "Streit" und die Universität von Morgen. Teoksessa *Kant Im Streit der Fakultäten*, toim. Volker Gerhardt ja Thomas Meyer, 61–83.
- Vorländer, Karl (2004): *Immanuel Kant. Der Mann und das Werk*. Marix Verlag Wiesbaden.

Suvi Soininen

MICHAEL OAKESHOTT JA YLIOPISTON ERITYISYYS

Michael Oakeshott (1901–1990) oli englantilainen filosofi ja politiikan teoreetikko, joka sai tieteellisen koulutuksensa pääasiassa Cambridgen yliopistossa ja joka toimi LSE:n politiikan tutkimuksen professorina vuosina 1951–1968. Viime vuosina kiinnostus Oakeshottin tuotantoa kohtaan on kasvanut sellaisiin mittoihin, että on puhuttu vähintään Oakeshott-buumista ja jopa Oakeshott-teollisuudesta. Vähemmälle huomiolle hänen filosofiseen ajatteluunsa ja poliittiseen teoriaansa painottuneessa tutkimuksessa on tähän asti jäänyt hänen kasvatusfilosofiansa ja aikalaismielipiteensä mm. yliopiston kehityksestä ja tietyn asteisesta rappeutumisesta.

Kuitenkin niinkin huomattavat ja vaikutusvaltaiset kasvatusfilosofit kuin R.S. Peters ja P.H. Hirst ovat jo 60-luvulla sekä tehneet yhteistyötä Oakeshottin kanssa, että hyödyntäneet hänen ajatteluaan omissa töissään. Tämän yhteyden kautta Oakeshottin voidaan siis sanoa vaikuttaneen merkittävästi englanninkieliseen kasvatusfilosofiaan ja – käsitteistöön. Vuonna 1989 julkaistiin kokoelma *The Voice of Liberal Learning*, joka sisältää pääosan Oakeshottin kasvatusta/koulutusta käsittelevistä teksteistä. Tämänkin myötä uudempi kiinnostus Oakeshottin näkemyksiin koulusta, yliopistosta ja opiskelun merkityksestä ihmiselämälle on vähitellen kasvanut.

Oakeshott painottaa ajattelussaan ns. *liberaalin kasvatuksen/koulutuksen/sivistyksen (liberal education)*⁴ merkitystä yliopistolle erityisinä oppi-

4 Käytän tätä käsitettä pitkälti siis ”vanhassa” Antiikin Kreikasta ja Roomasta periytyvästä merkityksessään, en esimerkiksi viitaten erityisesti

misen ja opettamisen muotoina. Hän erottaa erityisen tarkasti yliopistossa tapahtuvan toiminnan ammattiin valmistavasta koulutuksesta (*vocational training*). Yliopistossa opetuksen ja opiskelun tarkoituksena on oppia ymmärtämään ja ”puhumaan” tai käyttämään erilaisille tieteenaloille tyypillistä *kieltä*; oppia faktojen ja yksityiskohtaisten tietojen lisäksi erityisesti ne *ajattelutavat*, jotka ovat kullekin tieteelle ominaisia. Tämä toiminta on Oakeshottin mukaan pitkälti itsetarkoituksellista, eikä sitä siis – ainakaan suoraan – harjoiteta minkään ulkoisen tavoitteen tai ulkoisen tahon – edes valtion – määrittämän tehtäväjaon mukaan (ks. Williams 2007, 7). Mainittujen Hirstin ja Petersin mukaan tiedettä voi toki opettaa esimerkiksi kansantalouden kasvu perimmäisenä tavoitteena, mutta tällainen opetus tulisi tarkasti erottaa sivistyksellisestä koulutuksesta (*education*) (Hirst&Peters 1970, 28). Yliopisto toki on ja elää ns. yhteiskunnassa kuten muutkin instituutiot, mutta sen tarkoitus on aivan muualla kuin kulloisetkin ulkoiset ja usein lyhytnäköiset tavoitteet haluavat määrittää. Yliopistolla ei Oakeshottin – ja monen muun merkittävän brittijattelijan mukaan – esimerkiksi siis ole mitään tekemistä valtion kilpailukyvyyn tai bruttokansantuotteen kasvattamisen kanssa.

Vastapareja ja ekskursioita nyky-yliopistoon

Oakeshottilaisesta näkökulmasta yliopistoa ja jossain määrin myös lasten/nuorten kasvatusta koskevia ajattelun ja käytännön tärkeimpiä kulmakiviä ovat seuraavat ideat. Ensiksi, Oakeshottin mukaan *ihmiseksi*

1960-luvulla käytyyn keskusteluun liberaalin/”vapaaan”/progressiivisen kasvatuksen eroon ns. autoritäärisen kasvatukseen nähden (ks., esim. Peters 1959, 88-89). Hirstin määritelmä on suuntaa antava tämän artikkelin tarkoituksiin: ”In the first place, as liberal education is concerned with the comprehensive development of the mind in acquiring knowledge, it is aimed at achieving an understanding of experience in many different ways. This means the acquisition by critical training and discipline not only of facts but also of complex conceptual schemes and of the arts and techniques of different types of reasoning and judgment.” (Hirst 1972, 408)

ei synnyttä, vaan ihmiseksi tullaan. Tämä tarkoittaa mm. sitä, että ihmisellä on historia, mutta ei mitään muuttumatonta ihmisluontoa tai vastaavaa. (Oakeshott 1972, 20–22; 1967, 158) Esimerkiksi joillekin filosofian ja psykologian koulukunnille tärkeä käsite *autonomia* on Oakeshottin näkökulmasta tila, jonka ihminen voi saavuttaa tai olla saavuttamatta. Tässä koulutuksella/kasvatuksella on erityisen tärkeä merkitys. Oakeshott jossain määrin rakentaa näkemyksiään myös saksalaisen *Bildung*-käsitteen ympärille ja näkee, että kasvatuksen ja oppimisen yksi merkitys on siinä, että se auttaa ihmistä kehittämään potentiaaliaan täyteen mittaansa (vrt. Podoksik 2003; Williams 2007 Matthew Arnoldin mahdollisesta vaikutuksesta Oakeshottin kasvatuksellis-koulutuksellisiin näkemyksiin). Toisin sanoen, kasvatusta ja koulutusta ovat ainakin länsimaisen vapautta ja autonomiaa korostavan kulttuurin peruskiviä (ks. myös 1970-luvun aikalaiskeskustelusta mm. Riesmanin ”inner-directedness”-idean osalta Dearden 1972, 448–65).

Viimeaikaisten yliopistouudistusten myötä olisikin nyt nähdäkseen viimeistään pysähdyttävä ajattelemaan, kuinka vakavilla asioilla nyt operoidaan ja miten ns. uudistuksia ja kehitystä ei pitäisi kiirehtiä kulloistenkään ulkoisten tavoitteiden mukaan. Esimerkiksi lähinnä sota-ajan tarpeisiin kehitetty nykyisin lähes uskonnon aseman saaneen bruttokansantuotteen kasvattaminen tai valtion kilpailukykyyn panostaminen yliopiston eräinä (hyvin) määrittävinä tavoitteina ovat erittäin huolestuttavia ja tässä pyörässä yliopiston erityislaatuisuus ja arvokkuus instituutiona on vaarassa jopa kadota.

Ajatellen yliopistoa koulutuksellisena instituutiona, samaa mieltä – hyvin erilaisista perusfilosofisista lähtökohdista käsin – oli esimerkiksi aikalainen Bertrand Russell, jota haluan lainata sanatarkasti tässä: ”Kaikki suuri taide ja tiede kumpuaa intohimoisesta halusta herättää eloon jotakin, joka aluksi on vain epäsubstantiaalinen haamu, viitteellinen kauneus, joka houkuttelee ihmiset pois turvallisuuden piiristä. Ihmisiä, joissa tämä intohimo on olemassa ei pidä kahlita utilitaarisen filosofian kahleilla, sillä heidän innolleen ja intohimolleen olemme velkaa kaiken sen mikä tekee ihmisestä suuren.” (Russell 1954, 312–13, suom. SS) Edelleen nykyisen – paradoksaalisesti lähes jatkuvan – kriisipuheen keskellä (talous, euro yms.) on hyvä muistaa Russellin näkemys siitä miten ”hyödyttömän” tiedon suurin etu on siinä, että se ruok-

kii harkitsevaa mieltä (*a contemplative habit of mind*), viisautta, joka usein varoittaa liian nopeasta toiminnasta, typeryydestä ja liiallisesta rakkautesta valtaan (Russell 1935, 1960, 28–9, vrt. Karl Popperin näkemykset, Williams 2007, 37).

Toisin sanoen, *vaikka* tutkimus ja opetus yliopistossa ovat tietysti mitä suurimmassa määrin myös palkkatöitä, on vaikea kuvitella, että esimerkiksi silkka jatkuva kilpailuttaminen tai urapyörään sopeuttaminen tuottaisi tätä Russellin peräänkuuluttamaa intohimoa tieteeseen ja ajatteluun. Itse asiassa tulos on oletettavasti pitkällä tähtäimellä täsmälleen päinvastainen; aloilla, jotka vaativat ainakin osalta tekijöistään pitkää kypsymistä ajatteluun, mahdollisia kokeiluja eri tieteiden aloilla ja laaja-alaista osaamista, voi tulla pula urauurtavista tai rohkeista tutkimuksista ja ideoista kun esimerkiksi rahanhakuprosesseissa on usein viisasta pelata ns. varman päälle.

Tieteen ja yliopistoelämän kannalta tärkeä Oakeshottin painottama jaottelu on seuraavien aktiviteettien välillä: leikki (vapaasti suomennettuna sanasta ”play”) ja työ. Hannah Arendtin tekemää jaottelua muistuttavaan tapaan Oakeshott puhuu ihmisen kokonaiskuvasta käsitteillä *homo laborans*, *homo faber* ja *homo ludens* eli leikkivä ihminen (Arendt 1958; Oakeshott 1960?, 2004). Siinä missä kaksi ensimmäistä ovat maailman resurssien nokkelia käyttäjiä tai hyödyntäjiä, on *homo ludens* ihminen, joka leikkii tai on tekemisissä lähinnä leikinomaisten aktiviteettien kanssa. Ja Oakeshottille nimenomaan *homo ludens* on sivistynyt ihminen. (Oakeshott 1960?, 309–11)

”Play” ei ole työtä eikä lepoa. Aktiviteettina se ei ole tekemisissä erilaisten tarpeiden täyttämisen kanssa eikä sen merkitys synny suoraan jonkinlaisesta hyödyllisyydestä. Tähän aktiviteettien kategoriaan esimerkiksi taiteiden lisäksi Oakeshott lukee tieteen ja liberaalin koulutuksen/kasvatuksen roomalaisen esikuvansa *liberalia studia* mukaan; eli aktiviteettin, joka on vapautettu käytännöllisen elämän ja hyödyllisyyden suorista tavoitteista. (Oakeshott 1960?, 313–14; Oakeshott 1950, 115)

Oakeshott yhdistää myös koulun ja erityisesti yliopiston jotakuinkin klassiseen tapaan käsitteeseen ”leisure” (vapaasti suomennettuna: vapaa-aika). Englantilaiset käyttivät – sekä hyvässä että pahassa – usein termiä ”leisurely class” erityisesti aatelistosta ja viitaten aikakauteen, jolloin yliopisto oli varattu pääasiassa vain ylemmille säädyille, joiden ei sinänsä

useimmiten tarvinnut huolehtia elannostaan opiskeluaikana eikä tulevaisuudessa⁵.

Kuitenkaan Oakeshottin näkemyksiä yliopistosta ja kasvatuksesta on turha leimata suoraan elitistisiksi tai yläluokkaisiksi; jos elitismiiä tässä näkemyksessä on havaittavissa, niin puhutaan suoraan ns. intellektuaalisesta eliitistä. Yliopisto ei suinkaan ole jonkinlainen massalaitos, joka mittaa jotain ”tulosta” varsinkaan määrämittareilla eikä yliopistokoulutuksesta voida puhua lähes jokamiehen ”oikeutena”, kuten viimeiset koulutustavoitteet määrien suhteen antavat Suomessakin ymmärtää⁶.

Oakeshottilaisittain yliopistosta voitaisiin yhä puhua instituutiona, jossa tieteelliset ja koulutukselliset aspektit pitkälti määräytyvät puhuttujen ”kielten” eli esimerkiksi eri tieteenalojen mukaisesti – ei ulkoisten tavoitteiden tai varsinkaan muuttuvien tulostittareiden mukaan. Jos puhutaan suomalaisesta koulutusrakenteesta ja verrataan sitä Britanniaan 1960–70-luvuilla, niin Oakeshottin huoli siitä, että ammatillinen koulutustyyppi imaisee mukaansa myös yliopiston näyttää aiheelliselta.

Myös opiskelijan – ei pelkästään tutkimus- tai opetushenkilökunnan – näkökulmasta voisinkin kuvitella tilanteen olevan hankalampi kuin oli esimerkiksi omana opiskeluaikanani 1990-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Oakeshottin mukaan yliopiston opiskelujalle on sekä olennaista, että luonteenmukaista, että opiskelija on tämän ajan vapautettu ns. ”Aatamin kirouksesta” eli työstä. Yliopisto-opiskelun pitäisi tarjota (ja nyt puhumme siis ideaalittyyppitasolla) väliajan lahja (*gift of an inter-*

5 Ks. myös Russellin näkemys, jonka mukaan ”useless learning” ja ”art for art’s sake” on aristokraattinen idea ja sellaisenaan paras asia, joka aristokratiaan on yleensä yhdistetty (Russell 1954, 304).

6 Sen sijaan esimerkiksi yliopistollisen koulutuksen mahdollisen laajamittainen tarjoaminen esimerkiksi avoimen yliopiston ja verkkomateriaalin kautta, sekä työttömyysaikana suoritettavan opiskelun mahdollistaminen hyvinkin sopii ajatukseen siitä, että ihminen on paljon muutakin kuin palkkatyöntekijä tai yleensä joku osa ”tuotantokoneistoa”. Oakeshott oli myös itse tarkka siitä, että liberaalin mallin mukainen koulutus – myöskään alemmilla asteilla – ei missään nimessä kuulu vain hyväosaisten lapsille (ks. viite Oakeshottin vuonna 1983 Kevin Williamsille lähettämään kirjeeseen, Williams 2007, 50, sekä näkemykseen oikeudesta yliopisto-opiskeluun kaikille, jotka ovat siihen kykeneviä ja pyrkivät suorittamaan sen oikeassa hengessä, Williams 2007, 102).

val) (Oakeshott 1949, 1989, 149; ks. myös Williams 2007, 92-3), jona aikana opiskelija voi ilman turhan suuria (taloudellisia) huolia keskittyä olennaiseen eli opiskelemaan sitä tai niitä tieteenkieliä, joita hän on tullut opiskelemaan. En puutu tähän kysymykseen nyt enempää, mutta nykykeskustelu ja käytäntö myös Suomessa opiskelijan sosioekonomisen aseman jatkuvan heikkenemisen myötä ei ainakaan edesauta tätä ideaalia mahdollisuudesta kokopäivätoimisesti keskittyä opiskeluun edes lukukausien aikana.

Sekä yliopiston henkilökunnan että opiskelijan kannalta on nähdäkseni tärkeää käydä käsitteellistä kamppailua yliopiston ”idean” ja joidenkin (vanhempien) käytäntöjen puolesta myös nykytilanteessa. Jos opiskelija alkaa olla yliopiston ”asiakas” ja opettaja tai tutkija lähinnä ”palvelun tuottaja” niin jopa nykyisessä eufemismien täyttämässä uskiolessämme alamme olla pettäväällä jäällä. Oakeshottin mukaan, yliopiston opettajan tehtävä on siirtää tai välittää (*impart*) osaamistaan ja tietouttaan opiskelijalle ja pyrkiä siihen, että opiskelija oppii kulloinkin kyseessä olevan tieteenalan ajattelutavan niin hyvin, että hän pystyy sitä luovasti hyödyntämään ja parhaimmillaan siinä mielessä luomaan ”uutta” (ks. Oakeshott 1967).

Ivo Mosleyn lainaaman englantilaisen yliopistoprofessorin kuvaus ammatistaan on tästä jo aika kaukana, vaikka kyse lieneekin ainakin jossain määrin kärjistyksistä: ”I am kept so busy describing and justifying what I do to control-freak *apparatus*, and churning out unread and irrelevant pseudo-research to meet publication targets, that I have no time to think, to teach, or be a help of my pupils. As for the students, when we do have access to them, we must flatter, we must deceive, we must talk nonsense; the one thing we must never do is educate.” (Mosley 2003, 48-9.)

Emme oman näkemykseni mukaan paljoakaan ole poikenneet kursilta, jonka Oakeshott määritteli: ”Modernit hallitukset eivät ole kiinnostuneita koulutuksesta tai sivistyksestä; ne ovat vain kiinnostuneita korvaamaan joskus ennen vakavasti otettavan koulutuksellisen tai kasvatuksellisen aktiviteetin milloin minkinlaisella ’sosiaalistamisella.’” (Oakeshott 1972, 41, suom. SS). Oakeshott arvosteli jyrkästi *Report of the Committee on Higher Education*-mietintöä vuodelta 1963, joka hänen mukaansa pyrkii assimiloimaan yliopistot suoraan ns. korkeakoulutuk-

sen piiriin. Edelleen tämän ”korkeakoulutuksen” samastaminen oppijoiden ymmärtämiseen yksiköinä, jotka hankkivat tietyt ominaisuudet ja taidot, jotka edistävät esimerkiksi juuri talouskasvua ja pystyvät kilpailemaan menestyksekkäästi muiden kehittyneiden maiden kanssa nopean teknologisen ja sosiaalisen kehityksen saralla on Oakeshottin mukaan katastrofi yliopistojen näkökulmasta (ibid., 44–5). Muun muassa Kevin Williams on myös huomauttanut Oakeshottin ja Foucault’n ajatusten samankaltaisuudesta (Williams 2007, 55). Oakeshottin ”terapeuttinen valtio” ja koulutus sen mukaisen koneiston osana lähenee hyvinkin Foucault’n näkemyksiä vallasta ja kurista.

Oakeshott ei toki ollut ensimmäinen – eikä viimeinen, joka puhui seuraavaan tapaan – mm. Nietzsche jossain suhteessa voidaan nähdä hänen edeltäjänään, mutta haluan siteerata tämän kohdan kokonaisuudessaan muistuttaakseni edelleen kuinka vakavilla asioilla nyt ”leikitään” kun erilaisia uudistuksia ajetaan läpi pysähtymättä miettimään niiden kauaskantoisempia seuraamuksia tai edes juurikaan kuuntelematta tai konsultoimatta alan kiistattomia huippuja eli tunnustetuimpia tieteen-tekijöitä asian tiimoilta.

Lainaan siis kappaleen Oakeshottin esseestä *Education: The Engagement and its frustration* vuodelta 1972. Oakeshott puhuu tässä koulusta – School – isolla kirjaimella, mutta ko. kappale pätee erityisesti myös yliopistoon instituutiona:

To corrupt 'School' by depriving it of its character as a serious engagement to learn by study, and to abolish it either by assimilating it to the activities, 'interests' partialities and abridgements of a local world, or by substituting in its place a factory for turning out zombies, are, then, two sides of the current project to destroy education. It is an enterprise for abolishing man, first by disinheriting him, and secondly by annihilating him. That some of the persons engaged in this enterprise should represent their doctrine as an improved understanding of the educational engagement, and that they should claim to be the friends and emancipators of children, is not unexpected; but the representation is false and the claim fraudulent. (Oakeshott 1972, 33)

Itse kiinnitän huomiota tässä Oakeshottille melko epätyypillisen voi-

makkaaseen kielenkäyttöön, joka kertoo jopa hätkähdyttävällä tavalla siitä, täsmälleen *miten* huolissaan Oakeshott oli koulutuksen tilasta. Hänen mukaansa englantilainen systeemi oli menossa sitä kohti, että lyhytnäköiset ja paikalliset hyötynäkökohdat muuttavat koulun tai yhtä hyvin yliopiston tehtaaksi, joka tuottaa zombeja, tuhoavat aidon sivistyksellisen koulutuksen ja lopulta ihmisen, sellaisena kuin me hänet tunnemme. Tämä on vaarallista niin lasten kasvatuksessa kuin yliopistossakin sillä kuten totesin aiemmin, ihmisellä ei ole varsinaista, vakaata ns. perusluontoa, vaan hän on hyvin pitkälti sitä, miksi hän tulee oppimisen kautta.

Lopuksi

Oakeshottille – ainakin länsimainen – kulttuuri on kuulun metaforan mukaan erilaisten modusten tai ”tapojen” (*modes*⁷) ”äänten” (*voices*) keskustelua ihmiskunnan keskuudessa. Tällä hän tarkoittaa toisistaan eroavien ”kielten” (*languages*) tai ”äänten” mahdollista kohtauspistettä (Oakeshott 1967, 171, 176; myös Oakeshott 1959), joka ei suinkaan tarkoita niiden samankaltaistamista, vaan tiettyä, vaikkakin usein rajattua mahdollisuutta ymmärtää toisiaan ja ehkä jopa oppia toisiltaan. Näitä kieliä ovat mm. tiede, käytäntö – kuten politiikka –, runous tai taide, ja historia. Tämä *moninaisuus* muodostaa kulttuurin. Kieliä ei voi alistaa yhdelle tarkoituspäälle, sillä ne kaikki toimivat oman logiikkansa ja säännöstönsä mukaisesti. Tämän mukaan esimerkiksi monien tieteidен, eli selittävien, ymmärtämään pyrkivien aktiviteettien alistaminen

7 Oakeshottin väitöskirjasta *Experience and Its Modes* (1933) peräisin oleva ”mode”-käsite oli suhteellisen laajasti käytössä Iso-Britannian 1960-70-lukujen kasvatus- ja koulutusfilosofiassa. Hirstin ja Petersin lisäksi sitä käytti Oakeshottin tapaan mm. Max Black, jonka mukaan kaikki koulutus tähtää ensisijaisesti osaamiseen (*know-how*), jonka näkemyksen voidaan myös nähdä periytyvän tässä keskustelussa paitsi Oakeshottilta, myös Gilbert Rylelta (Black 1967, 92,) vrt. myös Oakeshottin ”knowing how” ja sen vertautuminen arvostelukykyyn, jota Oakeshott tässä suosii (Oakeshott 1967, 168)).

esimerkiksi kansantaloudelliselle hyödyntavoittelulle todellakin tarkoittaa sekä tieteen häviämistä, että lopulta ihmisen kulttuurin köyhdyttämistä siihen pisteeseen asti, että voimme puhua ihmisen tuhosta, kuten Oakeshott äsken siteeramassani kappaleessa tekee.

Yliopiston korruptio ei ole uusi ilmiö. Oakeshott diagnosoi sen vähintään 200 vuotta vanhaksi ilmiöksi; ja edelleen mielenkiintoisen kovaa kieltä käyttäen hän kuvaa 70-luvun brittiyliopistoa sanalla ”school of dancing”, jota niin sanotut valistuneet hallitukset johtavat. Jotkut (harvat) yliopistot, Oakeshottin mukaan, taistelevat tätä ”kehitystä” vastaan ja on opettajia, jotka kieltäytyvät tanssinopettajan (*dancing masters*) roolista. (Oakeshott 1972, 48) Tunnetusti nykyisten reformien aalto sai hyvin suurta pontta nimenomaan brittiläisen koulutusjärjestelmän uudistamisen myötä koko Euroopassa, myös Suomessa. Ja jo alkumetreillä huomattavat tieteilijät ja ajattelijat esittivät edellä esitetyn kaltaista huolta ja kritiikkiä sitä vastaan, että yliopistoista tehdään tiettyyn rajaan asti ammattioppilaitoksien kaltaisia ja jonkinlaista ulkoista tavoitetta palvelevia instituutioita, laitoksia tai yksikköjä.

On tarpeetonta alkaa tässä referoimaan Britannian korkeakoulutus- ja yliopistosysteemin uudistusaaltoa, jonka voidaan sanoa alkaneen viimeistään ns. Robbinsin raportista (*The Robbins Report*) vuodelta 1960 ja kulkeneen mm. yliopistojen ja opiskelijoiden määrän hurjasta kasvusta mm. polyteknillisten oppilaitosten statuksen muutoksen myötä 1988, sekä yliopistojen väliseen kovaan kilpailuun että moniin erilaisiin monitorointijärjestelmiin, jotka usein tuntuvat lähinnä itsetarkoituksellisilta ja kurin ja kontrollin välineiltä. Tästä historiasta ja sen kritiikistä kiinnostuneille erityisen suositeltava kirja on Gordon Grahamin ”Universities. The Recovery of an Idea” vuodelta 2002 (uudistettu 2008)⁸.

Keskustelu akateemisesta vapaudesta on kuitenkin erityisen ajan-

8 Myös Ivor Crewen tilastoja hyväksikäyttävä tiivistelmä yliopistojen ja koulutuksen suhteesta valtioon ja hallitukseen on tähän tarkoitukseen erinomainen: http://www.nissan.ox.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0017/37502/State-Academy_Relations_in_UK_-_Ivor_Crewe.pdf. Tämä esitys ulottuu 1960-luvulta nykypäivään ja mm. vuoden 2003 kohuttuun ”Valkoiseen paperiin”, jonka seurauksia näemme nyt korotettuina lukukausimaksuina. Ks. myös Podoksik 2003, Oakeshottin negatiivisesta suhtautumisesta massayliopistoihin ja hallituksen asettamiin ”käytännön” vaatimuksiin yliopistoille (Podoksik 2003, 219).

kohtainen nyt niin Britanniassa kuin Suomessakin; ”asia sinänsä” ei ole muuttunut sitten vuoden 1970, jolloin Hirst ja Peters systeemimuutosten keskellä esittivät vahvan puolustuksen akateemisen vapauden puolesta vedoten J.S. Millin *On Liberty*-esseeseen, jonka mukaan totuuden tavoittelu on mahdotonta ilman pidättäytymistä vapauden periaatteessa (Hirst&Peters 1970, 116–17).

Vääristyneen protestanttisen etiikan ja tuntimittaamisen ylistämisen sijaan nimenomaan ”hyödyllistä” nykyisessä maailman ja suppeammin yliopiston tilanteessa olisi nähdäkseni hieman peruuttaa ja miettiä sitä mitä todella halutaan, sillä panokset ovat – niin Oakeshottin, Russelin ja monen muun merkittävän ajattelijan mukaan – todella kovat, ei enempää tai vähempää kuin se, mitä haluamme ymmärtää sivistyksellä, tieteellä ja lopulta ihmisellä. Näin ollen en voi olla päätyttäen samankaltaisiin johtopäätöksiin kuin Kevin Williams mietittäessä Oakeshottin merkitystä nykyiselle koulutuspolitiikalle ja yleisemmin kasvatustilanteelle. Ensiksi, kun ihmisen oma arvostelukyky jää toiseksi jäykän kontrollisysteemin kanssa kisailtaessa, unohtuu usein myös se, mikä on ihmiselle todella hyväksi. Toiseksi, liberaalin kasvatuksen/koulutuksen merkitys ei ainoastaan ole siinä, että se osaltaan auttaa tekemään maailmasta tyydyttävän paikan ihmiselämän kannalta vaan myös ilahduttavan (*delightful*); tällaisenaan näköpiirissä jo siintävä kylmä kalkulaattoriyliopisto on harvinaisen kaukana näistä määritelmistä ja tavoitteista (ks. Williams 2007 225–228).

Lähteet

- Arendt, Hannah (1958): *The Human Condition*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1989.
- Black, Max (1967): *Rules and Routines*. Teoksessa: R.S. Peters (toim.): *The Concept of Education*. London: Routledge and Kegan Paul, 1967, 92–104.
- Dearden, R.F. (1972): *Autonomy and education*. Teoksessa: R.F. Dearden, P.H. Hirst & R.S. Peters (toim.): *Education and the development of reason*. London and Boston: Routledge and Kegan Paul, 1972, 448–465.
- Graham, Gordon (2002): *Universities. Recovery of an Idea*. Exeter: Imprint Academic, 2008.
- Hirst, P.H. & Peters, R.S. (1970): *The Logic of Education*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Hirst, P.H. (1972): *Liberal education and the nature of knowledge*. Teoksessa: R.F. Dearden, P.H. Hirst & R.S. Peters: Education and the development of reason. London and Boston: Routledge and Kegan Paul, 1972, 391-414.
- Mosley, Ivo (2003): *Democracy, Fascism and the New World Order*. Exeter: Imprint Academic.
- Oakeshott, Michael (1949): *The Universities*. Teoksessa: The Voice of Liberal Learning. Toim. Timothy Fuller, Indianapolis: Liberty Fund, 1989, 118-158.
- Oakeshott, Michael (1950): *The Idea of a University*. Teoksessa: The Voice of Liberal Learning. Toim. Timothy Fuller, Indianapolis: Liberty Fund, 1989, 105-117.
- Oakeshott, Michael (1959): *The Voice of Poetry in the Conversation of Mankind*. Teoksessa: Rationalism in Politics and Other Essays, 1991, 488-541.
- Oakeshott, Michael (1960?): *Work and Play*. Teoksessa: What is History and other essays. Toim. Luke O'Sullivan, Exeter: Imprint Academic, 2004, 303-314.
- Oakeshott, Michael (1967): *Learning and teaching*. Teoksessa: Teoksessa: R.S. Peters (toim.): The Concept of Education. London: Routledge and Kegan Paul, 1967, 156-176.
- Oakeshott, Michael (1972): *Education: The Engagement and its frustration*. Teoksessa: R.F. Dearden, P.H. Hirst & R.S. Peters: Education and the development of reason. London and Boston: Routledge and Kegan Paul, 1972, 19-49.
- Peters, R.S. (1959): *Authority, Responsibility and Education*. London: George Allen and Unwin.
- Podoksik, Efraim (2003): *In Defence of Modernity. Vision and Philosophy in Michael Oakeshott*. Exeter: Imprint Academic.
- Russell, Bertrand (1935): *In Praise of Idleness*. London: Unwin Books, 1960.
- Russell, Bertrand (1954): *Education and the Good Life*. New York: Liveright Publishing Corp.
- Williams, Kevin (2007): *Education and the Voice of Michael Oakeshott*. Exeter: Imprint Academic.

Marja Keränen

AUTONOMIAA JOKA LÄHTÖÖN

1. Miten yliopistojen autonomia lisääntyy?

Arvoisa puhemies!

Nyt käsittelyssä oleva hallituksen esitys yliopistolain ja siihen liittyviksi laeiksi parantaa merkittävästi kaikkien suomalaisten yliopistojen toimintaedellytyksiä sekä vahvistaa niiden opetus- ja tutkimustoiminnan laatua ja vaikuttavuutta.

Uudistuksen *keskeisenä päämääränä on tieteen vapauden lujittuminen*. Haluamme *vahvistaa tiedeyhteisön autonomiaa* ja yliopistojen voimavaroja. Haluamme antaa kaikille yliopistoillemme ja jokaisen tieteen alalle mahdollisuuden olla maailman parhaita.

Esityksessä yliopistolainsäädäntö uudistetaan kokonaisuudessaan. Uusi laki korvaa vuodelta 1997 olevan yliopistolain. Uudistuksessa *yliopistot vapautetaan valtion tiliviraston ahtaasta asemasta*. Yliopistoille se merkitsee suurempaa *vapautta päättää* omasta toiminnastaan, henkilöstöpolitiikastaan, taloudestaan ja profiilistaan. *Laki lisää yliopistojen autonomiaa ja tekee niistä itsenäisiä oikeushenkilöitä*. Yliopistojen määrä vähenee nykyisestä 20 kuuteentoista. Kaksi yliopistoa muuttuu säätiöpohjaisiksi, muut 14 ovat valinneet toimimisen julkisoikeudellisina yhteisöinä.

Näin esitteli opetusministeri Henna Virkkunen hallituksen esityksen uudeksi yliopistolain eduskunnalle 26. helmikuuta 2009

(Virkkunen 2009). Olen kursivoinut puheen alusta ne kohdat joissa opetusministeri lupaa yliopistojen vapauden, itsemääräämisoikeuden, autonomia, lisääntyvät. Niitä kohtia näyttääkin olevan paljon.

Jo edellisenä syksynä uudesta yliopistolaista oli käyty hyvin kiivasta keskustelua. Kun Helsingin Sanomien Sunnuntaidebatti-palstalla lain valmistelun oli moitittu tapahtuvan suljettujen ovien takana ja olevan ”kuin tieteisromaanista” (Suominen & Sivula 2008,D7) edellinen opetusministeri väitti uudistuksen pohjautuneen yliopistojen omiin toiveisiin:

Sen myötä yliopistot saavat kauan kaipaamansa taloudellisen ja hallinnollisen autonomian. (Sarkomaa 2008, D7)

Puheissa toistui ajatus siitä että yliopistot olivat jo pitkään toivoneet autonomista asemaa, ja että lainvalmistelussa oli eri kantoja tässä suhteessa kuultu. Kun yliopistolla läsnä olleena saattoi havaita että lainvalmistelusta oltiin hyvin erimielisiä eivätkä henkilökunnan kannat tuntuneet kuuluvan, vaikutti tuo harmoninen käsitys lainvalmistelun avoimuudesta kummalliselta. Mutta toisin olisi jatkossa:

Jatkossa yliopistoja ei kehitetä osana valtion hallintoa, vaan opetuksen ja tutkimuksen lähtökohdista. (Sarkomaa 2008, D7)

Tässä sitaatissa autonomian sisällöksi tulee opetus ja tutkimus, ja sen vastakohdaksi valtionhallinto. Myös Jyväskylän yliopiston rehtori Aino Sallinen oli edellisen syksyn lukukauden avajaispuheessaan todennut autonomian lisääntyvän uudistuksen myötä:

Ensimmäinen edellytys on saada hyväksytyksi laki, joka turvaa tarpeelliset puitteet kaventamatta autonomiaa liiallisella sääntelyllä. Yliopistoille itselleen tulee jättää riittävä vapaus päättää toiminnostaan ja akateemisten tehtäviensä hoidosta. (Sallinen 4.9.2008).

Rehtori viittasi puheessaan yliopistojen historialliseen autonomiseen asemaan, mutta totesi:

Eri aikoina myös *autonomian* käsite joudutaan neuvottelemaan aina uudestaan.

Autonomian ja avoimuuden symbioosi on nykyaikaa. (Sallinen 4.9.2008)

Kun pöly nyt on hiukan laskeutunut yliopistolain voimaantulon (1.1.2010) jälkeen, on mielenkiintoista tarkastella uudistukseen liittyvää puhetta. Keskityn tässä artikkelissa väitteisiin siitä että uudistuksen myötä yliopistojen vapaus, autonomia ja itsehallinto tulisivat lisääntymään. Miten oli mahdollista, että esitettiin väite yliopistojen autonomian lisääntymisestä samaan aikaan kun tyypilliset New Public Management-hallintakäytännöt ja sääntelyn muodot tuotiin sisään yliopistoihin? Mihin puhe autonomiasta perustui ja mitä se merkitsee?

Esitän että puheessa uudesta yliopistolaista ja uusista yliopistojen hallinnoinnin tavoista esiintyy ainakin kaksi erilaista, jopa toisilleen vastakkaisista käsitystä autonomiasta. Nämä käsitykset ovat perinteinen humboldtilainen käsitys yliopistoautonomiasta ja New Public Management-puhuntaan liittyvä uusi käsitys. Keskustelen näistä käsityksistä ja vertailen niiden toimintalogiikkoja ja konteksteja keskenään.

Kolmanneksi ehdotan – tai ennustan – vielä uuden autonomiakäsityksen esiinmarssia. Pidän vain ajan kysymyksenä, milloin autonomia-käsitykset siirtyvät eteenpäin nykyisistä vielä NPM-painotteisista käsityksistä uuteen *governance*-vaiheeseen. Onhan sanottu että NPM jo on mennyttä aikaa ja korvautuu paljon demokraattisemmilla *governance*-malleilla (esim. Ledema 2003). Jos näin käy, lisääntykö autonomia todella?

2. Mitä autonomialla voidaan tarkoittaa?

Autonomialla tarkoitetaan ainakin Johan P. Olsenin (2009) mukaan itsehallintoa, sitä ettei ole ulkoisen vaikutuksen alainen. Autonomia voi olla henkilökohtaista autonomiaa, individualisaatiota, oikeuksia ja vapauksia tehdä vastuullisia päätöksiä. Autonomia voi myös liittyä instituutio-naaliseen työnjakoon ja erikoistumiseen. Silloin instituutioilla ajatellaan

olevan omat normatiiviset organisatoriset periaatteensa ja logiikkansa. Samalla herää kuitenkin myös kysymyksiä siitä, kenelle autonomiset yksiköt, valtiot, instituutiot tai yksilöt ovat tilivelvollisia, ketkä voivat legitimiä osallistua päätöksentekoon ja miten poliittisten yhteisöjen rajat pitäisi vetää (Olsen 2009, 441-2).

Autonomia voi siis tarkoittaa eri asioita eri tasoilla, henkilökohtaisella, instituutioiden ja niiden monimutkaistuvien kontekstien tasolla. Sen lisäksi olemme yliopistouudistusten pyönteissä saaneet huomata, että autonomia-sana voi saada aivan vastakkaisiakin merkityksiä. Yliopistoista puhuttaessa sillä on kai jo pidempään tarkoitettu humboldtilaista yliopistomallia. Viime vuosikymmenten hallinnouudistuspyrkimyksissä autonomia on NPM-ajattelun kautta taas saanut aivan toisia merkityksiä. Ja governance-keskustelun myötä autonomia-käsitykset ovat entisestään syventyneet. Käyn tässä artikkelissa läpi noita autonomian saamia erilaisia merkityksiä keskustelun eri vaiheissa ja vertailen lopulta noita käsityksiä keskenään. Artikkelini on suppea. Sen ensikäsitteelliset keskustelukumppanit ovat edellä mainittu Johan P. Olsen (2009), hänen linjoillaan jatkavat norjalaiset Tom Christensen ja Per Laegreid (2006), ja kolmanneksi tanskalaiset Eva Sörensen ja Peter Triantafillou (2009).

Autonomia I:

Millaista oli siis humboldtilainen yliopistoautonomia? Muistikuvissamme ja myös Olsenin artikkelissa (2009, 455) yliopistoautonomia oli yksi vanhimmista eurooppalaisista instituutioista, ainutlaatuinen itsehallinnollinen instituutio jonka ydintehtävä oli akateeminen, ei voittoa etsivä, moraalisesti ja intellektuaalisesti riippumaton sekä hallitusvallasta että taloudesta. Yliopiston identiteetti ja eetos perustuivat vapaaseen tutkimukseen ja totuuden etsintään itseisarvoisina asioina. Autonominen, riippumaton, kriittinen ja valistunut tutkijakunta toimi järjen johdattamana ja riippumattomana välittömästi poliittisen tai taloudellisen hyödyn etsinnästä, uskonnollisista tai moraalisisista vaikuttimista. Yliopiston hallinnon tarkoituksena oli yhdistää löyhästi eri oppialoista muodostuva pilarisoitunut organisaatio, jonka osat olivat yhteydessä omien

alojensa kansainväliseen tutkijayhteisöön. Hallinto oli kollegiaalista ja meritoituminen järjestelmässä vertaisarviointiin perustuvaa. Yliopistot toimittivat kulttuurin kantamisen tehtävää, pitivät yllä humanistista traditiota ja sivistystehtävää. Tuohon autonomiseen asemaan valtion ei pitänyt puuttua ja sen tuli estää muidenkin tahojen yliopistoautonomiaan puuttuminen.

Olsenin institutionaalisessa ajattelussa yliopistojen autonomia perustui hallintoyksiköiden tehtävien eriytymisen ideaan. Tässä institutionaalisessa arkkitehtuurissa yksiköillä on erilaisia tehtäviä, joita ne hoitavat suhteellisen autonomian varassa. Kyseessä on vallanjakojärjestelmä joka perustuu lakiin. Vaikka kukin instituutio mobilisoi omanlaistaan biasta, vinoumaa, niiden keskinäisriippuvuus määrittää sitä miten järjestelmä kokonaisuutena toimii. Siksi järjestelmässä ei ole kyse yksinkertaisista käskysuhteista vaan monimutkaisista riippuvuussuhteista yksiköiden välillä. Tämän systeemin tuotosta ei myöskään voi arvioida yhdellä mittarilla vaan usean ristikkäisen mittarin yhteistuloksena. (Olsen 2009, 445).

Olsenin käsityksen mukaan historia on kertomusta erilaisista institutionaalisista erottautumisista, joissa uudet instituutiot erottautuvat vanhoista, rakentavat oman legitimitteettinsä ja autonomian asteensa. Näin ovat muovautuneet roolit demokraattiselle politiikalle, hallinnolle, lainkäytölle, kansalaisyhteiskunnalle, markkinoille, uskonnolle, tieteelle, taiteelle, perheelle, ja niin edelleen. Olsenin käsitys historiasta on siis pidempikestoinen kuin se historiankäsitelmä, jonka alkupisteeksi kuvataan hallitseva, monoliittinen valtiokoneisto, joka toimii hierarkkisten käskysuhteiden varassa. NPM-kehityksen kuvauksissa historian alkupisteeksi määritetty usein hierarkkinen, massiivinen valtiokoneisto jota sitten lähdetään purkamaan, tai jopa totalitaariset järjestelmät ylipäätään (ks. esim. Sörensen 2007).

Olsenin historiankäsitelmä etenee institutionaalisten identiteettien voimistamisen ja rakentamisen, de-institutionalisoinnin ja re-institutionalisoinnin prosesseina, jossa koko ajan tapahtuu integraatioita ja separaatioita ja rakennetaan uusia valta- ja statussuhteita. Instituutiot käyvät jatkuvaa kamppailua legitimitteetistä ja tuesta. Instituutioiden järjestelmän sisällä käydään kamppailua vallan tasapainosta, mutta järjestelmä on pluralistinen ja moninapainen, ja kussakin instituutiossa noudatetaan

taan omia, suhteellisen pysyviä proseduraalisia sääntöjään (esim. demokraattiset vaalit, markkinakilpailu, pakoton deliberaatio, byrokraattinen käskyn noudattaminen). Yhdenlainen käyttäytymiskoodikoodi pätee yhdessä instituutiossa, toinen toisessa, mutta näiden välisestä kitkasta syntyy muutosta.

Humboldttilainen käsitys yliopistojen autonomisuudesta olisi Olesenin ajattelua seuraten perustunut sille, että yliopistoilla oli suhteellinen itsenäisyys ja erillinen institutionaalinen asema suhteessa muihin instituutioihin, samalla kun ne olivat osa tuota keskinäisriippuvaista institutionaalista järjestelmää.

Tuohon toki voidaan huomauttaa, että rahoitus kuitenkin tuli valtiolta, että yliopistojen tuli enenevässä määrin huolehtia yhteiskunnallisesta koulutustehtävästä. Yliopistoa voitiin kritisoida eristäytymisestä yhteiskunnallisista asioista. Siispä ”sopimus” yliopiston yhteiskuntasuhteista oli neuvoteltava uudesta uuden balanssin löytämiseksi autonomian ja sääntelyn välillä.

Siirryttäessä NPM-argumentaatioon väitettiin että yliopistot ovat tehottomia, yhteiskunnasta eristäytyneitä norsunluutorneja nopeasti muuttuvassa maailmassa, ylisäänneltyjä ja alirahoitettuja. Ne vain suojelivat privilegioitaan eivätkä vastanneet yhteiskunnallisiin tarpeisiin. Sen sijaan yliopistojen tulisi liittyä rintamaan edistämään eurooppalaista kilpailukykyä, tuottamaan koulutuspalveluja asiakkailleen, opiskelijoille, ja kilpailuhyötyjä eurooppalaiselle taloudelle. Niistä pitäisi tulla innovatiivisia ja joustavia.

Siksi yliopistot olisi vapautettava liiasta sääntelystä: *niiden autonomiaa on siis lisättävä*. Samalla niistä olisi kuitenkin tehtävä entistä enemmän tilivelvollisia yhteiskunnalle.

Autonomia II:

Miten sitten on mahdollista että ministerit ja rehtori taas puhuvat autonomiasta vaikka yliopistohenkilökunnan kannalta juuri autonomiaa ollaan poistamassa? Jos autonomia ennen tarkoitti suhteellisen itsenäistä institutionaalista asemaa ja tehtävää puhua totta vallanpitäjille/vallanpi-

täjistä (”speaking truth to power”), nyt sillä tarkoitetaan yliopiston irrottamista valtion tiliviraston asemasta ja etäisyyden pidentämistä valtiokoneistoon. (Tosin ohjaus lisääntyy ja tiukkenee.)

Tieteen autonomia oli vanhan mallin mukaisesti vapautta tutkia ja opettaa mitä haluaa. Tämä tieteen vapaus on de facto taattu sillä tavoin että yliopistot ovat olleet julkisrahoitteisia. Mikään yksityinen taho ei ole voinut määrätä mitä yliopistossa on tutkittava tai opetettava. Samaan autonomiakäsitykseen on istunut hyvin se, että henkilökuntaa on palkattu virkasuhteeseen. Tosin valtionohjaus on ulottunut tieteen sisältöihin opetuksen volyymeja ja tai tutkimuksen painopisteitä määrittämällä. Jo pitkän aikaa yliopistojen ohjaus on perustunut tarpeeseen tuottaa koulutettua työvoimaa globaalin tietotalouden tarpeisiin entistä tehokkaammalla tahdilla ja joustavammilla koulutusohjelmilla.

On eri tapoja tulkita sitä, lisääkö tuo tilaaja-tuottaja – malli yliopiston autonomiaa vai poliittista ohjausta. Ehkä autonomian ajatellaan lisääntyvän sen suhteen, **miten** tuotteet (tutkinnot, julkaisut) tuotetaan. Ehkä poliittisen tai paremminkin stakeholder-ohjauksen ajatellaan lisääntyvän, kun yliopistoista tulee entistä notkeampia: kun preferenssit esim. koulutuslavolyymien suhteen muuttuvat, yliopistot pystyvät vastaamaan niihin nopeammin ja joustavammin. NPM-käsitys autonomiasta näkee yliopistot keskenään kilpailevina, diversifioituina, toimintansa profiloivina yksiköinä, jotka osoittavat tilivelvollisuutensa laadunvalvonnan menetelmin. Ne muodostavat verkostoja ympäröivän yhteisön, teollisuuden ja muiden stakeholdereiden kanssa. Lisääntynyt autonomia tuottaa joustavuutta. Organisaation johto ammatillistuu, sen johtamismenetelmät paranevat ja kustannustietoisuus lisääntyy. Yliopistojen erikoislaatu instituutioina ei viittaa perinteisiin tai sivistyksen kantamisen tehtäviin vaan profiloitumiseen aloilla, joilla on löydettävissä kilpailuhyötyä. (Olsen 2006, 455).

NPM-ajattelussa painopiste halutaan siirtää tuotoksien tarkasteleluun. Sama miten tuotoksia saadaan aikaan, kunhan tuottaminen on kustannustehokasta. Sääntelyn pitäisi vähentyä, kun yksityiskohtaisesta ohjauksesta siirrytään tulosjohtamiseen. NPM-ideologian mukaan monimutkaistuvassa yhteiskunnassa tarvitaan joustavuutta, muutoskykyisyyttä ja ammattimaista johtamista, managementtiä vahvan hierarkkisen, sääntöpohjaisen ja jäykän päätöksenteon sijaan. Yksiköiden auto-

nomia on tarpeen jotta suorituskykyisyys, sopeutuvuus ja kilpailtavuus voidaan turvata. Sääntelyä tulee vähentää ja johtamista ammatillista. Kun johtaminen kuitenkin edellyttää myös kontrollia, siirrytään auditointiyhteiskuntaan ("audit society", Power 1994) Auditointia varten tarvitaan indikaattoreita ja kontrollimekanismeja, joiden avulla ammatilliset johtajat voivat kontrolloida asiantuntija-työntekijöitään. Ammatillinen tieto on nyt alisteista manageriaaliselle vallalle. Laadun kontrolli ulkoistetaan rankkaus- ja listausyksiköiden tehtäväksi. Bologna-prosesin tarkoittama autonomia perustuu tuotosperustaiseen rahoitukseen, ulkoiseen laadunvarmistukseen ja stakeholdereiden vaikutusvaltaan yliopistohallinnossa (Örberg & Wright 2008, 33) Vaikka ulkoista riippuvuutta siis lisätään, silti puhutaan autonomian lisäämisestä. Yliopiston sisäiset kollektiiviset päätöksentekuelimet sen sijaan on lopetettu.

Yliopistolaki siis säätää yliopistojen siirtymisestä tilivirastoista julkisoi-keudellisiksi yksiköiksi. Samalla on kuitenkin otettu käyttöön auditointijärjestelmä, jota hoitaa "itsenäinen" (autonomisoitu eli agentifioitu) korkeakoulujen arviointineuvosto, jonka tehtävä esiintyy teknisempänä mutta myös kollegiaalisempänä kuin aikaisempi ministeriövalvonta. Palveluntuottajat, kuten yliopisto, tekevät sopimuksia valtion kanssa ja tuotoksen tulokellisuutta mitataan tietyin indikaattorein. Hyvä suoritus palkitaan lisääntyvinä resursseina. Näin toteutuu vastuullisuus tilaajan (valtio) ja tuottajan (yliopisto) suhteessa. Yliopisto on nyt palveluntuottaja suhteessa ministeriöön.

Yliopistojen ohjausta oli toki ennenkin. Ohjausmallina oli byrokraattinen ohjaus, jonka kuvataan olevan hierarkkista, sääntöihin sidottua ja jäykkää (tosin myös ennustettavaa ja kaikkia samalla tavoin kohtelevaa). Uudessa puhettavassa byrokraattisen ohjauksen kuvataan olevan liian yksityiskohtaista. Kun sääntely ennen oli ennakoivaa, sääntöihin, menettelytapoihin, lakeihin tai institutionaalsiin asemiin perustuvaa, audit-yhteiskunnassa se on tuloksiin kohdistuvaa. Regulaatio siirtyy output-puolelle ja muuttaa muotoaan.

NPM-keinoja ovat markkinoistaminen, yksityistäminen, contracting out, management-orientaatio, lisääntyvä tehokkuus, mutta myös autonomisaatio, devoluutio, deregulaatio, disagregatio. Uusi kehityssuunta on ollut julkisten toimintojen ja hallinnollisten yksikköjen asettaminen kauemmas julkisesta kontrollista, "agentifioiminen". Agentifikaati-

ossa (Christensen & Laegreid 2006) entisiä julkishallinnon osia siirretään pois hallituksen suoran intervention piiristä. Niitä ei pidetä suoraan vastuullisina hallituksille, ministeriöille, äänestäjille eikä edustuksellisille elimille; niinpä niille annetaan enemmän autonomiaa. Uudistuksia perustellaan tehokkuudella, kilpailullisuudella, paremmalla managementillä, modernisaatiolla ja sopeutumisella. Tällaisen agentifikaation, autonomisoinnin, kohteena ovat olleet monet hallinnolliset yksiköt, keskuspankit, sääntely- tai auditointiyksiköt, sairaalat, yliopistot, ja niin edelleen.

Agentifikaation ideana on suhteellisen etäisyyden tuottaminen suhteessa byrokraattiseen ohjaukseen, poliittisesta ohjauksesta irtautuminen, mutta myös sääntelyn lisääminen: manageriaalisen, laskennallisen ja taloudellisen ohjautuvuuden lisääminen. Valtaa annetaan managereille, mutta tuloksia mitataan ulkoisten mittaus-agenttien toimesta. Jos ennen kontrolli oli sisäistä, informaalista ja luottamukseen perustuvaa, nyt se on ulkoista ja epäluottamukseen perustuvaa. Deregulaatio ja autonomisaatio synnyttää toisaalla re-regulaation tarvetta: auditointiyhteiskunta voimistuu.

Tämän uudenlaisen agentifikaation ja autonomisoinnin perusmotiivi on *depolitisaatio* (Christensen & Laegreid 2006, 34–35): joitakin toimintoja halutaan etäännyttää poliittisesta päätöksenteosta. Tämän ajattelun mukaisesti autonomiset arviointiyksiköt tarjoavat enemmän päätöksenteon jatkuvuutta, ennustettavuutta ja johdonmukaisuutta. (Tosin nytkään ei näytä siltä että yliopistojen *poliittinen* ohjaus olisi ollut ongelma.) Sen sijaan markkinalogiikan ja markkinaohjautuvuuden tuomisen yliopistoihin ajatellaan lisäävän tehokkuutta ja tuottavuutta. (Christensen & Laegreidin mukaan tästä ei kuitenkaan ole näyttöä.) Mutta autonomian lisääminen myös lisää regulaation ja auditoinnin tarvetta. Se myös herättää tarpeen auditoida auditoidjia. Epäpoliittisina esiintyvät auditointiratkaisut saattavat vielä herättää poliittisiakin kysymyksiä tasapuolisuudesta, reiludesta, kestävytydestä tai ammatillisesta autonomiasta (Christensen & Laegreid 2006, 38). Niinpä Christensen ja Laegreid jäävätkin pohtimaan, olisiko uusi politisoimisen aalto ehkä mahdollinen.

Depolitisaatiota pidetään hyvänä ratkaisuna oloissa, joissa poliitikkoihin ei luoteta: jos poliitikot ovat epäluotettavia, on otettava päätöksenteko pois heidän ulottuvilta ja siirrettävä asiat toisille areenoille. (Samalla

tosin demokraattisenkin päätöksenteon mahdollisuus heikkenee.) Flinders ja Buller (2006) esittelevät erilaisia *depolitisoinnin tai areenan vaihdon* tapoja, tapoja joilla säädellään institutionaalista itsenäisyyttä ja myös valvonta- ja kontrollimekanismeja. Tällaisina tapoina he näkevät mm.:

- *organisatoriset muutokset* (esim. yliopistolain sisältämän yliopiston agentifikaation tai auditointijärjestelmää varten organisoidun Korkeakoulujen arviointineuvoston perustamisen),
- *uudet säännöt* (esim. ulkopuolisen rahoituksen korottaminen valtiollisella tuplaamisella) tai
- *preferenssejä muokkaavat toimet*, kuten ”uuden todellisuuden” tuottaminen. Tällaisesta esimerkkinä Flinders ja Buller esittävät ”vaihtoehtomuuden logiikan” (siis välttämättömyysretoriikan) jollaisena he kuvaavat globalisaation näkemisen ulkoisena taloudellisena reunaehtona, johon voi vain sopeutua. Tämä on luonnollisesti myös koko NPM-ideologian kantava komponentti. Tämän kaltaisen depolitisaation kautta yleisölle vakuutetaan, ettei hallitus voi asioille mitään.

Depolitisaation taktiikoita on monia. Agentifikaation kautta on mahdollista vähitellen osoittaa, että valtiovalta ei kannata ainakaan koko vastuuta yliopistolaitoksen rahoituksesta. Vaikka ministeri moneen kertaan onkin vakuuttanut, että yliopistot edelleen rahoitetaan budjettivaroista, pienenkin lahjoitusvaraosuuden viestinä toimii markkina-arvojen rakentaminen sisään yliopistojen toimintaperiaatteisiin. Näin yliopistojen institutionaaliset arvot muuttuvat ja kulttuuri muuttuu. Depolitisointia tapahtuu myös kun politiikka siirretään uudelle areenalle. Yliopistojen henkilökunnan palkkoja ei enää sovita keskitetyssä palkkausjärjestelmässä (joka sekini oli melko epäpolitisoitu mutta kuitenkin kollektiivinen menettely). Nyt palkkaneuvottelut käydään lähiesimiehen kanssa kasvotusten ilman että palkansaajalla on käsitystä siitä, miten tasot muiden osalta määräytyvät tai mikä ylipäätään on taloudellinen liikkumavara palkanmaksun suhteen. Sisäiseen sääntelyyn vaikuttaa siirtyminen virkasuhteista työsuhteisiin, uusi palkkausjärjestelmä ja regulaation muuttuminen sameammaksi ja läpinäkyvämmäksi. Sole-järjestelmää täytetään turhanpäiväisesti, ja opetetaan ihmisiä juuri

byrokratian eikä joustavuuden tai minkään järkevyyden palvelukseen. Hallinnollisten toimien ulkoistaminen palvelukeskuksille – autonomisointia sekin – tuntuu välittömiltä vaikutuksiltaan vain lisäävän byrokratiaa, monimutkaisuutta, anonyymisyyttä ja hankaluutta. Sen sijaan henkilöstöä ”palkitaan” suoritteista jotka eivät kohdennu omaan työhön vaan yliopiston kokonaistulokseen. Myös yliopiston saamista korkotuloista meitä informoidaan sähköpostilla, muistuttaen että olemme markkinaohjautuva toimija.

Depolitisaatiosta on kysymys myös kun asiat tehdään mitattaviksi ja vertailtaviksi, kuten auditoinnissa tapahtuu. Depolitisaatiota on myös monitasohallinnoistaminen; voidaan osoittaa että kaikki on vain EU-ohjaukseen sopeutumista. Tästä Bolognan prosessi luonnollisesti on esimerkkinä. Toki vertailtavuudesta ja liikkuvuudesta on hyötyä. Poliitiikan kannalta sopeutuminen eurooppalaistamiseen voi kuitenkin tehdä kansallisvaltiosta poliittisen tyhjiön; valta annetaan tarjottimella ulkopuolisille ohjaajille. Samalla vastuu omista toimista tai niiden puutteesta abdikoidaan toisalle. NPM-tapaiseen autonomiaan liittyy pyrkimyksiä depolitisointiin: laskettavuuden lisäämiseen, tieteellistämiseen ja tiedolla hallintaan, areenan vaihtamiseen.

Joissakin suhteissa kuitenkin vielä näyttää, ettei depolitisaatio ei ole riittävästi onnistunut. Suoritusmittareita on monenlaisia ja niistä saatetaan käydä kiistaa. Auditointi on delegoitu ulkopuoliselle yksikölle, mutta primääriksi nähdään itsearviointi, itsen monitorointi suhteessa mahdollisiin tavoitteisiin tai mittareihin. Jos itsearviointi tuntuukin mielekkäältä, ulkopuoliseen arviointiin valmistautuminen voidaan kokea demoralisoivana ”esityksenä” varsinaisesta toiminnasta. Ja kun arviointikriteerit tietää, niillä voi ryhtyä pelaamaan. Resursointi oli tarkoitus saattaa ulkoisista stakeholdereista riippuvaiseksi, mutta siihen on voitu mennä vain marginaalisin osin. Ei ole mahdollista kovin suurena määrin mennä pois valtiollisesta rahoituksesta. (Laegreid & Christensen 2006, 5). Ja kun rahoitus edelleenkin tulee valtio budjetista ja valtio siitä päättää, jää agentifikaation vaikutus puhtaan ideologiseksi. Tieteenalojen välillä yksityiset rahoitusosuudet voivat kuitenkin vaihdella.

Uuden ja vanhan yliopistomallin eroina voi nähdä sen, ketkä yliopiston ulkopuoliset toimijat nähdään yliopistolle relevantteina toisina. Vaikka käytännössä rahat tulisivat valtion budjetista, uudessa mallissa

tapahtuu ideologinen siirtyminen niin että sidosryhmät vaihtuvat yleistä etua edustavasta valtionhallinnosta paikallisiin, yksityisiin kansalaisyhteiskunnan tai markkinoiden toimijoihin. Käytännössä muutosta ei ole voitu Suomen yliopistoissa pyrkimyksistä huolimatta kovin vahvasti viedä läpi. Myös jatkossa yliopistojen rahoitus on etupäässä valtion budjetista tulevaa ja opetusministeriön suuntaamaa. Kiistat yksittäisten rahoittajien mahdollisuudesta suunnata yliopistolla tehtävää tutkimusta on ratkaistu ainakin ministerin suulla niin, ettei suoraa vaikutusmahdollisuutta ole, vaikka puhetta autokaupan rahoittamasta autoalan professorista onkin. Yliopistot ovat edelleen julkisoikeudellisia yksiköitä, joiden tutkinnonantokompetenssi on julkisoikeudellisesti säänneltyä. Vaikka arabirahoittajien mahdollisuudet saada lapset koulutetuiksi ovatkin taanneet joidenkin yliopistojen talouden, tutkintoa ei vielä siltikään voi yliopistoista suoranaisesti ostaa. Tämä on kai sitä autonomiaa. Julkisille instituutioille asettuu samanaikaisesti vaateita tehokkuudesta ja joustavuudesta mutta myös tasapuolisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta, ammatillisesta managementistä ja demokraattisesta osallistumisesta. Vaikka työntekijät on siirretty työsuhteisiin, virkavastuu kuitenkin säilyy.

Agentifikaatiosta kuitenkin kärsivät koordinaatio ja poliittinen ohjaus. Laegreidin ja Christensenin pointti on, että autonomisaatio ja regulaatio lisääntyvät samanaikaisesti ja edellyttävät toisiaan. Yliopistolaitoksenkin autonomian kasvu tapahtuisi vain sillä ehdolla että kontrollin muodot samalla tihtyivät ja vahvistuvat. Samalla kun agentifioiminen kasvattaa etäisyyttä poliittiseen valvontaan, on havaittavissa myös uusi vallan keskittymisen tendenssi (Christensen & Laegreid 2006).

Agentifikaatiossa kärsii poliittinen kontrolli, mutta myös koordinaatio ja hallintoyksiköiden yhteistyö. Niinpä tarvitaan taas koko hallintoa käsittäviä politiikkaohjelmia (whole of government-approach), asiakasorientaation vahvistamista ja julkisen palvelun eetoksen vahvistamista. Siilomaisten organisaatioiden aika on jo ohi, kertoo OECD:n Suomi-raporttikin (OECD 2010). Pääministerin ohjauskapasiteetin vahvistusta tarvitaan (Valtioneuvoston kanslian tulevaisuuskatsaus 2010; Pekkarinen 2011). Devoluutiota seuraa taas keskusvallan vahvistaminen, lisääntyvä keskusjohtoisuus ja koordinaatio, koordinoivat politiikkaohjelmat ja hallituksen strategisen otteen vahvistaminen. Agentifikaation

ajan nähdäänkin olevan jo ohi ainakin Uudessa Seelannissa, Australiassa, Kanadassa ja Britanniassa (Gregory 2006, Halligan 2006, 171).

New Public management – ideologian tuottama versio yliopistoautonomiasta vaikuttaakin kaiken kaikkiaan melko horjuvalta ja ristiriitaiselta. Sen kautta on kyllä murrettu perinteisen humboldtilaisen mallin institutionaalisten erityistehtävien ja roolien kuvio ja etukäteiseen sääntöohjaukseen perustuvat toimintatavat. Vanhan kaltainen autonomia siis meni, uudenlaista autonomiaa pyritään tuottamaan ristiriitaisin tavoin. Uudenlaisen autonomian suhteen voidaan myös kysyä, **kenen** autonomiasta uudessa yliopistomallissa on kysymys.

Autonomia III:

Jos autonomisaatio voi johtaa poliittisen ohjauksen ja demokraattisen kontrollin heikentymiseen, NPM-malleja seuraavissa governance-malleissa tätä puutetta aletaan korjata suoran kansalaisosallistumisen mahdollisuudella. Olisiko meidänkin kohta – yleisölle suunnattujen Tiedepäivien järjestämisen ja vain vahvoja osapuolia edustavien yliopistohallinnon stakeholder-edustajien lisäksi – kutsuttava maallikkojäseniä (*lay representatives*) edustamaan tavallista kansaa yliopiston päätöksenteossa? Käyttäjien, asiakkaiden, – siis opiskelijoiden ja työntekijöiden – edustus yliopiston hallintoelimissähän on nyt poistettu. Opiskelijoiden ei siis oleteta osallistuvan yliopiston toimintaan omalla äänellään vaikuttaen. Auditoinneissa opiskelijoille toki annetaan rooli, siis käyttäjinä, vastaanottajina, kuluttajina. Meidän autonomisoitujen yliopistotyöntekijöiden tavoitteeksi asettuu hyvien indikaattoripisteiden saavuttaminen.

Entä autonomian kolmas versio? Kun NPM-menettyt on monin osin todettu bruttaaleiksi, yksipuolisesti markkinoiden toimintalogiikkoja korostaviksi ja muut toimintalogiikat syrjäyttäväksi, on viime vuosikymmeninä niiden tilalle markkinoitu demokraattisempaa esiintyvää governance-ajattelua. Governance-puhetapa esiintyy horisontaalisena ja vetoaa demokraattisuuteen ja osallistumiseen. Hierarkkiset valtasuhteet vaihtuvat verkostoihin ja partnershipeihin, jotka esiintyvät horisontaa-

lisina ja siksi demokraattisempina. Tähänkin puhuntaan sisältyy ajatus itsehallinnosta; se vetoaa ”ihmisten ja ihmisryhmien itsehallinnollisiin kapasiteetteihin” (Sörensen & Triantafillou 2009,1) Sen piirissä ihmisiä pidetään ”osaavina, kompetentteina, tietävinä ja vastuullisina myötävaikuttajina hallinnollisten tehtävien ratkaisuisa” (ibid, 1-2). Governance-rakenteet tulkitaan siis valtion tarjouksina kansalaisille, tarjouksina itsehallintoon. Samalla kansalaiset myös vastuutetaan esim. sopimuksin, tai kehystäen ja ehdollistaen ihmisten henkilökohtaiset valinnat tarkoituksemukaisilla tavoilla.

Governmentality-vaihtoehto on tuottanut ainakin viranomaislähtöisiä reformeja, joilla yritetään emansipoida kohteita vetoamalla näiden itsehallintoon (esim. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma, työllistämishankkeet, kolmannen tien aktivointipolitiikat ja muut osallistamishankkeet). Tämän mallin mukaisesti jääme odottamaan seuraavaa reformiaaltoja, jossa yliopiston työntekijät ja opiskelijat valtaistetaan ja osallistetaan toimimaan yliopiston tavoitteiden saavuttamisen puolesta.

Tämä olisi uutta verrattuna nykyiseen yliopistolain säätämään malliin. Nyt voi kysyä, **kenen** autonomia yliopistolain uudistuksessa lisääntyi. Yliopiston sisällähän kolmikantaiset hallintoelimet poistettiin. Managerijohdoista tiedekunnista ja laitoksista tuli vastuullista rehtorille eikä niinkään tiedeyhteisölle. Puhe ”omistajuudesta” valaisee hyvin yliopistojen autonomian luonnetta. Lainmuutoksella omistajuutta tuotettiin suhteessa paikallisiin sidosryhmiin ja yhteiskuntaan, henkilökunnan omistajuutta yliopiston suhteen toisaalta vähennettiin: nyt olemme vain töissä täällä. Paikallisyhteisön valtaistamista ei siis henkilökunnan suhteen nyt tapahtunut. Opiskelijoiden kuluttajuutta ehkä vahvistettiin niin että heitä auditoinnissa kuullaan. Yliopistojohdon autonomia siis lisääntyi ja valtion kontrolli sen suhteen ehkä väheni tai muutti luonnettaan. Nyt yliopistoa hallitaan kauempaa. Itsehallinto siis toteutuu siinä mielessä että kaikki voimme trimmata itseämme erilaisin minätekniikoin ja tehdä itsestämme auditoitavia (Dean 2007; Power 1994). Nyt meillä on keskusjohtoisia mutta samalla autonomisia yliopistoja, joissa kaikki voivat asettautua toivotunlaisiin indikaattorien edellyttämiin mittoihin. Tämä on kai itsehallintoa, sitä autonomiaa. Se on vain kovin ehdollistettua.

Toisiko governance tähän tilanteeseen muutosta? Sörensenin ja

Triantafilloun kirja *The Politics of Self-Governance* (2009) lähti selvittämään governance-innovaatioiden mahdollista vaikutusta ihmisten autonomian lisäämiseen. Antologian artikkelit eivät kuitenkaan tarjonneet näyttöä siitä että tällaista autonomisoitumista olisi tapahtunut. Monikin artikkeleista suhtautuu edelleen kovin dystooppisesti governance-innovaatioiden kykyyn edistää yksilöiden tai instituutioiden autonomiaa (ks. Sörensen & Triantafillou 2009, 218–9). Sen sijaan päädyttiin lopputulokseen, jonka mukaan Tanskan yliopistoissa oli edistetty fragmentoituneiden, joka lähtöön responsiivisten, erilaisiin vaateisiin vastaamaan kykenevien organisatoristen subjektien tuottamista (Örberg & Wright 2009,133).

Sörensen ja Triantafillou kuitenkin huomauttavat, että vaikka governance-puheesta onkin tullut hegemoninen puhetapa, sitä ei pitäisi nähdä determinoivana. Vastarinta on heidän mukaansa silti mahdollista. Governance-puhe avaisi silloin uusia tiloja vallankäytölle, mutta myös vastarinnalle ja vapaudelle. Poliittisilla voimilla olisi silti joskus laajempi, joskus suppeampi tila muovata niitä tapoja joilla governance-puhetta pannaan käytäntöön. Myös governance-puheesta olisi mahdollista tehdä erilaisia tulkintoja. Ehkä silloin governance-puheen lupauksista demokratian ja autonomian lisäämiseksi voitaisiin tehdä tottakin. (Sörensen & Triantafillou 2009, 218–219). Ehkä se on mahdollista.

3. Miten autonomiat vaihtelevat?

Mistä autonomiassa voisi olla kysymys? Eerik Lagerspetzin (2008, 322–344) esittämän, Joseph Razia käsittelevän argumentaation mukaan autonomia merkitsisi mahdollisuutta menestykselliseen itse asetettujen päämäärien toteuttamiseen. Se tarkoittaisi sitä että autonomisella ihmisellä on tarjolla *aitoja* vaihtoehtoja joista valita. Niitä ei tarvitse olla paljon, mutta niiden tulee olla aidosti erilaisia. Autonomiaamme ei lisää se että samanlaista ohjelmaa suoltavia radiokanavia on paljon, vaan se että on mahdollista valita erilaisista. Valinnan mahdollisuuden tulisi olla riippumaton pakosta tai manipulaatiosta, mutta valitsijan on myös mahdollista sitoutua tekemiinsä valintoihin ja niiden seurauksiin muille ihmisille.

Valtion tehtävänä Razin argumentaatioissa on huolehtia siitä että ihmisillä on aitoja valinnan mahdollisuuksia, mahdollisuuksia valita erilaisien mielekkäiden vaihtoehtojen välillä. Tämän vuoksi valtio voisi tarjota ihmisille kriittistä ajattelua kehittävää opetusta ja siten luoda edellytyksiä autonomian harjoittamiselle. Miten nuo edellä käsitellyt autonomian mallit sitten suhtautuisivat ratzilaiseen autonomiaan?

Autonomia I:

Institutionalistina Johan P. Olsen haluaa tarkastella julkisen hallinnon ja julkisen yliopistolaitoksen suhdetta keskinäisriippuvaisten, legitiimien mutta kilpailevien arvojen, intressien ja käyttäytymislogiikoiden välisenä valta- ja status-suhteiden kamppailuna. Hän muistuttaa, ettei hallinnollisten yksiköiden keskinäissuhteiden historia ala monoliittisen valtiokoneiston hajaantumisen prosessista, vaan se on paljon pidempi eikä sitä voi ennustaa. Vaikka kirkon ja valtion erottaminen toisistaan on ollut vuosisatainen prosessi, ei sen mallia voi käyttää yliopiston ja valtion suhteiden ennustamiseen. Instituutioiden separaation ja integraation, statussuhteiden ja vastuullisuussuhteiden historia on hänen kuvauksessaan pitkä ja monimuotoinen. Se on legitimaatiokriisien läpi käyvä taistelu instituutioiden suhteista toisiinsa. Joskus reformit tässä instituutioiden välisessä balanssin haussa ”menevät överiksi”; autonomian lisäämisen kausi kääntyy kontrollin lisäämisen tarpeeksi, desentralisaatiopyrkimys tarpeeksi keskusvaltaan, erikoistumisen tarve vaihtuu koordinaation tarpeeksi.

Jos autonomia Olsenin institutionaalisessa mallissa tarkoitti eriytyneitä asemaa institutionaalisessa rakenteessa, *checks and balances*, yliopistolain myötä tästä autonomian mallista varmaankin on nyt luovuttu. Jos joskus oli mahdollista ajatella että erilaiset institutionaaliset eetokset ja pyrkimykset tuottivat aitoa valinnanvaraa ja mahdollisuutta autonomiaan, nykyinen autonomiapuhe ei taida muistuttaa tämä mallia.

Autonomia II:

Jos edellisessä mallissa yliopistojen kuuluikin puhua omalla äänellään, autonomian toisessa mallissa ne puhuvat tilaa äänellä. Yliopistolain myötä on siirretty agentifioituun käsitykseen autonomiasta, jossa yliopistot asetetaan etäämmälle hallinnosta mutta samalla hallitaan niitä kaukaa ja ehkä entistä intensiivisemmin. Tässä mallissa autonomia ymmärretään politiikasta irrottautumisena ja a-poliittisena muutosdynamiikkana, mutta ei toisenlaisen tai erilaisen eetoksen edustajana.

Autonomisia yliopistot ovat siinä suhteessa, että selviämistään ne voivat syyttää vain itseään. Yliopistot joutuvat tekemään ikävät päätökset itse, ja ottamaan niistä vastuun vaikka valinnan mahdollisuutta ei ollutkaan. Vaikka uuden autonomia-käsityksen sanasto vakuuttaa meille, että teemme vain ”sopimuksia” ja hoidamme itse asioitamme, itsenäistä institutionaalista asemaa ei taata missään. Hallinta tapahtuu kaukaa; se ehdollistetaan mittareihin. Yliopistojen autonomia on talouden autonomiaa. Sen kautta yliopistot tehdään markkinariippuvaisiksi. Tuon markkinariippuvuuden seurauksena yliopistot ymmärtävät ”aivan itse”, että turhat, marginaaliset alat on parempi lopettaa ja valita myyvämmät painopistealueet ja vetävämpi profiili. Tämä autonomia ajaa yliopistot asemaan, jossa niiden vaihtoehdot vähenevät, ilman että kenenkään tarvitsee käskä ketään.

Autonomia III:

Autonomian kolmas malli on entistä pirstoutuneempi, atomisoituneempi, ja entistä virtaviivaisempien subjektiviteettien asuttama. Verkostossa keskinäisriippuvuus on oleellista. Nyt ei kuitenkaan tähdätä institutionaalisesti taattujen erilaisten kantojen esittämiseen vaan yhteiseen konsensukseen. Osallistaminen takaa kaikkien integraation. Ero edelliseen malliin on se, että teemme tämän kaiken ilomielin – ja uskomme siihen jopa itse.

Vai jäikö jäljelle jokin henkilökohtaisen autonomian mahdollisuus? Yliopistohenkilökunnan valtaistamista odotellessa voimme miettiä, mitä vapaus yliopistoilla voisi tarkoittaa. Jospa vapauden harjoittaminen on

oman (ja muidenkin) vallanalaisen aseman analysointia? Mitä jos autonomia ja vapaus olisivatkin totta? Yliopisto muuttuisi auditoinnin kohteesta auditointitiedon tuottamistapojen analysoijaksi ja kriittiseksi tarkastelijaksi. Hallintakäytäntöjen kokemuksellinen tarkastelu muuttuisi niiden analyysiksi. Kaukaa hallinnan menetelmien kohteena olemisesta päästäisiin niiden analyysiin – käytäntöjen järkipäisyyden pohtimiseen, avaamiseen ja muuttamiseenkin. Miten vapaus lisääntyy? Harjoittamalla sitä.

Jos yliopistoilla tosiaan on autonomia ja halua harjoittaa sitä, silloin voisimme lopettaa turhien SOLE-tietojen täyttämisen, lopettaa tukipalvelujen siirtämisen tavoittamattomiin, profiloitua halutessamme latinan opettamiseen tai satsata sisäänottoon marginaalisilla aloilla, jotka ehkä tarjoavatkin ”heikkoja signaaleja” tulevista innovaatioista – tai vain sivistyksen ylläpitoa. Näin alkajaisiksi.

Lähteet

- Christensen, Tom & Laegreid, Per (Eds.) (2006), *Autonomy and Regulation, Coping with Agencies in the Modern State*. Cheltenham; Edward Elgar
- Dean, Mitchell (2007), *Governing Societies*. Maidenhead: Open UP.
- Flinders, Mathew & Buller, Jim (2006), Depoliticization, Democracy and Arena Shifting, teoksessa Christensen, Tom & Laegreid, Per (Eds.) *Autonomy and Regulation*. Cheltenham; Edward Elgar ss. 53–80.
- Gregory, Robert (2006), Theoretical Faith and Practical Works: De-Autonomizing and Joining-Up in the New Zealand State Sector, teoksessa Christensen, Tom & Laegreid, Per (Eds.) (2006), *Autonomy and Regulation, Coping with Agencies in the Modern State*. Cheltenham; Edward Elgar, 137–161.
- Halligan, John (2006), The Reassertion of the Centre in a First Generation NPM System, teoksessa Christensen, Tom & Laegreid, Per (Eds.) (2006), *Autonomy and Regulation, Coping with Agencies in the Modern State*. Cheltenham; Edward Elgar, 162–180.
- Lagerspetz, Eerik (2008), Joseph Raz. Autonomia ihanteena, teoksessa Lindroos, Kia & Soininen, Suvi (toim.), *Politiikan nykyteoreetikkoja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ledema, Rick (2003), *Discourses of Post-Bureaucratic Organization*. Amsterdam: John Benjamins.
- Olsen, Johan P. (2009): Democratic Government, Institutional Autonomy and

- the Dynamics of Change. *West European Politics* Vol 32 (3), 439-465.
- OECD (2010), *Finland: Working Together to Sustain Success*, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing. (OECD iLibrary; http://www.oecd-ilibrary.org/governance/focus_on_citizens/building-government-s-ca... 2010-10-12).
- Pekkarinen, Jukka (2011): ”Hallituksen strategista otetta vahvistettava” *Helsingin Sanomat* 6.4.2011, A2.
- Power, Michael (1994), *Audit Society, The Ritual of Verification*. Oxford: Oxford University Press
- Sallinen, Aino (2008): ”Edessä on yliopistolaitoksen historian suurin uudistus”. *Keskisuomalainen* 4.9.2008., 4.
- Sarkomaa, Sari (2009): ”Yliopistouudistusta on valmisteltu yhteistyössä”, vastaa Sari Sarkomaa. *Helsingin Sanomat* 19.10.2009, D7.
- Suominen, Jaakko & Sivula, Anna (2008): ”Korkeakoulupolitiikka on kuin tietesromaanista”, *Helsingin Sanomat* 19.10.2008, D7.
- Sörensen, E. (2007) ‘Democratic Theory as a Frame for Decision Making: The Challenges by Discourse Theory and Governance Theory’. In Morcol, G. (ed.), *Handbook of Decision Making*. Boca Raton: CRC Press , 151-168.
- Sörensen, Eva & Peter Triantafillou (Eds.) (2009), *The Politics of Self-Governance*. Farnham: Ashgate.
- Valtioneuvoston kanslian tulevaisuuskuksaus 30.11.2010: Poliitiikan johtaminen 2010-luvulla. *Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja* 19/2010.
- Virkkunen, Henna (2009): Hallituksen esitys uudeksi yliopistolaiksi – lähetekeskustelu 26.2.2009 http://www.minedu.fi/OPM/Puheet/2009/02/yolaki_lahetekeskustelu_esittelypuheenvuor... 5.4.2011
- Örberg, Jakob Williams & Susan Wright (2009), Paradoxes of the Self: Self-Owning Universities in a Society of Control, teoksessa Sörensen, Eva & Triantafillou, Peter (Eds.), *The Politics of Self-Governance*, 117-135.

Paul-Erik Korvela

MELUTON SOPUSOINTU

Yliopisto, Clausewitz, ja strategian politiikka

Strategia on nykyisissä organisaatioissa eräänlainen *sine qua non*. Useimmilla organisaatioilla on strategia tai useita eritasoisia strategioita. Ministeriöt tuottavat liukuhihnalta strategioita omalle hallinnonalalleen, mutta toisinaan myös koko yhteiskunnalle (esim. Yhteiskunnan turvallisuusstrategia, Puolustusministeriö 2011) ja näiden yläpuolella ovat vielä EU:n strategiat ja muut kansainväliset strategiat. Organisaatioiden toimintaa jäsennetään nelikenttinä SWOT-mallien avulla (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), joiden pohjalta luodaan toimintastrategioita. Strategia on lähes kaikkialla läsnä olevana muodostunut eräänlaiseksi ontoksi termiksi, joka kuulostaa vakuuttavalta, mutta ei tarkoita oikeastaan mitään juuri siksi että se voi tarkoittaa lähes mitä tahansa.

Tässä artikkelissa pohditaan strategioiden merkitystä yliopistolain muutoksen kaltaisessa tilanteessa. Esimerkkitapauksen muodostaa Jyväskylän yliopiston strategia, joka toimii kuitenkin vain ponnistus- alustana, josta tarkastelua laajennetaan teoreettisempaan suuntaan. Keskeisenä väitteenä artikkelissa on, että strateginen suunnittelu on yhtä aikaa sekä äärimmäisen hankalaa muuttuvan toimintaympäristön vuoksi että äärimmäisen helppoa, jopa trivistista, sen eräänlaisen vaihtoehdottomuuden vuoksi. Adaptaatio muuttuviin toimintatilanteisiin viittaisi ennemminkin toisen sodankäynnistä omaksutun termin, taktiikan, kuin strategian tarpeeseen organisaatiossa. Strategioiden trivistisuus taas paitsi

viittaa todellisen pelitilan vähyteen, myös niiden toimimiseen enemmän organisaation viestinnän välineenä kuin varsinaisena toimintaa ohjaavana dokumenttina. Strategian teorian klassikoista artikkelissa nostetaan esiin erityisesti Carl von Clausewitz (1780–1831), jonka strategia-käsityksestä korostetaan sen perustumista eräänlaiseen hiljaiseen harmoniaan tai meluttomaan sopusointuun, joka voisi osoittautua yliopiston kaltaisen organisaation johtamisen kannalta keskeiseksi. Samoin painotetaan strategian dialektisuutta: strategiaa ei tarvitse ellei ole vihollista, eikä strategia toimi tyhjiössä vaan vihollisen toimet vaikuttavat siihen.

Tietyt kansainvälisessä tarkastelussa havaittavat kehityskulut, joihin Suomen yliopistoudistuksenkin voi liittää, ovat käytännössä lisänneet vertailujen ja mittausten painoarvoa mikä tavallaan vähentää pikemminkin kuin lisää yliopistojen autonomiaa. Autonomian suhteen onkin keskeistä kysyä kenen autonomiaa (hallinnon, johtajien, opetus- ja tutkimushenkilöstön, opiskelijoiden vai kenen?) mikäkin toimenpide lisää tai vähentää. Strategisen ajattelun tehtävänä ei olisikaan mukautua vain ennalta määriteltäisiin käsitteisiin ja rankingeihin, vaan etsiä ja luoda toimintatilaa niiden erilaisilla ymmärtämistavoilla.

Laatua ja liikettä

Jyväskylän yliopiston strategia ”Laatua ja liikettä: Jyväskylän yliopisto 2017”⁹ hyväksyttiin yliopiston hallituksen kokouksessa 25.3.2010. Strategia korvasi kaikki aiemmin hyväksytyt ja voimassaolevat kokonaisstrategiat lukuun ottamatta tiedekuntien sekä erillis- ja palvelulaitostason strategioita. Aiempi kokonaisstrategia¹⁰ ulottui vuoteen 2015. Strategian esipuheessa rehtori Aino Sallinen toteaa strategian laadinnan osuvan haasteelliseen ajankohtaan, jossa globaali taantuma ”koettelee sekä taloutta että rakenteita ja sovittelee maailmaa uudenlaiseen järjestykseen”. Samalla uusi yliopistolaki ”on avannut yliopistoille historiallisen mahdollisuuden uusiutumiseen ja irtiottoihin”. Juuri tällaisessa tilanteessa

9 <https://www.jyu.fi/hallinto/strategia/strategiat/JYstrategia.pdf>

10 <https://www.jyu.fi/hallinto/strategia/strategiat/aiemmat/kokonaisstrat.pdf>

on rehtori Sallisen mukaan ”strategisen ajattelun paikka”.

Sallisen mukaan Jyväskylän yliopiston strategian nimi ”kantaa perusviestejä yliopistomme tahtotilasta ja suunnasta. Kehittämisen painopiste on nyt asetettu määrän sijasta laatuun. Liike kuvastaa yliopiston dynaamisuutta”. Nämä perusviestit korostuvat myös strategian painotuksissa, jossa luvataan että keskeisimmät toimet suunnataan ”huippututkimusedellytysten parantamiseen sekä luovien tutkimus- ja oppimisympäristöjen kehittämiseen”. Keinoina tähän esitetään ”inhimillisten voimavarojen uudelleenlainen johtaminen” ja samalla luvataan muuttaa ja keventää hallinnollisia järjestelmiä jotta aikaa jäisi yliopiston ”ydintoimintoihin eli tutkimukseen ja opetukseen”. Strategiaa tehdessä on otettu huomioon ”yliopistojen toimintaan vaikuttavat kansalliset ja kansainväliset kehittämistavoitteet” sekä yliopiston yksikköjen ehdotukset. Työ on tehty ”monipolvisena vuorovaikutusprosessina”, jossa kaikilla yliopistoyhteisön jäsenillä (sidosryhmien palautetta unohtamatta) on ollut mahdollisuus tehdä ehdotuksia. Strategian tavoitteena on ollut, kuten rehtori Sallinen esipuheensa päättää, ”saavuttaa riittävä ja visionäärinen yhteisymmärrys siitä, mikä Jyväskylän yliopistossa on tärkeää ja tavoiteltavaa ja mitä yhteiskunta uusimuotoiselta yliopistolta odottaa”.

Strategiassa todetaan toimintaympäristöön liittyvistä haasteista, että

Jyväskylän yliopistolla on erinomaiset mahdollisuudet reagoida vahvuksiensa, monialaisuutensa ja laajan koulutusvastuunsa avulla erityisesti seuraaviin toimintaympäristön muutoksiin: globalisaation eteneminen, väestön ikääntyminen, työelämän muuttuminen, teknologian kehittyminen ja ilmastonmuutos. Uuden yliopistolain mukaista itsenäistä asemaa yliopisto pitää merkittävänä mahdollisuutena oppia, uudistua ja profiloitua. Yliopisto ennakoii maailman muuttumista ja tunnistaa siihen liittyviä riskejä, mutta pitää muutoksia mahdollisuuksina. Strategisella ketteryydellä reagoidaan uusiin haasteisiin ja odottamattomaan. Yliopistoon luodaan tulevaisuuspaaja, joka tukee yliopiston strategista johtamista ennakoimalla ja arvioimalla toimintaympäristön muuttumista sekä tunnistamalla mahdollisuuksia uusiin avauksiin. (s. 1)

Itse yliopiston tehtävä on strategian mukaan

tutkimukseen perustuen etsiä totuutta, tuottaa ja levittää uutta tietoa sekä jalostaa ja uudistaa sivistysperintöä. Yliopiston tavoitteena on ihmisen ajattelun ja toiminnan sekä luonnon ilmiöiden ja näiden välisen vuorovaikutuksen syvälinen ymmärtäminen ja selittäminen. Yliopisto edistää ihmisen, luonnon ja yhteiskunnan suotuisaa kehittymistä uudistamistarpeita ennakoiden ja korkeimpaan mahdolliseen laatutasoon pyrkien. Yliopisto ylläpitää vahvoja perustieteitä, vaalii tieteidenvälistä yhteistyötä sekä tutkimuksen ja opetuksen hedelmällistä yhteyttä ja välittää näin syntyvää osaamista koko yhteiskunnan käyttöön. Yliopisto kouluttaa akateemisia asiantuntijoita, jotka kykenevät uutta tietoa tuottamalla ja soveltamalla sekä tieteelliseen ajatteluun perustuvalla kriittisyydellä muuttamaan maailmaa.”

Erityinen merkitys strategiassa annetaan painoaloille, jotka heijastavat yliopiston profilia ja vahvuuksia, ja joita myös priorisoidaan strategisessa rahoituksessa ja rakenteellisessa kehittämisessä. Painoalojen pääkriteerit ovat tutkimuksen korkea taso, toimintojen laajuus, kansalliset koulutusvastuut ja yhteiskunnallinen merkitys. Jyväskylän yliopistossa painoaloja ovat: luonnon perusilmiöt ja aineen rakenne, koulutus, oppiminen ja tulevaisuuden opetustyö, kielet, kulttuuri ja yhteiskunnalliset muutosprosessit, liikunta ja hyvinvointi ja ihmisläheinen teknologia (s. 2).

Strategioiden siirtymä sodanjohdosta organisaatioihin

Miksi yliopisto tarvitsee strategian? Strategisen ajattelun ja johtamisen läpimurto on luonut eräänlaisen ortodoksian organisaatioiden toimintaan eikä tälle lähestymistavalle useinkaan pohdita mitään vaihtoehtoja vaikka monet tutkimukset ovat antaneet viitteitä koko strategianmuodostuksen turhuudesta ja prosessin kyvystä tuhota innostus ja innovaatiot (Mintzberg 1994).

Voidaan siis kysyä onko strategianmuodostus paras tapa toteuttaa esimerkiksi rehtori Sallisen esipuheessa peräänkuuluttamaa dynaamisuutta? Strategia on käsitteenä lainattu organisaatioiden johtami-

seen sodankäynnistä. Alunperin antiikin kreikkalaista sotapäällikköä (*strategos*) tarkoittanut termi on ollut keskeinen sodankäynnin teoriassa uudella ajalla. Varhaismodernit sotateoreetikot kuten Machiavelli eivät termiä vielä käyttäneet. Sotateoriassa on taipumusta nähdä strategia universaalina, kaikkina aikoina ja kaikissa paikoissa läsnä olevana ilmiönä, joka perustuu muuttumattomaksi oletettuun ihmisluontoon (Mahnken 2007, 67), joskin ”strategisen kulttuurin” kaltaiset teoreettiset kehitelmät ovat nostaneet esiin myös eri maiden eriäviä strategisia toimintatapoja ja vaihtoehtojen erilaisuutta eri kulttuureissa (Lantis & Howlett 2007).

Kiinnostus strategiaan ja sen tutkimiseen on syntynyt suurilta osin yliopistojen ulkopuolella, läheisessä yhteydessä sodankäyntiin, johon siviileillä ajateltiin erityisesti toisen maailmansodan jälkeen olevan paljon annettavaa suhteessa perinteisen armeijakoulutuksen saaneisiin. Sodankäynnin ajateltiin viimeistään atomipommin myötä muuttuneen perustavanlaatuisesti eikä sitä enää pystynyt ymmärtämään usein pelkään intuitioon perustuvan perinteisen sotataidon kautta. Myös kilpavarustelu ja kylmä sota loivat tilanteen, jossa tarvittiin puolitieteellistä asiantuntemusta politiikan ja sodan välimaastosta. Tässä yhteydessä syntyi myös strategian tieteellinen tarkastelu (*strategic studies*) jossa todettiin perinteisen sotatieteen riittämättömyys ja toisaalta demokraattisiin valtioihin soveltuvasti alistettiin tieteenala siviileille mieluummin kuin upseereille ja kolmanneksi toteutettiin Clausewitzin ajatusta siitä että sotaa ei voi ymmärtää ilman sen poliittisia tarkoituksia. (Freedman 2007, 357–358)

Strategian tutkiminen on aina ollut käytännönläheinen ala ja huomiionarvoista on sen tietty tekniikkavetoisuus: tieteenalan kehittäjät ovat olleet pääosin muista kuin yhteiskunta- tai humanistisista tieteistä¹¹. On kuitenkin syytä kysyä missä määrin strategia sopii aivan muunlaisten kuin sotaan tähtäävien organisaatioiden johtamiseen. Erityisesti yri-

11 Alan klassikot tulevat hyvin monenlaisista taustoista, mutta humanistis-yhteiskuntatieteellinen tausta ja lähestymistapa on ollut vähemmistössä. Henry Kissinger oli historioitsija ja Bernard Brodie politiikan tutkija, mutta Broadiekin yritti ”tieteellistää” strategian ja peräänkuulutti eksakteja metodeja sen tutkimiseksi taloustieteen esikuvan mukaisesti (Baylis & Wirtz 2007, 6).

tystoiminnan johtamisen klassikoiksi ovat muotoutuneet sodankäynnin klassikot, vaikkakaan ei ole ollenkaan selvää että keskeiset käsitteet, kuten tässä tapauksessa strategia, olisivat millään merkittävällä tavalla samanlaisia näissä kahdessa eri sfäärissä. Liiketoiminta ja sodankäynti ovat kenties kuitenkin huomattavasti lähempänä toisiaan kuin julkisjohtaminen ja sodankäynti. Julkisorganisaatioiden strategioilla ei välttämättä ole kovinkaan paljon tekemistä sodankäynnin strategian kanssa.

Tämä riippuu tietysti paljon siitä, mitä strategialla tarkoitetaan. Kaikkein kuuluisimman aiheesta kirjoitetun, preussilaisen kenraalin Carl von Clausewitzin 1830-luvulla julkaistun *Vom Kriege* -teoksen mukaan, strategia on ”oppi taistelujen käyttämisestä sodan päämäärän saavuttamiseen” (Clausewitz 1998, 68). Tässä strategia eroaa taktiikasta, joka puolestaan on ”oppi sotavoimien käytöstä taistelussa” (mt.). Taktiikka liittyy siis yksittäiseen taisteluun, kun taas strategian tarkoituksena on pohtia yksittäisten taistelujen yhdistelemistä koko sodan voittamiseksi. Clausewitz on keskeinen strategian teoreetikkona, sillä strategia oli hänen aikanaan verrattain uusi keksintö eikä sitä ollut juurikaan pohdittu ennen häntä (ks. Strachan 2010, 124). Strategian ”uutuus” tai keskeysyys perustui aikakauden muutoksiin sodankäynnissä, erityisesti Ranskan vallankumouksen tuottamien yleiseen asevelvollisuuteen perustuvien massa-armeijoiden merkityksen nousuun.

Siinä missä aiemmat sotateoreetikot olivat käsitelleet pääasiassa taktiikkaa, Clausewitz painotti taktiikan ja strategian dialektiikkaa, sekä toisaalta sodan ja politiikan dialektiikkaa. Clausewitziläisittäin ajateltuna strategia ei ole mikään abstrakti päämajan kaapissa pidettävä suunnitelma vaan se muuttuu sodan edetessä. Strategia ei voi koskaan levätä sillä sen tulee perustua aktuaalisiin taisteluihin ja tapahtumiin, joista ei voi olla etukäteen kuin arvauksia (mt, 101). Siksi strategian pitää Clausewitzin mukaan kulkea joukkojen mukana kentälle ja yleisiin linjauksiin pitää tehdä muutoksia paikalla havaittavien yksityiskohtien perusteella.

Toisaalta Clausewitz korostaa strategian tiettyä itsestäänselvyttä. Innovaatiot tässä suhteessa ovat hänen mukaansa huomattavan harvinaisia ja kyvykkään johtajan tunnistaa ennemmin menestyksekkästä lopputuloksesta kuin uusista menettelytavoista. Strategia on siten pragmatistista ja itsestään selvää:

Hallitsija tai sotapäällikkö, joka osaa hoitaa sotansa täsmälleen omien tavoitteidensa ja keinojensa edellyttämällä tavalla tekemättä mitään liikaa tai liian vähän, todistaa siten neroutensa parhaiten. Tämä nerokkuus ei kuitenkaan ilmene niinkään uusien, heti silmiin pistävien toimintamuotojen keksimisessä kuin kokonaisuuden viemisessä menestyksekkääseen lopputulokseen. Meidän pitäisi ihaila lausumatomien olettamusten osumista oikeaan ja koko toiminnan melutonta sopusointuisuutta, joiden vaikutus näkyy vasta kokonaistuloksesta.” (Clausewitz 1998, 102)

Ulkopuolinen tarkkailija saattaa turhaan etsiä nerokkuutta sieltä missä sitä ei ole, sillä lopputuloksesta taaksepäin katsottuna hyvä strategia perustuu nimenomaan toiminnan meluttomaan sopusointuisuuteen eli hiljaiseen harmoniaan. Strategian suunnittelu on äärimmäisen yksinkertaista:

Strategiassa käytetyt keinot ja muodot ovat nimittäin niin yksinkertaisia ja alituisen toistuvuutensa takia niin hyvin tunnettuja, että tervejärkinen ihminen voi vain hymyillä kuullessaan kriitikoiden sangen usein puhuvan niistä teennäisen pontevasti. Tuhansia kertoja nähtyä kiertoliikettä ylistetään täällä mitä loistavimman nerokkuuden välähdyksenä, tuolla mitä syvimmän viisauden ja jopa mitä laajimman tietämyksen osoituksena. Voiko kirjojen maailmasta löytyä latteampaa lioittelua?” (Clausewitz 1998, 102)

Siten strategia on erittäin yksinkertaista, mutta tämä ei tietenkään tarkoita että sen toteutus olisi välttämättä helppoa (mt., 102-103). Vaikeus ei ole strategian suunnittelussa vaan sen toteutuksessa. Strategian laatiminen on naurettavan yksinkertaista:

Yhä naurettavammaksi asia muuttuu, kun vielä otetaan huomioon, että juuri tällaista kritiikkiä esitettäessä yleisimmin jätetään kaikki henkiset suureet teorian ulkopuolelle ja väitetään, että sen piiriin kuuluvat vain aineelliset asiat, joten kaikki rajoittuu vain pariin tasapainoa ja ylivoimaa, aikaa ja tilaa koskevaan suhdeluukuun ja pariin kulmaan ja suoraan viivaan. Ellei kysymys olisi mistään muusta,

mokoma surkeus tuskin kelpaisi edes koulupoikien harjoitustehtävän aiheeksi.” (Clausewitz 1998, 102)

Clausewitz ajatteli sodan alisteisena politiikalle ja siten strategian alisteisena poliittisten päättäjien luomalle päämäärälle. Hän kuitenkin korostaa että strategia, so. tie tuohon päämäärään, löydetään helposti, mutta vaikeus tulee vasta siinä kuinka saa sen toteutettua ”joutumatta muuttamaan sitä tuhannesti ja tuhannesta syystä” (mt., 103). Huomionarvoista on, että koko sodan päämäärä Clausewitzille oli vihollisen pakottaminen meidän tahtoomme ja keinot siihen pääsemiseksi väkivaltaisista (mt, 15–16)¹². Nousee esiin kysymys, mihin strategiaa tarvitaan ellei olla sodassa, ellei ole vihollista? Varsinkaan julkishallinnolliset organisaatiot eivät voi nujertaa vihollista eivätkä siten voittaa sotaa. Miksi sitten tehdä strategiaakaan, koska strategian pitäisi tähdätä siihen?

Jostakin syystä sotataidon opaskirjat ovat kuitenkin muotoutuneet myös liiketoiminnan ja johtamisen klassikoiksi ja lentokenttien kirja-kaupat pursuavat teoksia, joissa Sunzita, Machiavellia, tai Clausewitzia luetaan yritysjohdon näkökulmasta (esim. Kraus 2005). Johtaminen on luisunut taloustieteen alahaaraksi, vaikka sen alkuperä on tietysti poliittisessä johtamisessa ja sen klassikot ovat politiikan teoreetikkoja eivätkä taloustieteilijöitä (joka tieteenalana on pari tuhatta vuotta politiikan teoriaa nuorempi).

12 Tietysti on niin, että clausewitziläinen tapa ymmärtää sodankäynti on ollut ”vanhentunutta” jo pitkän aikaa. Jo 1928 Kellog-Briandin sopimuksessa käytännössä kriminalisoitiin clausewitziläinen näkemys valtakunnan politiikan jatkamisesta sodan keinoin vaikkakaan tämä ei käytännössä ole estänyt hyökkäyssotia (Holsti 1996, 5). 1930-luvulla saksalainen kenraali Erich von Ludendorff argumentoi että sodan ei pitäisi olla politiikan jatkamista toisin keinoin (kuten Clausewitz ajatteli) vaan politiikan pitäisi palvella sotaa ja yhteiskunta valjastaa totaalisen sodan idean pohjalle. Huomionarvoista on, että nykyiseen sodankäyntiin Clausewitziiä paremmin sopii Sunzi (Sun Tzu): Clausewitz puhui sodasta valtioidenvälisenä aseellisenä konfliktina, jotka näyttävät lähes hävinneen nykymaailmasta (ks. Korvela 2010), mutta Sunzi taas sisällissotien kaltaisista tilanteista joita nykyiset konfliktit enemmän muistuttavat ei-valtiollisine toimijoineen. Myös strategiat ovat muuttuneet sotien muuttuessa.

Clausewitziläinen näkökulma yliopiston strategiaan

Homonymiasta riippumatta organisaatioiden johtamisessa strategia tarkoittaa useimmiten kuitenkin hieman eri asiaa kuin Clausewitzilla. Useimmissa tapauksissa strategialla tarkoitetaan organisaation ydintehävien ja päämäärien kuvausta, jossa määritellään myös keinot tuon päämäärän saavuttamiseksi. Strategioihin liittyy tavallisesti myös erilaisten prosessien kuvaus ja laadunvarmistus. Tästä erosta johtuen olisikin kenties syytä pohtia koko termin mielekkyyttä ja soveltuvuutta organisaatioiden johtamiseen.

Ensinnäkin voidaan todeta, että on eräässä mielessä paradoksaalista päivittää strategioita. Jos päivittämiseksi on tarvetta ennen kuin aiempi strategia on ehtinyt loppuun, aiempi strategia on joko osittain epäonnistunut tai tilanne on oleellisesti muuttunut sen kirjoittamisajankohdasta. Koska jälkimmäinen tapaus pitää paikkansa melkein minkä tahansa useamman vuoden strategian kohdalla, strategioita päivitetään lähes jatkuvasti niin liikeyrityksissä kuin julkishallinnon organisaatioissakin. Tämä on kuitenkin piirre, joka vie sodankäynnistä omaksutun terminologian oikeammin taktiikan kuin strategian suuntaan. Harvempi kuitenkin nykyisin vannoo taktisen suunnittelun nimeen, vaikka strategisen suunnittelun sijaan juuri taktista adaptaatiota tarvittaisiin vastavetona ”vihollisen” liikkeisiin (riippumatta siitä kuka tai mikä vihollinen tässä yhteydessä on). Strategioiden päivittämiseen luo tarvetta erityisesti se, että inhimillisen toiminnan muodostama konteksti on kompleksinen eikä kaoottinen. Toiminnan ennakkoehdot muuttuvat, jolloin kysymys ei ole siitä että strategiassa pitäisi osata laskea pelissä muutama siirto eteenpäin, vaan siitä, että pelin säännöt muuttuvat sen kuluessa.

Juuri tämän johdosta organisaation strategiaa ei voi ajatella samassa merkityksessä kuin vaikkapa shakin pelaamisessa. Shakissa jokainen siirto voidaan periaatteessa formalisoida ja strategioiden keskinäistä paremmuutta vertailla koska viitekehys eli pelin säännöt pysyvät samana. Organisaation toimintaympäristö (esim. lainsäädäntö, taloustilanne) taas muuttuu potentiaalisesti aika usein eivätkä ”pelin” säännöt ole selvät ja pysyvät. Toisaalta myös jo poliittisen toiminnan yleisesti, sikäli kun se pyrkii muuttamaan maailmaa, täytyy ennemmin tai myöhemmin muuttaa myös niitä olosuhteita joista se itse alun perin syntyi

ja siten tehdä itsensä mahdottomaksi/tarpeettomaksi (Hänninen 2000, 28–29). Viimeistään Machiavellin jälkeisen politiikan keskeinen kyky onkin adaptaatio ja mukautuminen muuttuviin olosuhteisiin (Korvela 2007). Clausewitzin mukaan myös sattuma vaikuttaa strategian toteuttamiseen: onnen ja epäonnen vaihtelut saavat sodan muistuttamaan kaikista inhimillisistä toiminnoista eniten korttipeliä. Strategia toimii pelissä, jossa on säännöt. Clausewitzin aikana sotakin oli periaatteessa sääntöjen rajaama kokonaisuus, jota sääntelivät paitsi sen poliittisesti asetetut tavoitteet myös sen sisäisestä dynamiikasta eli sodan vuorovaiikutussuhteista johtuvat lainalaisuudet. Yliopiston kaltaiset organisaatiot ovat kuitenkin tilanteessa, jossa pelin säännöt eivät ole selvät ja ne voivat muuttua yhtäkkiä.

Tietysti on niin että strategianmuodostuksessa on otettava huomioon ei ainoastaan ennakoimaton (unpredictable) vaan myös sellainen mitä ei oikeastaan voida edes ennustaa (unknowable). Donald Rumsfeldin kuuluisaa lausahdusta seuraten voisi myös pohtia mitä emme itse asiassa tiedä:

Reports that say that something hasn't happened are always interesting to me, because as we know, there are known knowns; there are things we know we know. We also know there are known unknowns; that is to say we know there are some things we do not know. But there are also unknown unknowns -- the ones we don't know we don't know.¹³

Strategianmuodostuksessa voidaan helposti päätellä että on asioita, joiden suhteen tiedämme ettemme tiedä niitä (kuten vastustajan taktiset manööverit tulevaisuudessa). Mutta on myös asioita, joita emme osaa edes odottaa, joiden suhteen emme edes tiedä olevamme tietämättömiä (koko järjestelmän muutos). Rumsfeld kuitenkin unohtaa jaottelustaan neljännen epistemologisen kategorian, joka olisi ”unknown knowns”. On olemassa asioita, jotka kyllä tiedetään, mutta joiden suhteen ei oikeastaan tiedetä että ne tiedetään. Puhtaan formaalisti esimerkiksi deduktiiviseen päättelyyn liittyy tämä elementti koska siinä johtopäätöksessä

13 Sitaatti löytyy esimerkiksi osoitteesta <http://news.bbc.co.uk/2/hi/3254852.stm>, viitattu 21.12.2012

ei ole mitään sellaista informaatiota mikä ei jo olisi premississä, mutta sen esiintuominen syllogismin muodossa voi tuottaa psykologisesta näkökulmasta uutta tietoa (eli jo olemassa olevaa informaatiota uudelleen järjestelemällä saadaan itselle uutta tietoa jota ei aiemmin ymmärretty siihen sisältyvän).

Tällaista tietoa voisi olettaa organisaatioissa löytyvän paitsi hiljaisen tiedon (*tacit knowledge*) kaltaisten käytäntöjen esiintuomisen muodossa, mutta myös Clausewitzin tarkoittaman meluttoman sopusoinnun tai hiljaisen harmonian muodossa. Hiljaisen tiedon ajatuksen esitti Michael Polanyi 1960-luvulla (Polanyi 1967). Hän viittasi sillä eksplisiittisestä ja muille kommunikoitavasta tiedosta eroten persoonallisempaan tietoon, joka perustuu intuitiiviseen varmuuteen ja karttuu kokemuksen myötä. Hiljaista tietoa ei ole helppo siirtää muille ja se liittyy paljolti ihmisen itse tärkeiksi kokemuksiin päämääriin. Sillä voi viitata myös taitoihin, joita työtehtävissä kehittyvät, mutta joita ei voi kovin helposti siirtää seuraavalle työntekijälle. Useimmissa tapauksissa työtehtäviin liittyy myös hiljaista valtaa¹⁴, sillä esimerkiksi yliopistojen laitos- tai tiedekuntatason johtajiston vaihtuessa kohtuullisen usein hiljainen tieto käytännöistä ja toimintatavoista kerääntyy pysyvimmässä työtehtävissä oleville hallintohenkilökunnan jäsenille joilta johtajat käytännössä joutuvat kysymään neuvoja. Näin ollen heille kertyy hiljaista valtaa organisaation toiminnan suhteen.

Kukaan ei voi tietää miten vastustajat toimivat, miten olosuhteet muuttuvat, miten Clausewitzin mainitsema sodan kitkaisuus vaikuttaa, miten strategian toteutus epäonnistuu inhimillisistä heikkouksista johtuen ja niin edelleen. Epätietoisuus ei sodankäynnissä rajoitu edes vihollisen toimien tietämättömyyteen, vaan myös omien joukkojen sijainnista, vahvuuksista ja toimista ollaan monelta osin tietämättömiä. Sen lisäksi koko viitekehys voi muuttua. Tähän on viitattu joskus strategisen yllätyksen (*strategic surprise*) käsitteellä (Schwartz & Randall 2007). Strategiseen yllätykseen liittyy kolme elementtiä (mt, 94): 1. sillä on huomattava merkitys organisaation toiminnalle, 2. sen tapahtumista on hankala ennustaa koska se haastaa ”virallisen tulevaisuuden” (ja siksi on hankala myös saada muut suostuteltua varautumaan siihen) ja 3. on hankala keksiä kuinka siihen pitäisi vastata sen tapahduttua. Siten strategi-

14 Jos hiljainen tieto on *tacit knowledge*, tämä voisi olla *tacit power*.

set yllätykset ovat pelin sääntöjä muuttavia tapahtumia (*game-changing events*) joissa aiemmat hyveet voivat äkkiä kääntyä paheiksi ja toisinpäin (mt., 94-95).

On havaittu että laajemman systeemin tasolla rationaaliseenkin käytökseen saatetaan vastata täysin konstraintuituisesti ja täysin irrelevantteilla tekijöillä voi olla vaikutus asioihin joihin niillä ei luulisi olevan, joten riippumatta siitä onko kysymyksessä sotilaallinen, diplomaattinen, liiketoiminnallinen tai poliittinen strategia, on yritettävä luoda organisaatiosta sellainen että se pystyy mukautumaan siitä itsestä riippumattomien voimien aiheuttamiin muutoksiin (Minzberg, Quinn & Ghoshal 1998, 11). Adaptaatio ja joustavuus olisi kuitenkin tietysti teoreettisella tasolla ajateltuna parempi ellei mitään strategiaa olisi olemassakaan, sillä jonkinlainen strategia jo itsessään sitoo toimintaa tiettyyn malliin. Organisaation tavoitteiden saavuttamisen voisi joissakin tapauksessa myös jättää ”meluttoman sopusoinnun” varaan, siis siihen että organisaation työntekijät ymmärtävät kyllä itse mihin ”sodassa” tähdätään.

Toinen huomattava ero clausewitziläsittäin ajatellun strategian soveltamisessa yliopiston toimintaan on se, että yliopistot eivät ole mukana sodassa, jonka ne voisivat voittaa. Niillä ei ole vihollista jonka ne voisivat pakottaa omaan tahtoonsa, joten niiden toiminnan suunnittelulla ei ole samaa päämäärää kuin strategialla on sodassa. Ne eivät voi saavuttaa täydellistä autonomiaa Opetusministeriöstä eivätkä ne voi toisaalta eliminoida muita yliopistoja, joiden kanssa ne ehkä joiltakin osin ovat kilpailutilanteessa. Tässä suhteessa yliopistot eroavat myös tavanomaisista liikeyrityksistä, joten strategian laatiminen soveltuu ajatuksena paremmin vapaassa kilpailutilanteessa oleviin liikeyrityksiin kuin yliopistoihin. Liikeyritykset voivat ainakin periaatteessa eliminoida kilpailijansa ja voittaa ”sodan” niitä vastaan vaikkakin taloudessa kysymys on kilpailijoista enemmän kuin vihollisista Carl Schmittin terminologiaa lainatakseni. Clausewitzin lukijoista strategian dialektisuuden (siis strategian oleellisen vuorovaikutuksen vihollisen kanssa) ymmärsivät ehkä parhaiten bolševikit ja muut vallankumoukselliset, jotka olettivat selkeän (luokka)vihollisen myös rauhanaikana (ks. myös Strachan 2010, 34-37). Sen sijaan strategia ilman vihollista ja sen toimien vaikutusta strategiaan on pelkkää retoriikkaa.

Kolmanneksi voidaan mainita että nykyisten organisaatioiden strate-

giat, erityisesti julkishallinnon puolella, ovat pääosin viestintää. Niiden jopa kenties pääasiallinen tehtävä on kertoa muille (kilpailijat, sidosryhmät, veronmaksajat) mitä organisaatio tekee. Sodankäynnin näkökulmasta omien aikeiden julkinen kertominen ei ole kovin viisasta, joten tässäkin suhteessa strategia perinteisessä merkityksessä ja strategia nykyisten organisaatioiden kontekstissa ovat hyvin pitkälti eri asioita.

Strategioiden truistisuus

Ellei strategia tarkoita juuri tietynlaista toimintasuunnitelmaa vaan mitä tahansa toiminnan suunnittelua, se on sanana lähinnä truismi. Lähes kaikki inhimillinen toiminta jalkapallon pelaamisesta lasten kasvattamiseen vaatii strategista ajattelua ja käyttäytymistä (Dixit & Nalebuff 2010, x), joten se on kaikkialla läsnä olevana piirteenä turha lisä yhdistelmissä kuten ”strateginen johtaminen”, ”strateginen asiakkuus”, ”strateginen kumppanuus” jne. Ei voi oikeastaan olla johtamista joka ei olisi strategista, minkä johdosta yhdistelmä ”strateginen johtaminen” on pleonasmi samaan tapaan kuin ”naimaton poikamies”, ”kolmikulmainen kolmio” tai ”ranskalainen samppanja”. Poikamiehen käsitteeseen sisältyy naimattomuuden idea ja organisaation johtamiseen sisältyy idea siitä että sitä johdetaan strategisesti johonkin päämäärään tähdäten.

Tässä mielessä Clausewitzinkin mainitsema strategian itsestäänselvyys on syytä ottaa tarkempaan käsittelyyn. Jos strategia kerran on itsestään selvää, miksi useimmat organisaatiot uhraavat sellaisen luomiseen niin paljon aikaa ja energiaa? Kaavamainen strategia-ajattelu on länsimaisissa organisaatioissa ollut hyvin yleistä jo pitkän aikaa. Jäykkä strategia-ajattelu on nähty osasyyllisenä mm. siihen, että länsimaiset yritykset ovat pärjänneet huomommin verrattuna vaikkapa japanilaisiin yrityksiin: organisaatioissa strategiaa seuraa struktuuri ja kaavamaisen matriisien logiikka, joka suotta rajoittaa suunnittelua ja toimintaa samaan tapaan kuin arkkitehtuurissa ns. nosturi-syndrooma aiemmin rajoitti asuinalueiden suunnittelun ja rakentamisen tapahtumaan nostureiden ehdoilla (Juga 1992, 15). Ei ole tavallaan mitään syytä rajoittaa omaa toimintaansa tietoisesti strategialla koska sellaisen kodifioiminen väistämättä

poistaa joitakin toimintatapoja ja estää pidemmällä aikavälillä nopeaa adaptaatiota. Omien vahvuuksien tunteminen ja päämäärien selvyys epäilemättä ovat tavoittelemisen arvoisia asioita, mutta niiden muokkaaminen strategiaksi ehkä ei välttämättä. JY:n strategiassa hyveeksi nostetun dynaamisuuden pitäisi ulottua myös strategiaan ja sen luomiseen ja ”strateginen ketteryys” olisi kenties syytä selvästi käsitteellistää ”taktiikaksi”.

Jossakin määrin sivuutettu näkökulma on kuitenkin nähdäkseni se, että strategioihin liittyvä pelivara on huomattavasti pienempi kuin usein oletetaan. Strategiaa ei voi ryhtyä luomaan tyhjältä pöydältä, sillä jokainen organisaatio toimii erilaisten viitekehysten sisällä (esim. lainsäädäntö, tavat, talousjärjestelmä jne.) jotka rajoittavat omaksuttavien strategioiden vaihtoehtoja. Suomessa sijaitsevan yliopiston tapauksessa vaihtoehtojen määrä on itse asiassa niin rajoitettu, että organisaatio ei oikeastaan voi itse päättää ydintehtävistään tai päämääristään tai keinoista niiden saavuttamiseksi. Strategioita voidaan tietysti kirjoittaa joko a priori, toimintaa etukäteen ohjaaviksi, tai a posteriori, olemassa olevien toimintatapojen kodifioimiseksi. Lisäksi voidaan ajatella että esimerkiksi liikeyrityksen varsinainen strategia paljastuu vasta sen toimien pitkäjänteisellä seuraamisella, joten ”tosiasiallinen” strategia voi olla eri kuin organisaation strategiana julkaistu dokumentti. JY:n strategia on tässä katsannossa jossakin a priorisen ja a posteriorisen strategian välimaastossa. On tietysti hyvin harvinaista että monitahoisessa organisaatiossa olisi a priorinen strategia, jota oikeasti seurattaisiin kaikilla tasoilla (ks. Mintzberg, Quinn & Ghoshal 1998, 6), joten monet niistä kääntyvät enemmän olemassa olevien toimintatapojen ja päämäärien kuvaukseksi. Tässä suhteessa monet strategiat sinänsä ovat verrattain tarpeettomia, siis jos niissä sanotaan vain se mitä jo tehdään ja mihin jo pyritään. Yliopistojen tapauksessa myös päämäärät (goals), toimintalinjaukset (policy) ja erilaiset toimintaohjelmat (programmes) ovat tavallaan jo ylhäältä annettuja, tai ainakin niiden suhteen on niin vähän mahdollisia toisin tekemisen mahdollisuuksia, että strategia on sinänsä trivistista.

Eräänlaisen parodisen vastastrategian konstruointi ajatuskokeena voisi auttaa osoittamaan pelitilan vähäisyyden ja toisaalta strategioiden itsestäänselvyyden. Jos JY:n strategia käännetään pääläelleen, se olisi nykyisen ”Laatua ja liikettä” sijaan otsikoltaan ”Määrää ja pysäh-

tyneisyyttä”. On ilmeistä, että sellaista strategiaa ei yksinkertaisesti voisi tehdä. Jos yliopisto ilmoittaisi strategiassaan pyrkivänsä tuottamaan mahdollisimman suuren määrän tutkintoja niiden laadusta välittämättä ja pyrkivänsä pysäyttämään kaikki kehittämistoimet ja muutokset, se ei arvatenkaan olisi kovin myyvä strategia. Samoin on lähinnä absurdia ajatella että yliopisto ilmoittaisi kannustavansa työntekijöitään esimerkiksi sukupuolten väliseen epätasa-arvoon, huonoon hallintoon ja niin edelleen. Edelleen suhteessa kilpaileviin yksiköihin (so. muihin yliopistoihin), yliopisto ei arvatenkaan voisi strategiassaan ilmoittaa että tarkoitus on tehdä samaa mitä muutkin mutta huonommin. Yliopisto ei voisi myöskään pyrkiä irti kaikesta kansainvälisyydestä, vähentää näkyvyyttään mediassa, pyrkiä edistämään kestäväntöntä kehitystä, pyrkiä tuhoamaan eettiset arvot ja pyrkiä estämään tieteelliset läpimurrot. Strategian vaihtoehdot ovat siis lähinnä olemattomia, sillä siihen on kodifioitu paljolti asioita, joilla ei käytännössä ole vaihtoehtoa. Tosiasiallinen toiminta voi puolestaan olla strategian sanoista huolimatta mitä tahansa, sillä esimerkiksi tutkintojen laatuahan ei voi millään mittarilla mitata, joten siinä yhteydessä laatua käytännössä mitataan määrällisillä indikaattoreilla.

Strategian ja taktiikan ero voidaan tietysti ajatella myös eri tasoille sijoittuvina toimintatapoina. Mikä näyttäytyy esimerkiksi yksittäisen tulosityksikön tai joukko-osaston johtajasta strategiana, onkin hierarkiassa korkeammalla olevan johtajan näkökulmasta taktiikkaa (Mintzberg, Quinn & Ghoshal 1998, 6). Tulosityksikön johtajan näkökulmasta kysymys voi olla hänen johtamansa yksikön ”elämästä ja kuolemasta” kilpailussa toisia tulosityksiköitä vastaan mutta samalla se on suuremman strategian näkökulmasta vain yksittäinen taistelu. Tässä suhteessa siis yksittäisen yliopistonkin strategia on vain taktiikkaa suuremman (Opetusministeriön) strategian näkökulmasta. Itse asiassa onkin niin, että taktiikkaa esiintyy kaikilla tasoilla, jos sillä tarkoitetaan mukautumista ympäröiviin olosuhteisiin, kilpailuasetelmiin jne.

Strategiat, kuten monet muutkin hallinnon tuottamat dokumentit, pursuavat eräänlaista epäkieltä, so. tyhjää retoriikkaa. Tekstissä yritetään sanoa paljon asioita sanomatta kuitenkaan mitään liian spesifiä. Esimerkistä käy JY:n strategiassa luetellut painopistealueet. Niihin lukeutuvat 1.) luonnon perusilmiöt ja aineen rakenne 2.) koulutus, oppiminen ja

tulevaisuuden opetustyö 3.) kielet, kulttuuri ja yhteiskunnalliset muutosprosessit 4.) liikunta ja hyvinvointi ja 5.) ihmisläheinen teknologia. On hankala keksiä mikä tutkimusaihe ei liittyisi mihinkään noista mainitusta viidestä painopisteestä. Jotta tutkimus ei lukeutuisi JY:n painopistealueille, sen täytyisi siis käsitellä aihetta joka olisi luonnon perusilmiöiden, kulttuurin, kielen ja yhteiskunnan ulkopuolella. Sellaista ei varmaankaan ole olemassa, joten yliopiston painopistealueina ovat siis kaikki mahdolliset tutkimusaiheet ja tutkimusalueet. Tällä tavalla strategia on itse asiassa varsin avoin eikä rajaa paljonkaan toimintamahdollisuuksia sen ulkopuolelle. Edelleen huomattavaa on kuitenkin sen truisisuus. Mikäli painopisteitä ovat kaikki mahdolliset tutkimusaiheet, miksi niitä pitää luetella? Jos strategia on itsestään selvää, miksi sen tekemiseen pitää uhrata paljon aikaa ja energiaa? Eikö kustannustehokkaampi vaihtoehto olisi nojata meluttomaan sopusointuun ja toiminnan tulokselliseen päämäärään korulauseiden sijaan? Yliopistolain muutos on paraatiesimerkki asiasta, jota ei oikein voi strategiassa ennakoida. Vaikka kuinka panostaisi JY:n strategiassa mainittuun ”strategiseen ketteryteen” ja pyrki ennakoimaan, strategiat kuitenkin toimivat aina tiettyssä viitekehyksessä eikä niissä voi oikein ottaa huomioon koko järjestelmän muutosta. Paras strategia olisi tietysti adaptaatio, ja itse asiassa adaptaatio olisi suurimmillaan silloin kun mitään strategiaa ei olisi lainkaan kirjoitettu koska jokainen linjaus potentiaalisesti sulkee pois joitakin muita linjauksia. Strategioiden paradoksi onkin juuri siinä että niissä pitää sanoa jotakin itsestään selvää sanomatta kuitenkaan mitään.

Clausewitz ja yliopistolain muutos

Viime vuosikymmenten aikana useassa maassa on toteutettu julkisen sektorin hallintouudistuksia. Pääpiirteissään ne ovat olleet hyvin samansuuntaisia, tähdäten ainakin retoriikan tasolla julkisten palvelujen säästöihin, laatuun ja tehokkuuteen. Mielenkiintoista on, että kansainvälisessä vertailussa hyvin samantyyppiset hankkeet ja kehittämisteemat ovat lyöneet itsensä läpi poliittisista valtasuhteista ja taloustilanteesta riippumatta (Rannisto 2005, 11–12). Kynnikko voisi huomauttaa Pollit-

tin ja Bouckaertin (2000, 6) tavoin että jatkuva hallintouudistusten tarve saattaa johtua siitä yksikertaisesta seikasta, että kun kansalliset hallitukset nykyisin kohtaavat yhä enenevässä määrin sekä ylikansallisia että lokaaleja rajoituksia toiminnassaan, oman hallinnonalan ”reformointi” on oikeastaan ainoa asia mitä poliitikot nykyisin voivat tehdä ja sen toiminnan ”tehostaminen” on aina retorisesti myyvä toimintatapa. Toisaalta monet uudistukset, kuten myös Suomessa toteutettu yliopistouudistus, selkeästi juontuvat laajemmasta taustafilosofiasta, jota voidaan nimittää uudeksi julkisjohtamiseksi (new public management, NPM). NPM:n keskeisiä pyrkimyksiä on ollut julkisen sektorin menojen kasvun pysäyttäminen ja julkissektorin työvoimaosuuden pienentäminen, johon pyrkiessä julkisia laitoksia on yksityistetty ja toiminnan viitekehystä siirretty yritysmaisempaan monissa maissa. Erityisesti Pohjoismaissa painotukset ovat liittyneet myös hyvinvointivaltion asteittaiseen purkamiseen ja sen muuttumiseen budjettivaltioksi tai hyvinvointiyhteiskunnaksi. NPM on myös merkinnyt selvää muutosta julkishallinnosta (public administration) kohti julkisjohtamista (public management), joka näyttäytyy ainakin uudistajien puheissa aiempaa dynaamisempana ja virtaviivaisempana (mt., 15).

Suuntausta on toteutettu monissa Euroopan maissa 1990-luvulta lähtien. Kyse ei ole ollut ainoastaan hallinnon ja byrokratian uudistamisesta, vaan samalla hyvin perustavanlaatuisesta yhteiskuntafilosofisen painopisteen muutoksesta. Suomessa omaksuttu julkissektorin tulosohjausmalli on merkinnyt lähinnä uuden ohjausjärjestelmän käyttöönottoa hallinnon tasojen välille kun normi- ja resurssiohjaus on vaihtunut tulosohjaukseksi (Lumijärvi & Jylhäsaari 2000, 12). Tulosohjauksessa alempien hallintoyksiköiden vastuuta on korostettu ja yksiköiden johdon toimivalta on siten kasvanut. Samalla toiminnan tehokkuuden seurantaan on luotu standardeja ja mittareita ja voimavarojen allokointi sidottu mitattuun tulokseen. On myös luotu asetelmia, joissa virastoja tai muita tulosyksiköitä on ikään kuin kilpailutettu keskenään, markkinasidonaisuutta ja ”yrityselämän” käytäntöjä lisäten (mt.). Tämä autonomia joka tulosyksiköiden johtajilla on, on kuitenkin osittain näennäistä, sillä kilpailuasetelmaan, auditointeihin ja mittauksiin siirryttäessä autonomia pikemminkin vähenee koska kriteerit sille mitä pitäisi tehdä ovat ulkoapäin asetettuja eikä ”kilpailu” toisaalta ole reilua sillä hyvällä-

kään tuloksella ei välttämättä houkuttele esim. ulkopuolista rahoitusta. Strategioiden kannalta uusi tilanne vaatii adaptoitumista uuteen toimintaympäristöön.

Kritiikkiä näitä uudistuksia kohtaan on esitetty laajalti. Suurimmat epäkohdat liittyvät kriitikoiden mielestä käytettyjen käsitteiden merkitykseen ja tuloksen arviointiin. Esimerkiksi ulkopuolisten suorittamien auditointi- ja akkredointimenettelyjen tarkoituksena on ollut parantaa laatua, mutta laadun käsitteestä ei ole konsensusta eikä varsinkaan sen mittaamiseen käytetyistä mittareista. Niinpä laadullisia tekijöitä on arvioitu irrallisesti ja epäsystemaattisesti ja kun tuloksellisuutta on siten vertailtu kehittymättömien tai suorastaan virheellisten asetelmien avulla, tuloksellisuuden kehitys ja koko uudistuksen hyöty on saattanut jäädä näennäiseksi (mt, 13). Lisäksi prosessi on itseään ruokkiva, sillä auditointien lopputulos on usein suositus lisätä tai toistaa auditointeja. Julkiselle puolelle on myös usein siirretty yrityselämän käytäntöjä, jotka on jo joiltakin osin hylätty ”yrityselämässä” ja joiden siirtäminen eri kontekstiin ei ole suinkaan ongelmatonta.

Tulosohjausmallin ja toisaalta laatujohtamisajattelun keskinäinen yhteensopivuus sekä niiden molempien siirtäminen yksityiseltä sektorilta julkisia palveluja tarjoaville laitoksille eivät ole lainkaan itseltään selvästi toimivia ratkaisuja. Jo orientaatiossa on eräänlainen päämäärien epäsuhta, sillä yritysjohtaminen keskimäärin perustuu vahvan johtajuuden lisäksi kasvuorientoituneisuuteen, mutta julkisella sektorilla yritysmaailman strategiaoppeja sovelletaan supistuvien resurssien tilanteessa koska uusi toimintakulttuuri ajoittuu samaan aikaan NPM:n introdusoiman tehokkuus- ja leikkausmentaliteetin kanssa. Yritysjohtaminen ei ole eikä sen tarvitsekaan olla ”demokraattista” mutta julkisjohtamiseen sen sijaan liittyy joitakin siitä tässä suhteessa eriäviä käytäntöjä. Tässä mielessä sodankäynnin käsitteet ja logiikka jossakin mielessä voivat soveltua yrityselaämään, mutta vähemmän julkisjohtamiseen jossa vastustajia ei voi oikeastaan voittaa eikä tuloksellisuus takaa esimerkiksi rahoituksen lisääntymistä tai jatkumista. Esimerkiksi yliopistojen pääomittaminen ulkopuolisilla lahjoitusvaroilla on käytännössä siirtymä pois tuloksellisuuden merkityksestä rahoituksessa, sillä suurimmat varat on tunnetusti kerännyt kolmesta kansallisessakin vertailussa korkeintaan keskinkertaisesta korkeakoulusta koottu Aalto-yliopisto. ”Pelin” sään-

nöt eivät siis ole mitenkään selvät, joten strategian muodostaminen sen puitteissa on kovin hankalaa. Yliopistolain muutos ei oikeastaan ole strateginen yllätys, sillä vaikka se onkin muuttanut jossakin määrin pelin sääntöjä, se vastaa ennemminkin ns. hidasta yllätystä (ks. Landes 2007) jossa muutos on tehnyt tuloaan jo pitkään ja siihen on varauduttu.

Palatakseni Clausewitzin meluttoman sopusoinnun käsitteeseen, voidaan todeta että koko laatufilosofia on siirtänyt tarkastelun painopisteen prosesseihin tuloksen kustannuksella ja henkilöstö on pakotettu mukautumaan ulkopuolisten (ja usein väärin asetettujen) standardien täyttämiseen. Laatujohtamisen on nähty myös syövän paljon aikaa varsinaisilta ydintoiminnoilta, vaativan intensiivistä osanottoa, perustuvan epärealistisiin oletuksiin työntekijöiden sitoutumisesta ja toisaalta koko laatujohtamisen käyttöönottoa on suorastaan boikotoitu koska sen on nähty olevan muotioikku tai ideologinen väline työelämän ongelmien hallintaan (Lumijärvi & Jylhäsaari 2000, 26).

”Yritysmaailman” käytäntöjen imitoiminen on myös luonut eräänlaisen suboptimaatio-tilanteen, jossa vain tiettyjä osia prosesseista ja käytännöistä on siirretty toiseen kontekstiin, parantaen jotakin osaluuetta mutta ei välttämättä kokonaisuutta. Yritysmäisyyden on havaittu lisääntyneen yliopistoissa. Erityisesti ohjausjärjestelmien vahvistamisen, rahoitusmuotojen monipuolistamisen ja yliopistojen ydintehtävien ulkopuolisten toimintojen laajentumisen voidaan tulkita kertovan ”yritysmäisen” toimintatavan vakiintumisesta yliopiston tasolla, mutta yritysmäisyydessä on suuria eroja laitostasolla ja tieteenalojen välillä riippuen niiden kaupallisesta sovellettavuudesta (Koivula, Rinne & Niukko 2009). Perinteisten akateemisten toimintatapojen rinnalle on tullut osittain ristiriitaisia paineita ja odotuksia luovia ”yritysmäisiä” käytäntöjä (mt.).

On myöskin selvää, että samat käsitteet eivät tarkoita samaa eri konteksteissa. Laatuajattelu, johon JY:n strategiakin jo otsikossaan viittaa, syntyi japanilaisten tiedemiesten ja insinöörien toimesta 1950-luvulla (ks. Lumijärvi & Jylhäsaari 2000, 20). Teollisuustuotannossa laadun käsite on helpommin mitattavissa ja laadunvarmistus helpompaa kuin yliopistossa. Samoin asiakaslähtöisyyttä korostava ajattelutapa on hieman epäsopeva yliopistoon, jossa täytyisi pystyä tekemään myös epäsovinnaisia ”tuotteita”. Myös henkilöstön sitouttamisen suhteen aika ja konteksti

on erilainen. Japanilaisessa tehtaassa ajatus oli työntekijöiden sitouttaminen yritykseen koko työurakseen, kun taas suomalaisessa yliopistossa suuri osa työntekijöistä, nimenomaan ydintehtäviä eli opetusta ja tutkimusta hoitavista, on määräaikaisissa työsuhteissa. Laatujohtamisen ajatuksena oli myös esim. horisontaalisten urapolkujen ja työtehtävien kierrättämisen kaltaisia käytäntöjä, jotka selvästikään eivät ongelmitta sovellu yliopistomaailmaan. Laatujohtaminen tuli julkiselle sektorille hieman myöhemmin kuin yksityiselle sektorille ja julkissektorilla sen voi nähdä tavallaan jatkavan tavoite- ja tulosjohtamismallien muokkaa-
maa uudistuslinjaa (mt., 24)

Tulosjohtamista sovellettaessa taas hallinto usein esittää tiettyjä asioita ja toimenpiteitä välttämättömyyksinä, mikä lisää hallinnon valtaa (ks. Rannisto 2005, 16). Hallinnon valta on lisääntynyt myös rekrytoinnissa, sillä kaikenlaisten mittauksen ja vertailujen lisääntyessä rekrytointipuoli on kuitenkin käytännössä mennyt vapaampaan suuntaan, eli laitokset ja yliopistot voivat rekrytoida esimerkiksi kutsumenettelyä käyttäen lähes ketä tahansa ja hakijoiden shortlisting mahdollistaa sen että hakijoiden joukosta valitaan mielivaltaisesti ne joiden pätevyyttä arvioidaan eikä näiden pätevyyttä suhteessa muihin hakijoihin tarvitse perustella kenellekään. Käytännössä siis työntekijöiden pätevyys on asia, jonka suhteen kriteerit ovat löysentyneet, tai yliopistot voivat nyt ainakin itse asettaa haluamansa kriteerit kun ne aiemmin olivat valtakunnan tasolla samat. Myös palkkauksen suhteen johdon valta on lisääntynyt ja palkkaus on mennyt läpinäkyvistä kriteereistä salaisempaan suuntaan kun yksittäisen työntekijän palkkatiedot ovat käytännössä salaisia.

Politiikan tutkijan näkökulmasta hallintouudistukset ovat hyvin mielenkiintoisia niiden näennäisen poliittisen neutraaliuden vuoksi. Useimmat reformit tässä suhteessa ovat kuitenkin enemmän tai vähemmän poliittisesti motivoituneita ja siirtävät valtaosuuksia jostakin jonnekin. Jo taylorismin isä, Frederick W. Taylor, kirjoitti ajatuksensa depolitisovassa muodossa. Hänen teoksensa nimi *The Principles of Scientific Management* (1911) viittaa siihen että asia olisi tieteellistetty ja että tehokkuuteen tähdättäisiin sen itsensä vuoksi. Kuitenkin taylorismin taustalla on intentio työntekijöiden työtehtävien standardisoimiseen ja heidän ammattitaitonsa alasarvioimiseen (de-skilling). Jakamalla tehtaan funktionaalisiin yksiköihin ja standardisoimalla työtehtävät tehtaan johto

pystyi näin murtamaan aiemmat työntekijöiden koulutussuhteet (mes-tari-kisälli -ketjut) ja siten heikentämään työntekijöiden neuvotteluase-maa esimerkiksi palkkojen suhteen vaikkakin tarkoituksena oli osittain nostaa myös työntekijöiden palkkoja tehokkuuden noustessa.

Osittain samansuuntaisesta kehityksestä yliopistouudistuksessaikin voisi väittää olevan kysymys. Näennäisen neutraalien tehokkuusvaati-musten, arviointien ja vertailujen ”sivutuotteena” esimerkiksi yliopis-tolla asiantuntijuutta vaativat työtehtävät on pakotettu muottiin, jossa ainoastaan sen mittaristossa näkyvä työ on työtä ja se muodostaa palkka-uksenkin perustan. Se ohjaa työntekijöiden käyttäytymistä tietynsuun-taiseksi (julkaisemaan vain tietyissä lehdissä, tekemään vain tietynlaista yhteistyötä vain tiettyjen organisaatioiden kanssa jne.) ja käytännössä mahdollistaa eräänlaisen asiantuntijuuden de-skillingin. Vaikka esimer-kiksi julkaisujen pisteytyksen arvioinnin taustalla onkin julkilausuttu halu mitata instituutioiden (eikä yksittäisten tutkijoiden) keskinäistä paremmuutta, kääntyy se kuitenkin yksittäisten tutkijoiden vertailuksi sillä jos instituution tekemää tutkimusta vertaillaan tällä tavalla, se luo insenttiivin ja intressin palkata juuri näin kodifioidun mainstreamin jul-kaisuissa julkaisevia tutkijoita yliopistoon. Tämä taas on kontrafinaa-lista kaikkeen julkilausuttuun innovaatioretoriikkaan ja sen päämääriin nähden (pikemminkin estää innovaatioita kuin mahdollistaa niitä) ja toisaalta selvää de-skillingiä sikäli että hallinnon taholta kerrotaan tut-kijalle missä hän pitäisi julkaista ja sitä kautta käytännössä myös se, mitä hänen pitäisi tutkia. Palkkaus on periaatteessa työntekijälle parempi kuin entisessä järjestelmässä, mutta vain mikäli työtehtävät painottuvat juuri mitattuun ja todistettuun tehokkuuteen. Kriteerien ulkopuolinen työ, vaikkakin toisinaan äärimmäisen tärkeää akateemisen vapauden, yhteiskunnallisen keskustelun ja sivistyksen kannalta, ei palkkaa välttä-mättä nosta eikä uraa edistä.

Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan ns. Julkaisufoorumihanke on paraatiesimerkki laadun mittaamiseen kehitellystä hankkeesta, jonka tavoitteena on ”[t]utkijan valintoihin vaikuttaminen tekemällä julkai-sun laatu näkyväksi; tutkijan on tiedettävä mitkä julkaisukanavat ovat hänen tieteenalallaan korkeatasoisia”¹⁵. Muina syinä hankkeelle mai-

15 Hankkeen esittely ja siteerattu teksti löytyvät sivulta <http://www.tsv.fi/julkaisufoorumi/jfhanke.html>, viitattu 28.11.2011.

nitaan organisaatioiden sisäinen tiedonintressi eli halu vertailla oman tutkimuksen tasoa suhteessa muihin organisaatioihin ja sisäisen rahoitusmallin kehittäminen, sekä yliopistojen tutkimuksen laatua ilmaisevan indikaattorin rakentaminen. Yksittäisen tutkijan osalta siis oletetaan että hän ei ilman ylhäältä päin tapahtuvaa informointia tiedä mitkä ovat hänen alallaan merkittävät julkaisukanavat. Niiden ”merkittävyydestä” ei voi käydä mitään keskustelua, vaikka varsinkaan tutkijan ”ala” ei ole mitenkään selvä käsite kun pyrkimys on toisaalta myös monitieteisyyteen. Julkaisujen pisteytykset sotivat paitsi julkilausuttua innovaatioretoriikkaa ja monitieteisyyden vaatimusta vastaan, myös tutkijan autonomiaa vastaan. Julkaisuforumihanke on esimerkki tieteellisen toiminnan välineellistämisestä, jossa merkittävään asemaan niin tutkijan kuin yliopistonkin kannalta nousee ulkopuolelta asetettujen kriteerien mukainen menestys ja tuotantotavoitteiden saavuttaminen. Muodon ohittaessa sisällön ja teknologian muodostuessa ideologiaksi tieteen ja tutkimuksen tosiasialliset toimintaedellytykset kumoutuvat – julkaisujen luokittelu- ja mittaussuhteet ei ole ainoastaan yliopistojen ja tutkimuksen autonomiaa vastaan sotiva käytäntö, vaan lopulta myös kontrafinaalinen suhteessa omiin päämääriinsä eikä se voi olla tieteen omassa intressissä (Patomäki 2011, 295–296). Heikki Patomäki on korostanut julkaisuforumihankkeen olevan vain jatkoa niille ”uudistuksille” jotka ovat murentaneet tutkimuksen autonomiaa ja tutkijoiden toimintaedellytyksiä Suomessa viimeisen viidentoista vuoden aikana: nämä uudistukset ovat käytännössä aiheuttaneet suomalaisen tieteellisen toiminnan tason laskun kun yliopistot ovat alistaneet luovan ja kriittisen oppimisen ja tutkimisen edellytykset kilpailullisuudelle (mt, 295, 301). Eräässä mielessä clausewitziläisestä näkökulmasta ajateltuna strategia on annettu ylhäältä päin ja ”politiikka” sotkeutuu ”sodankäyntiin”. Clausewitzille strategian muotoilu oli sotavoimien tehtävä, sillä politiikka antoi vain päämäärän, johon sodalla piti tähdätä. Mikäli yliopistoille käytännössä annetaan ylhäältä päin paitsi päämäärä, myös strategia siihen pyrkimiseksi ja kriteerit siinä onnistumisen mittaamiseksi, autonomia kutistuu ja strateginen toimintatila vähenee.

Tällaisessa tilanteessa oikeasti innovatiivinen strategia olisi panostaa Clausewitzin mainitsemaan meluttomaan sopusointuun. On kohtuullisen selvää että auditointien, vertailujen ja pisteytysten avulla tapahtuva

laajamittainen deskilling on yliopistolla pikemminkin tuhoisaa kuin tehostavaa. Liukuhihnatyöntekijälle voi sanoa millä tahdilla ja minkälaista laatua hänen pitää tuottaa, mutta yliopistolla ei, ainakaan jos tähdätään innovaatioihin tutkimuksessa eikä ainoastaan ajatella ”tuotteen” eli opiskelijoiden sujuvaa läpivirtausta. Yliopiston voimavara on sen työntekijöissä ja opiskelijoissa, eikä yliopistoa ole olemassa ilman heitä, samaan tapaan kuin Aristoteles totesi poliiksen olevan sen asukkaat eikä sen muurit eli paikka jossa se sijaitsee¹⁶.

Sikäli kun julkilausuttu tarkoitus on todellakin tehdä innovaatioita, äärimmäisen kilpailtuun koulutusalaan ei kannattaisi lähteä sellaiseen mukaan muiden ehdoilla: kilpaillussa markkinatilanteessa voi yrittää vain tehdä saman tuotteen kuin muutkin halvemmalla tai laadukkaammin (ns. *red ocean strategy*) kun sen sijaan voisi yrittää luoda jotakin kokonaan uutta, jossa kilpailua ei vielä lainkaan ole (*blue ocean strategy*) jos sovelletaan Kimin ja Mauborgnen (2005) jaottelua. Suurin menestys ja suurimmat voitot ovat saavutettavissa tietysti luomalla kysyntää, jonka tarjoamisessa ei vielä ole lainkaan kilpailua. Yliopistouudistus on kuitenkin perustunut pitkälti teknokraattiseen johtamistapaan (ks. Mintzberg, Quinn & Ghoshal 1998, 578-579) jossa oletuksena on juuri kansainvälisen vertailun ja trendien merkitys: asioiden perusteluksi riittää se että muutkin tekevät niin vaikka se ei tietenkään ole mikään aito argumentti toteutettavien asioiden järkevyyden puolesta. Parempi strategia olisi erottautua vertailussa jollakin itse tärkeäksi katsomallaan osaluueella kuin mennä siihen mukaan täysin muiden luomilla ehdoilla ja kriteereillä. Kilpailussa kansainvälisistä huippuosaajista yhtenä puoleensavetävänä tekijänä on tietysti myös tutkimuksen vapaus, jota maksimoimalla yliopiston houkuttelevuutta voisi helposti lisätä.

Selvää on, että myöskään JY:n strategiasta ei löydy keskustelua laadun käsitteestä tai yrity maailman oppien soveltumisesta organisaatioon, jonka tarkoituksena ei ole tehdä voittoa vaan tiedettä. Itsestään selvien strategioiden laatimisien ja päivittämisen sijaan yliopistot voi-

16 On huomattava, että tässä asiassa raha ei ratkaise. Jos rahalla voisi luoda huippuyliopiston, maailman parhaat yliopistot olisivat jo parin vuosikymmenen ajan sijainneet öljyrikkaimissa Lähi-Idän maissa. Maailman huipulle hetkessä yltävän jalkapallojoukkueen voi kasata pelkällä rahalla, mutta yliopistoa ei.

sivat painottaa clausewitziläisittäin ajateltua melutonta sopusointua. Ei liene kohtuutonta olettaa, että strategioissa luetellut asiat ovat keskimäärin harvinaisen selviä ja että niiden toteuttaminen onnistuisi helpoiten siten että työntekijöiden annettaisiin hoitaa taktiikkansa tässä taistelussa, ilman että tutkijalle esimerkiksi kerrotaan ylhäältä päin mitkä lehdet ovat hänen tutkimuksensa kannalta keskeisiä julkaisufoorumeja jne. Samoin voitaisiin ajatella että organisaatio ja strategia tulisi kumpikin käsittää verbeinä mieluummin kuin toimintaa rajoittavina struktuurina tai edes prosesseina (Juga 1992).

NPM ja yliopistolain muutos on käytännössä siirtänyt lisää valtaa tulosyksiköiden johtajille. Paremman tai ihmisläheisen johtamisen nimeen vannotaan nykyisin monessa yhteydessä, myös JY:n strategiassa. Taustaoletus tuntuu usein olevan se, että asiat olisivat ratkaistavissa paremmalla johtamisella, ts. että ongelmat olisivat johtamisessa pikemminkin kuin jossakin muualla. Asiantuntijaorganisaatioita voi tutkitusti kuitenkin johtaa käytännössä epäjohtamisella, siis että antaa ryhmälle mahdollisimman vapaat kädet (sama ei tietenkään toimi hierarkkisemmassa organisaatiossa jossa johtajan ja johdettavien välillä vallitsee suuri tiedollinen ja taidollinen kuilu). Samoin strategian voisi yliopiston kaltaisessa organisaatiossa kenties jättää epä- tai antistrategiaksi. Kysymys on pitkälti siitä miten yliopiston autonomiaa halutaan toteuttaa ja ennen kaikkea siitä kenen autonomiasta on kysymys. Yliopistorankingit, joita tietysti on jo nyt useita kilpailevia, voisivat olla hyvin toisen näköisiä jos kilpailtaisiin siitä missä instituutiossa tieteentekijät voivat maksimoida akateemisen vapautensa (eikä tehokkuutensa). Kansainvälisessä yliopistojen kilpailussa juuri houkuttelevuus onkin keskeinen seikka henkilöstöä rekrytoitaessa eikä suurikaan palkka houkuttele ellei tutkimuksen ja opetuksen vapaus ole myös kohtuullinen. Eräänlaisen sivistysyliopistorankingin perustaminen voisi olla hyvä vastastrategia tehokkuusrankingeille. Jos maailman yliopistot listattaisiin sen mukaan missä henkilöstöllä on parhaat mahdollisuudet toteuttaa tutkimustaan hallinnon siihen pahemmin puuttumatta, rankinglista olisi epäilemättä erilainen kuin se nyt on.

Militaristinen ajattelutapa on käsittänyt Clausewitzin ohjeet erityisesti sotaan liittyviksi, eräässä mielessä unohtaen poliittisen puolen. Clausewitz korostaa että sodan lopputulos ei ole koskaan absoluuttinen,

sillä hävinnyt osapuoli saattaa saada revanssin sotaa seuraavassa asetelmassa esimerkiksi liittoutumalla uudestaan jonkun vahvemman kanssa. Sotilaallinen voitto ei siten merkitse konfliktin loppua vaan se on vain osatekijä kokonaisvaltaisessa voitossa (ks. Herberg-Rothe 2007, 8) ja vaikka sota voitetaan niin poliittinen voitto saattaa jäädä saavuttamatta. Tässä suhteessa Clausewitz on Sunzita relevantimpi nykyaikana, sillä jälkimmäinen ei paljon pohdi sotilaallisen konfliktin jälkeistä tilannetta. Myös Sunzin näkemys on kuitenkin relevantti, sillä hän painottaa taistelujen välttämistä: menestykseksikin taistelu yhtä vihollista vastaan voi turhaan heikentää omia voimia ja vaikeuttaa seuraavan vastustajan kohtaamista (mt.). Tässä katsannossa organisaatioiden strategiatyö ja niiden enemmän kuvitteellinen kuin reaalin konflikti toisten organisaatioiden kanssa on pitkälti turha. Vielä parempaa kuin välttää taistelu on välttää koko sota.

Lähteet

- Baylis, John & Wirtz, James J. (2007): "Introduction", teoksessa John Baylis, James Wirtz, Colin S. Gray, and Eliot Cohen: *Strategy in the Contemporary World*. Oxford University Press, Oxford, s. 1-15
- Clausewitz, Carl von (1998/1832): *Sodankäynnistä*. Art House, Smedjebacken
- Dixit, Avinash K. & Nalebuff, Barry J. (2008): *The Art of Strategy. A Game Theorist's Guide to Success in Business and Life*. W. W. Norton & Company, New York
- Freedman, Lawrence (2007): "The Future of Strategic Studies", teoksessa John Baylis, James Wirtz, Colin S. Gray, and Eliot Cohen: *Strategy in the Contemporary World*. Oxford University Press, Oxford, s. 356-370
- Herberg-Rothe, Andreas (2007): *Clausewitz's Puzzle. The Political Theory of War*. Oxford University Press, Oxford
- Holsti, K. J. (1996): *The State, War, and The State of War*. Cambridge University Press, Cambridge
- Hänninen, Sakari (2000): "The Ghost of Politics in the Soft Machine", teoksessa Hänninen, Sakari & Vähämäki, Jussi (toim.): *Displacement of Politics*. SoPhi, Jyväskylä, s. 27-45
- Juga, Jari (1992): *Strategia: postmoderni perspektiivi*. Turun kauppakorkeakoulu, Working papers 2/1992, Turku

- Jyväskylän yliopisto (2010): *Laatua ja liikettä. Jyväskylän yliopisto 2017*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä
- Kim, W. Chan & Mauborgne, Renée (2005): *Blue Ocean Strategy. How to Create Uncontested Market Space and Make Competition Irrelevant*. Harvard Business Press, Harvard
- Koivula, Jenni, Rinne, Risto & Niukko, Sanna (2009): ”Yliopistot yrityksinä? Merkkejä ja merkityksiä Suomessa ja Euroopassa”. *Kasvatus*, 40 (1), s. 7-27
- Korvela, Paul-Erik (2007): ”The Good, The Bad, and The Useful: Machiavelli’s Abolition of Virtues”. *Sats*, vol 8, no. 2, s. 104-132
- Korvela, Paul-Erik (2010): ”Ovatko sodat jo loppuneet?”, *Kosmopolis 2 / 2010*, s. 45-64
- Kraus, Donald G. (2005): *The Art of War for Executives. Ancient Knowledge for Today’s Business Professional*. Perigee, New York
- Landes, David (2007): ”Slow Surprise: The Dynamics of Technology Synergy”, teoksessa Francis Fukuyama (toim.): *Blindside. How to Anticipate Forcing Events and Wild Cards in Global Politics*. Brookings Institution Press, Washington, s. 23-28
- Lantis, Jeffrey S. & Howlett, Darryl (2007): ”Strategic Culture”, teoksessa John Baylis, James Wirtz, Colin S. Gray, and Eliot Cohen: *Strategy in the Contemporary World*. Oxford University Press, Oxford, s. 82-100
- Lumijärvi, Ismo & Jylhäsaari, Jussi (2000): *Laatujohtaminen ja julkinen sektori. Laadun ja tuloksen tasapaino johtamishaasteena*. Gaudeamus, Helsinki
- Mahnken, Thomas G. (2007): ”Strategic Theory”, teoksessa John Baylis, James Wirtz, Colin S. Gray, and Eliot Cohen: *Strategy in the Contemporary World*. Oxford University Press, Oxford, s. 66-81
- Minzberg, Henry (1994): *The Rise and Fall of Strategic Planning*. Free Press, New York
- Minzberg, Henry, Quinn, James Brian & Ghoshal, Sumantra (1998): *The Strategy Process*. Prentice Hall, Oxford
- Patomäki, Heikki (2011): ”Julkaisuluokittelun politiikkaa: teknologia ideologia”, *Politiikka 4 / 2011*, s. 295-302
- Polanyi, Michael (1967): *The Tacit Dimension*. Doubleday, Garden City, New York
- Pollit, Christopher & Bouckaert, Geert (2000): *Public Management Reform. A Comparative Analysis*. Oxford University Press, Oxford
- Puolustusministeriö (2011): *Yhteiskunnan turvallisuusstrategia*. Valtioneuvoston periaatepäätös 16.12.2011. Helsinki
- Rannisto, Pasi-Heikki (2005): *Kunnan strateginen johtaminen*. Acta universitatis tamperensis 1072, Tampere
- Schwartz, Peter & Randall, Doug (2007): ”Ahead of the Curve: Anticipating

- Strategic Surprise”, teoksessa Francis Fukuyama (toim.): *Blindside. How to Anticipate Forcing Events and Wild Cards in Global Politics*. Brookings Institution Press, Washington, s. 93–108
- Strachan, Hew (2010): *Clausewitzin Sodankäynnistä*. Ajatus Kirjat (Gummerus), Juva
- Taylor, Frederick W. (1911): *The Principles of Scientific Management*. Harper Bros., New York

Pertti Ahonen

YLIOPISTOPOLITIKOINTIA
YLIOPISTOANALYYSEIN: RETORINEN
ERITTELYNÄKÖKULMA YLIOPISTOMALLEIHIN
JA YLIOPISTOSTRATEGIOIHIN¹⁷

Tarkoitukseni artikkelissani on omaksua tutkimuskohteiden retori-
suuteen paneutuva yleinen valtio-opillinen lukutapa ja soveltaa sitä
ensin 'yliopistomalleiksi' ja sitten 'yliopistostrategioiksi' kutsumieni kohteiden
erittelyyn. Ensiksi, muotoilen lukutapani. Toiseksi, sovellan lukutapaa
määrättyihin aineistoihini siten, että tarkastelen kohteistani 'yliopistomal-
leja', jotka ymmärrän tietynlaisiksi ideaalityyppisiksi konstruktioiksi. Kol-
manneksi, soveltaen lukutapaani aineistoinani Helsingin yliopiston vuonna
2009 julkistama ja vuodet 2010–2012 voimassa ollut yleisstrategia sekä yli-
opiston uudempi strategia vuosille 2013–2016 (HY 2009a; HY 2012).

17 Esitin aikaisemmat versiot analyysistani Jyväskylän yliopistossa 18.8.2010
seminaarissa Uusi yliopisto – yritys, puolue vai oppineiden tasavalta,
18.11.2010 Helsingin yliopistossa Johtamisen sivuaineopintokokonaisuuden
strategisen johtamisen kurssilla sekä Poliitiikan tutkimuksen päivillä
Jyväskylässä 20.1.2011 Mikko Jakosen ja Jouni Tillin vetämässä työryh-
mässä Yliopistouudistuksen politiikat. Analyysistani juontuu myös toinen
artikkelini, jonka aiheena ovat maamme kaikkien yliopistojen vuoden
2011 voimassa olleiden strategioiden missio-, arvo- ja visiojulistukset
(Ahonen 2012a).

Retorinen näkökulma poliittisen lukutapani perusteena

Retorinen näkökulma poliittisiin kontingensseihin performatiivisen analyysin juontein

Tarkoitukseni on tarkastella artikkelissani yliopistoaihepiiriä retorisella erittelyllä. Muotoilemaani näkökulmaan rakentuu perusolettamuksena ajatus siitä, että kukin lopulta toteutunut tai vastaisuudessa toteutuva tapahtuma valikoituu kontingentisti tietystä mahdollisuuksien joukosta sen sijaan, että tapahtumia sääntelisivät välttämättömyydet tai teleologinen hakeutuminen johonkin määrättyyn lopputulokseen (Koselleck 2004a).

Politikointi koostuu myös yliopistoaihepiirissä oleellisesti kielenkäytöstä. Kullekin politikojalle avautuu alituisesti *kairos*, kontingentti, silmänräpäyksellinen valintatilanne, jossa avautuneet mahdollisuudet vilahtavat peruuttamattomasti ohi, mikäli politikojalta puuttuu kuntoisuutta käyttää niitä hyväkseen. Machiavelli (1970, 44, minun suomenokseni) luonnehti asiaa muun muassa seuraavasti:

”(M)itäpä muutakaan he olisivat saaneet fortunalta kuin tilaisuuden, joka tarjosi heille aineksen heidän muokataksaan sen heille sopivimpaan muotoon. Ellei tilaisuus olisi koittanut, heidän virtuositeettinsa olisi mennyt hukkaan, ja mikäli heiltä olisi puuttunut virtuositeetti, tilaisuuden avautuminen olisi ollut heidän kannaltaan turhaa.”

Aristoteleen (1997) kolmijako logos-eetos-paatos ei toki ole mikään ’viisasten kivi’, mutta sovellan silti sitä alustaessani tarkasteluani. Kolmijaon kannalta politikojia pyrkii oikeuttamaan yleisönsä edessä tietyn asiasisällön eli *logoksen*. Hän on kuitenkin riippuvainen siitä, muodostuuko yleisö *paatokseltaan* myöntämieliseksi vaiko sen sijaan piittaamattomaksi, epäluuloiseksi tai kielteiseksi. Paatosta sääntelee puolestaan se, kiteytyykö politikojan *eetos* yleisölle taidokkaana, rohkeana ja varmana vaiko sen sijaan kömpelönä, pelokkaana ja haparoivana. Nykykielellä ilmaistuna mikään kielellinen menettelytapa ei ole yleispätevä, vaan sitä voidaan harjoittaa vain *kontekstualisoidusti*: ottaen huomioon käyttötilanteen lyhyen ja pidemmän aikavälin temporaaliset yhteydet sekä sen paikka- ja tila- eli spatiaaliyhteydet.

Barnettin (2001, 172, minun suomennokseni) mukaan yliopistoja luonnehtii se erityispiirre, että me tieteenharjoittajat kylläkin alati järjestämme tutkimamme asiat mutta sitten jälleen tavallamme sekoitamme ne, järjestääksemme ne jälleen kerran uudelleen:

(Y)liopistoon kohdistuu se kaksinainen velvollisuus, että sen ei ainoastaan tule lisätä epävarmuutta [ts., tunnistaa tai paljastaa ’kontingensseja’, minun lisäykseni] vaan myös auttaa meitä elämään epävarmuuden kanssa ja jopa nauttimaan siitä [ts., edistää pelailua kontingenssilla, niin tiedettä kuin institutionalistista yliopistopolitikointia harjoitettaessa].

’Vastakkaisväittely’ poliittisen kontingenssin käsitteilytapana – ja erittelytapana

Terävöittäkseni tarkastelunäkökulmaani muun muassa suotavaksi katsottavan politikoinnin erottelemiseksi epäsuotavasta paneudun retoriiseen menettelytapaan, jolle nimikkeitä riittää: klassinen kreikankielinen *dissoi logoi*, samoin klassinen latinan kielen *disputatio in utrumque partem* sekä uudemmat nimikkeet kuten englannin *contrasting arguments*, *double accounts* ja *two-fold arguments* (Skinner 1996, 27-30, 97-99; Palonen 2008; Arendt 1990, 89; Sprague 1968; Gowland 2002; Olbrys 2006; Mitchell 2010). Vakiintuneen suomenkielisen nimikkeen puuttuessa otan kutsun kielenkäyttötapaa ’vastakkaisväittelyksi’. Väitän, että kysymys on eräästä, pitkään perinteeseen tukeutuvasta tulkinnasta sille, mistä on kysymys nykyisessä politiikan tutkimuksessa taajaan tarkastelussa ’deliberatiivisessa retoriikassa’ eli ’deliberoinnissa’ (Dryzek 2010). Soveltamani nimenomaisen käsityksen taustalle sijoittuu suorastaan klassinen ’poliittinen retoriikka’, kreikaksi *genos symbuleutikon* ja latinaksi *genus deliberativum*. Suomennoksen sanoin Aristoteles (1997, 1417b35-1418a25, 150-151) kirjoittaa:

”Poliittisissa puheissa voi kiistellä väittämällä, että jokin ei tule tapahtumaan tai että se, mitä vastustaja suosittaa, on toteutuessaan epäoikeudenmukaista, hyödytöntä eikä niin tärkeää kuin väitetään. ... Esimerkit sopivat... poliittisiin puheisiin, enthymemat [voidaan kirjoittaa myös ’entymeema’; siitä jäljempänä] oikeuspuheisiin. Poliitti-

set puheet koskevat tulevia tapahtumia, joten niissä on puhuttava esimerkein, jotka on valittu menneisyydestä.”

Vastakkaisväittelyssä kunkin kielenkäyttäjän tulisi tarkastella kutakin paitsi muiden, myös itsensä esiin ottamia asioita *pro et contra* eli niiden kummaltakin tai kultakin puolelta. Kielelliset *pro et contra* -kuvioiden yleisnimitys retorisen taidon perinteessä on kreikaksi *antiheton* ja latinaksi *contrapositum* tai *contentio*, joista jälkimmäinen on juurena sellaisille englannin kielen sanoille kuin *contention* ja *contentious*. Aristoteleen mukaan retorinen kielenkäyttäjä ei kiistä totuuden arvoa, mutta vaihtelevien tilanteiden tiimellyksessä kielenkäytön koetinkriteeriksi kuitenkin muodostuu totuusarvon asemesta suostuttelukyky eli uskottavuus, kreikaksi *peitho* ja latinaksi *credibilitas*, joista jälkimmäisen tunnistaa helposti juureksi englannin kielen ’uskottavuuteen’ viittaavalle sanalle. Kielenkäyttäjän tulisi Aristoteleen (1997, 1355a39–1355a34, 9) mukaan:

”kyetä vakuuttamaan kuulija vastakkaisista käsityksistä..., ei sen vuoksi, että toimisimme vastakkaisten käsitysten mukaisesti, sillä ei pidä taivuttaa toisia pahaan, vaan jotta meiltä ei jäisi huomaamatta asioita [ja]... jotta voisimme kumota toisen vääriä argumentteja.”

Pro et contra -menettelyn soveltajalle tarjoutuu käyttöön klassisten tekstien ja uudempien tulkintojen tarjoama vastakkaisväittelyn kuvioiden varanto (ks. *Rhetorica ad Herennium* 154, iv.xxxvii.50–iv.xxxviii.50, 354–357). Valmiiden kaavojen soveltamisen asemesta kielenkäyttäjä voi kuitenkin muodostaa tuollaisia kuvioita myös itse. Tässä artikkelissa toteuttamani tarkastelu rakentuu vastaavasti yhdistelmälle muuntelemieni hyvin perinteikkäitä kielellisiä kuvioita ja toisaalta kuvioita, joita kehitellen niin vahvasti soveltaen käytettävissä olevia alkulähtökoh-
tia, että arvioin saavuttavani tietyt tekijänoikeudet lopputuloksiin.

Politiikan tutkimuksessa korostuneisiin vastakkaisväittelyn kuvioihin kuuluu *paradiastole*, yksi ’redeskription’ (englanniksi *redescription*) eli vahvemmin suomennettuna ’uudelleenkuvaamisen’ kuvioista. *Paradiastolea* soveltaessaan kielenkäyttäjät – kuten toistensa käsityksiä kiistauttavat varsinaisimmat politikojat tai me politikointia omilla omimilla erikoisaloillaan harjoittavat tieteen tekijät – tähdentävät kannaltaan

myönteisiä eroja (suosimiensa seikkojen eroja hylkäämiinsä seikkoihin nähden) ja hälventävät kannaltaan kielteisiä eroja (suosimiensa seikkojen eroja yleisönsä oletettavasti arvostamiin seikkoihin nähden). Tämän piirteen ilmaisee suoraan kuvion latinankielinen nimitys *distinctio*, joka viittaa kuin viittaakin ’eron’ tekemiseen. (Skinner 1996, 138–180; Skinner 2002, 183–184; Skinner 2003a; Skinner 2008; Palonen 2003, 161–169; Gowland 2008.)

Pro et contra -kielenkäyttöä voidaan havainnollistaa soveltuvin rinnastuskohtein. Palonen tarkastelee deliberoinnin paradigmaa parlamenttiritoriikkaa, jota hän soveltaa mallina myös eritellessään tieteenharjoitusta (Palonen 2010; vrt. Kant 1979, 56–59). Palonen havainnollistaa parlamenttideliberoinnin *pro et contra* -mallilla myös Weberin käsitystä ”objektiivisuudesta” akatemisten kiistojen käsittelyn menettelytapana (ks. myös Palosen kirjoitus tässä teoksessa) *Pro et contra* -kielenkäyttöä on havainnollistettu parlamenttikielenkäytön rinnalla myös urheilun piiristä juonnetuilla *fair play* -luonnehdinnoilla, joita on toisaalta niitäkin sovellettu myös tarkasteltaessa parlamenttikielenkäyttöä. Huizinga (1943, 43, 282, 286) kirjoittaa:

”[Puhujat] tavoittelevat... maan etuja... toistensa henkeä vahingoittamatta... Englannin parlamentaarisisessa elämässä... on... läpeensä urheilullinen sävy. ... (H)eti yhteenoton jälkeen... pahimmat vihamiehet... saattavat ystävällisesti laskea leikkiä keskenään.”

Sovellettavan lukutavan kolme erittelytasoa: sanat ja sanastot, käsitteet, topokset

Kohdistan luentani ensinnäkin tiettyihin *sanoihin* ja *sanastoihin*, erityisesti Helsingin yliopiston strategioita koskevassa analyysissäni artikkeleini loppupuolella (HY 2009a; HY 2012). Toiseksi, otan tarkasteluni kohteeksi *käsitteet* Koselleckin (2010a, 99, 100, minun suomennokseni) luonnehtimassa mielessä:

Käsitteet... yhdistävät... merkityksiä... kokonaisuudeksi tai liittyvät filosofisiin järjestelmiin, poliittisiin muodostumiin [ja]... historiallisiin

lainalaisuuksiin... . Jos... käsitteet ovat vaihtoehdottomia..., ne muodostuvat peruskäsitteiksi, joita vailla ei voi syntyä... poliittista... yhteisöä. Samalla ne joutuvat kiistautetuiksi, kun eri kielenkäyttäjät pyrkivät saavuttamaan niitä koskevan tulkintamonopolin.

Modernisaatiota, monikäsitteiseksi osoittautuvaa 'uudenaikaistumista' (sillä eihän kaikki uusi ole välttämättä hyvää), Koselleck (2004b) tarkastelee prosessina, jonka edetessä 'odotushorisontti' (*Erwartungshorizont*) alati laajenee suhteessa tarjoutuvaan 'kokemustilaan' (*Erfahrungsraum*). Noiden kahden seikan epäsuhte on omiaan esimerkiksi saattamaan kansalaiset vaatimaan poliittisia uudistuksia ja jopa omaksumaan vallankumoukskannan. Koselleck (2010b, 69, minun suomennokseni) ei säästele sarkasmejakaan: "Mitä vähäisempi on kokeumusvälillä, sitä suuremmat ovat odotukset." Erityisesti analysoin artikkelissani käsitteitä Koselleckin tarkoittamassa muodossa eritellessäni artikkelissani 'yliopistomalleiksi' kutsumiani kohteita.

Kolmannella erittelytasolla paneudun sanoja, sanastoja ja käsitteitä laajempiin kielellisiin muodostumiin tarkastellen määrättyjä tutkimuskohteistani 'topoksina' (sananjuurena kreikan kielen sana *topos*, monikko *topoi*) siten kuin ne ymmärretään retorisen taidon ja sen analyysin perinteessä. Niihin kohdistan huomion myös eritellessäni Helsingin yliopiston strategioita (HY 2009a; HY 2012), joita analysoin soveltamalla muodostamaani topoksiin keskittyvää erittely- ja tulkintakehikkoa.

Yliopistomallien analyysi retorisia topoksia eritellen

Omaksuen retorisen tulkinnan Weberin ideaalityyppimetodologiasta tarkastelen ideaalityyppeinä kohteita, joita kutsun 'yliopistomalleiksi'. Kohteiksi ideaalityyppianalyysilleni ja välineekseni tuota analyysia varten omaksun retorisen taidon elementeistä 'topokset', joista on englannin kielessä käytetty myös nimitystä *figures of thought* eli suoraan suomennettuna 'ajatusfiguurit' eli 'ajatuskuviot'. Ne tarjoavat oleellista ainesta erityyppisille kulloisiakin tarkastelukohteita koskeville päätelmille. Tutkin siis yliopistomalleja *pro et contra* -retoriikan harjoittamisen mahdollisuuksia yhtäältä rajaavina ja toisaalta avaavina topoksina ja

samalla ideaalityyppinä mutta myös – tiettyjen toposten tapauksessa – kahta tai useampaa ideaalityyppiä tiivistävinä laajempina muodostumina, eräänlaisina ideaalityyppien ideaalityyppinä.¹⁸

Weber (1985a, 190–191, 1985b, 266–290) luonnehtii ideaalityyppimetodologiaansa ilmauksella *einseitige Steigerung*, jonka Kari Palonen suomentaa ’yksipuoliseksi terävöittämiseksi’. Nimikkeen jälkiosa koostuu saksannoksesta retoriikan piirissä käytellylle nimikkeelle *auxesis* eli *amplificatio*, suomennettuna kirjaimellisesti ’lisääminen’ ja ’laajentaminen’, joskin myös ’kohoaminen’ (*Steigerung*) luonnehtii prosessia (Lanham 1991, s. 8–9, 36–37). Weber soveltaa itse asiassa *paradiastole* eli *distinctio*-retoriikkaa, kun hän kuvaa uudelleen tutkimuskohteitaan siten, että niiden oleellimmat piirteet tähdentyvät siten yksipuolisesti, että *sillä kertaa* – kuten tutkimustavoitteiden kannalta – merkityksettömät piirteet syrjäytyvät (Lausberg 1987, 35–39). Tunnetuimpia esimerkkejä Weberin muodostamista ideaalityypeistä ovat esimerkiksi hänen mallinsa ’byrokratiasta’, ’protestanttisesta etiikasta’, ’tieteenharjoittajasta’ ja ’poliitikosta’. Yksipuolisesti terävöittämällä ovat muodostuneet myös erittelemäni yliopistomallit, ja yksipuolisesti terävöitän itse edelleen tuollaisia malleja, kun etenen niitä koskevassa tarkastelussani.

Weber muodostaa ideaalityyppikonstruktion typologisoinnilla, jonka hän kohdistaa tutkimiinsa ennestään muodostuneisiin, muodostettuihin ja sovellettuihin typologisointeihin. Weberin konstruktiot ovat retorisesti jalostetumpia kuin niiden kohteiksi muodostuvat konstruktiot. Analogisesti pyrin itse etenemään yliopistomalleja tarkastellessani.

Soveltaen Aristoteleen (1997) käsityksiä jaan yliopistomallit retorikalta kannalta kolmeen tyyppiin. Eräät malleista on muodollisessa mielessä lausuttu julki loogisten syllogismien (*syllogismos*) muodossa siten, että päätelmien (esimerkiksi yliopistojen tuloksellisuudesta ylipäätään tai tietyn yliopiston tuloksellisuudesta) esitetään deduktiivisesti juontuvan tietyistä pääpremissistä (ts., määrättyistä tuloksellisuuden edellytyk-

18 Suomalaisista tutkijoista topoksia on analogiseen tapaan soveltanut Palonen (esim. 2006). Aristoteles (1997, 1403a18–19, 115; 2006, 1403a18–19, 340–343) luonnehtii topoksia nimenomaan välineiksi, joita soveltaen reetorit voivat tilanteen mukaan joko puoltaa tai vastustaa tarkastelemaansa seikkoja. Sanan *topos* suomennosta ’näkökohdaksi’ (Aristoteles 1997, 1403a18–19, 115) en sovelta.

sistä) ja tietyistä sivupremisistä (ts. tuloksellisuuden edellytysten toteutumisesta kaikissa yliopistoissa tai tietyssä yliopistossa). Loogisen syllogismin muotoisia yliopistomalleja tavallisemmiksi arvioin mallit, jotka koostuvat samoin deduktiivisista mutta epätäydellisistä eli retorisista syllogismeista eli entymeemoista (*enthymema*). Niissä päätelmät juontuvat premisseistä jollakin kolmesta tavasta: joskin deduktiivisesti, vain 'todennäköisyyden' (*eikos*) perusteella, deduktiivista todistelutapaa 'induktiolla' (*epagoge*) täydentäen yleistettäessä yhden tai useamman tapauksen pohjalta tai yksinomaan induktiivisesti, kun yleistetään yhden tai useamman 'tunnusmerkin' (*semeion*) nojalla (Aristoteles 1997, 1402b14–1403a16, 114–115).¹⁹ Tarkasteluni pääasialliseksi kohteeksi muodostuvat kolmannen tyyppin yliopistomallit. Kukin niistä muodostaa 'malliesimerkin' eli 'paradigman' (*paradeigma*) aineksinaan joko induktiivista tietä tiivistetyt ja tyylliteltyt yksittäistapaukset tai vahvemmin konstruoiden muotoillut abstraktimmat tyyppitapaukset. (Aristoteles 1997, 1393a22–1400b33, 94–110.)²⁰

Aristoteleen (1997, 1400b3–1402a28, 110–113) mukaan entymeema ei jää kielenkäyttötapaana loogista syllogismia eikä retorinen paradigma entymeemaa huonommaksi. Hänen mukaansa riippuu tarkastelun kohteesta ja kielenkäyttötilanteesta, mikä päättelyn lajeista on kulloinkin soveliaain. Havaitsen – Wittgensteinin (1981, kohta 67, 65–66) ilmausta käyttäkseni – tiettyjä 'perheyhtäläisyyksiä' (*Wahlverwandtschaften, family resemblances*). Niitä vallitsee ensinnäkin Aristoteleen luonnehtiman todennäköisyyspäättelyn ja nykyisen tilastollisen päättelyn välillä, vaikka onkin kysymys eri asioista. Toiseksi paikannan yhtäläisyyksiä Aristoteleen luonnehtiman tunnusmerkkiperusteisen ja nykyisessä yhteiskuntatutkimuksessa eritellyn 'indeksikaalisuuden' eli toiselta nimitykseltään

19 Yleistäminen tunnusmerkkien perusteella koskee vain Aristoteleen tarkastelemia ei-välttämättömiä eli merkitsemisen kohteisiin kontingentisti liittyviä merkkejä (*semeion*) eikä hänen samoin erittelemiään välttämättömiä merkkejä, nimikkeensä *tekmerion*.

20 Suomennoksen (Aristoteles 1997) sana 'induktio' on anakronismi; vastaavaa sanaa ei Aristoteles käyttänyt. 'Todennäköisyydeksi' suomennetun sanan tarkoittamassa seikassa (*eikos*) on kysymys – sananmukaisesti ja alkuperäisen kielenkäytön mukaan – 'todelta näyttävyydestä'. Englanninkieliset vakiokäännökset *induction* ja *probability* sanoille *epagoge* ja *eikos* vastaavat kuitenkin suomenkielisiä, eli anakronismit ovat käännöksissä vahvasti vakiintuneita, ks. ja vrt. Aristoteles 2006.

'deiktisyyden' kesken (ks. esim. Holstein & Gubrium 2008, us. artikkeleissa). Kolmanneksi näen perheyhtäläisyyksiä Aristoteleen hahmottelemien paradigmaattisen päättelyn ja aikamme 'tapaustutkimusmetodin' kesken, erityisesti mikäli jälkimmäisessä korostuu ratkaisevien yksittäistapausten 'paradigmaattinen', suuntaa antava rooli (Flyvbjerg 2006; Glynos & Howarth 2007, 202–204).

Yliopistomallien retorinen jäsentymisen topoksittain

Yliopistomalleja tarkastellen – ja niitä itse tarkastellakseni – jäsennän ne kuuteen topokseen, joista neljä jaan edelleen kaikkiaan 17 alalajiin (Taulukko 1). Jäsentelyssäni on kysymys lopputuloksista, jotka seuraavat omista tutkijanratkaisuistani. Ne väitän tarpeellisiksi, jotta olen ylipäättään voinut ottaa haltuun tutkimustarkoitusteni mukaisella tavalla käyttämäni laajan aineiston, joka koostuu etenkin aihepiiriä koskeneesta aikaisemmasta huomattavan monilajisesta tutkimuksesta. Sille, ettei kohteeni tuolta osin jäsenny 'kauniisti' vain muutaman harvan ulottuvuuden mukaan, en voi mitään. Tutkijan on ilmeisesti oltava valmis erittelemään myös käsillä olevan kaltaisia 'huonosti käyttäytyviä' ja monikäsitteisiä kohteita.

Kukin kiteyttämäni topos muodostaa tietyn korkean tai korkeahkon abstraktiotason ideaalittyyppin, joka pelkistäen tiivistää alaansa sijoittuvat ideaalittyyppiset yliopistomallit. Jotkut topoksista saattavat jopa rakentua toisensa sisään ja eräät tavallaan itsensäkin sisään. Niinpä eriyttämäni 'vertailutopos' ja 'muutostopos' voivat työstää kaikkiinkin topoksiin luokittuvia ideaalittyyppisiä – ja siksi myös itseään. Jälkimmäiseen tapaan toimii muutostopos silloin, kun luonnehditaan esimerkiksi hidastumista, kiihtymistä, samanaikaisuutta, eriaikaisuutta, edelle pääsyä, rinnakkaista liikettä tai jälkeenyjäämistä (Koselleck 2003); kaikki noista piirteistä voidaan vaivatta paikantaa myös yliopistopolitiikoinnin ja siihen liittyvän kielenkäytön piiristä. Vastaavasta on kysymys vertailutopoksen tapauksessa, kun esimerkiksi vertaillaan toisiinsa vertailukehikoita tai -kriteeristöjä. Niin tehdään vaikkapa silloin, kun pohditaan, mikä 'huippuyliopistokriteeristö' olisi vähiten räikeästi yksipuolinen ja puolueellinen tai toisaalta tietyn kohdeyliopiston kuten 'oman yliopiston' ansiot, saavutukset ja mahdollisuudet parhaiten esiin nostava.

Taulukko 1. Yliopistotoposten luokittelu.

Nimike	Topoksen alalajeja	Esimerkki mikäli esitettävissä
1. Kokonaismallitopos	1.1. Sivistysyliopistotopos	v. Humboldt 1957
	1.2. Yliopistoidentiteettitopos	Wæraas & Solbakk 2009
2. Ominaispiirretopos	2.1. Luostaritopos	Ritchie 2002
	2.2. Oppineiden tasavalta -topos	Grafton 2009
	2.3. Konebyrokraatiatopos	Gornitzka & Maassen 2007
	2.4. Uusliberaali kaupallinen topos	Clark 1999
	2.5. Korporatistinen intressitopos	de Boer & Stensaker 2007
	2.6. Managerialismitopos	Deem ym. 2008
3. Funktiotopos	3.1. Yliopistohierarkiatopos	(Esiintyy legitimoivine perusteluineen maiden käytännössä)
	3.2. Opetuksen suuntautumistopos	<i>Liberal education</i> vastaan <i>professional education</i> , esim. Labaree 2006
	3.3. Tuloksellisuustopos	(Erittäin moninainen ja heterogeeninen, monin vaihtoehtoisin painoituksin)
	3.4. Ulkoinen funktionalisointitopos	Yliopistot 'innovaatiojärjestelmän' (Eklund 2007) 'funktiona'
	3.5. Sisäinen funktionalisointitopos	Yliopistojen ylempi ja alempi sisäinen hallinnointi (Leach 2008)
4. Tekniikkatopos	(Erittäin monilukuisia)	(Erittäin monilukuisia)
5. Vertailutopos	5.1. Empiiriset kokonaisvertailut	Olsen 2007
	5.2. Normatiiviset kokonaisvertailut	Rider 2009
	5.3. Empiiriset osittaisvertailut	(Erittäin monia laadittu, myös tutkimusperusteluineen)
	5.4. Normatiiviset osittaisvertailut	Karran 2007
6. Muutostopos	(Erittäin monilukuisia)	(Erittäin monilukuisia)

Kokonaismallitopos. – Yliopistojen kokonaismallitopokseen sijoitan ’sivistysyliopistomallit’, jotka korostavat yliopistotoimintaa itseisarvona. Sijoitan topokseen kuitenkin myös konstruktiot, jotka koskevat yliopistoja pelkästään muodon kannalta siten, että keskiössä on mikä tahansa tavoiteltu yliopistoidentiteetti, jollaista monituiset yliopistot globaalisti parhaillaankin kiihkeästi itselleen etsivät.

Ideaalityyppejä konstruoiden tiivistän tutkimustarkoituksiani varten kolme sivistysyliopistomallia Taulukkoon 2. Mitään muita malleja yliopistoista itseisarvoina en kyennyt löytämään; jos joku muu kykenee, toivotan tulokset ilolla tervetulleiksi. Kukin kolmesta sivistysyliopistomallista – ja samalla tietynlaisen sivistysyliopistoa koskevan kokonaismallin juonne – on sellaisenaan ideaalityyppikonstruktio, jollaista ei sinänsä muotoillut sen enempää Wilhelm v. Humboldt (1767–1835) John Henry Newman (1801–1890) kuin Émile Durkheim (1859–1917) (Humboldt 1957; Bartz 2005; Nybom 2007; Fuller 2009; Langewiesche 2010; Newman 2001; Durkheim 1977). Kukin kolmesta mallista tarjoaa siis kuitenkin ideaalityypiselle tiivistelmälleni sivistysyliopistotopoksesta.

Taulukko 2. Kolmen sivistysyliopistomallin vertailua.

Ominaisuuksia	Malli		
	Humboldttilainen	Newmanilainen	Durkheimilainen
Kotimaa	Preussi	Irlanti	Ranska
Myöhempiä vaikutusalueita	Saksankieliset maat, Pohjoismaat	Englanninkieliset maat	Ranskan kieliset maat
Konkreettisia sovelluskohteita	Yliopistojen itsepuolustus ulkoista puuttumista vastaan	<i>Liberal education Undergraduate colleges</i> (USA, Iso-Britannia)	Filosofisen koulusivistyksen rooli Ranskassa kautta koulutusjärjestelmän
Yliopistoyhteisön jäsenten arvostelukykyyn kehittäminen	Kyllä: periaate <i>Bildung</i>	Jossakin mielessä	Kyllä
Filosofisen ja humanistisen yleissivistyksen korostus	Kyllä	Kyllä	Kyllä
Opetusaiheiden ja -tapojen valinnan vapaus	Kyllä: <i>Lehrfreiheit</i>	Ei korostu	Periaatteessa
Vapaudet opintoalan, opintopolun yksityiskohtien ja oppinäyteaiheiden valinnassa	Kyllä: <i>Lernfreiheit</i>	Ei korostu	Periaatteessa
Opetuksen perustuminen opettajien tutkimustyölle	Kyllä	Ei korostu	Ei suljettu pois
Opettajien ja opiskelijoiden yhteisön ykseys	Kyllä	Ei korostu	Ei erityisesti korostu
Yliopiston autonomia suhteessa valtioon	Kyllä; käytännössä vaihdellut	Kyllä	Ei erityisesti korostu
Yliopiston autonomia suhteessa markkinoihin	Kyllä (tosin vain anakronisesti, uudemman ajan)	näkökulmasta)	
Yliopiston autonomia ylipäättään ulkoisiin tahoihin nähden	Kyllä	Alkujaan ei suhteessa katoliseen kirkkoon	Kyllä
Yliopistoyhteisön jäsenten vapaus suhteessa toisiinsa	Kyllä, periaate <i>akademische Einsamkeit</i>	Ei korostu	Ei korostu
Hyötysuuntautuneisuus	Ei	Ei; vapaus nimenomaan vapautta hyödyn tavoittelusta	Ei
Koulutuksen ammatillinen suuntautuminen	Ei	Ei	Ei
Sekulaarisuuden ('maallisuuden') korostus	Jossakin määrin	Ei	Kyllä
Tutkimuksen ja opiskelun (erityisesti ei-uskonnollisten) pyyhysarvojen	Ei	Tavallaan	Kyllä

Havaitsen wittgensteinilaista 'perheyhtäläisyyttä' poliittisten kontingenssien hallinnan ja humboldtilaisen oppineiden ja opiskelijoiden arvostelykyvyn vaalinnan sekä deliberoivan 'vastakkaisväittelyn' ja humboldtilaisen *Bildung*-konseptin välillä (Koselleck 2010).²¹ Newman (2001, 109) puolestaan tukeutui Aristoteleen käsitykseen siitä, että vaikka ihmiselle olisikin *hyödyllisintä* se mikä on aineellisesti tuottoisaa, hänen *vapautensa* koostuu hänen sellaisesta nautinnastaan, josta hän ei saa mitään tuon nautinnan ulkopuolista hyötyä.²² Tietoa itseisarvona vapaalle ihmiselle korostaessaan Newman (2001, 103, 106, 111) muotoili kantansa alistaisuudesta (*servility*) vapaan (*liberal*) oppineisuuden ja opiskelun puolesta.²³ Durkheimin antiin kuuluu hänen tähdennyksensä yliopistotoiminnan läpikotaisin maallistuneista mutta luovuttamattomista pyhyysarvoista (Riley 2002). Tämä piirre tähdentää akateemista karismaa (Clark 2006) vailla minkäänlaista mystifointia eli perustanaan sellainen yliopistotutkijoista ja -opettajista muodostuvat yleisön keskuudessa vallitseva retorinen paatos, jonka pohjalta testautuu se, ovatko oletetut akateemiset virtuoosit eetokseltaan alustavan maineensa tai lupaustensa mittaisia.

Kokonaismallitopoksen alaan sijoitan siis myös yliopistoja pelkästään muodon kannalta koskevat sellaiset mallit, joiden polttopisteeseen asetuu yliopistoidentiteetti, rajanvedot sen ulkopuolelleen sulkemaan 'toi-

21 Toista rinnastustani selventää *Bildungin* vakioenglanninno *self-formation*. Kysymys on henkilön alituisesta uudistumisesta hänen asettaessaan kyseenalaiseksi siihenastiset käsityksensä.

22 Newman (2001, 109) lainaa Aristotelesta seuraavassa käännösmuodossa: "Of possessions... those rather are useful, which bear fruit; those liberal, which tend to enjoyment. (B)y enjoyable... I mean... where nothing accrues of consequence beyond the using." Uudempi käännös (Aristoteles 2006, 1361a17-19, 51) kuuluu: "Property that is productive is more useful, but that which has enjoyment for its object is more liberal. (B)y enjoyable... I mean... that which offers no advantage beyond the use of it". Kohta on suomennettu seuraavaan, retorisesti ehkä vähemmän iskevään tapaan (Aristoteles 1997, 1361a17-19, 22): "Hyödyllisyys on yhteydessä enemmänkin tuottavuuteen, vapaus taas kulutukseen. (K)ulutuksella... tarkoitan sitä,... mistä ei saada mitään merkittävää pelkän käyttämisen lisäksi."

23 Havaitsen alustavasti 'perheyhtäläisyyksiä' myös Newmanin ja Skinnerin (2003b) vapautta koskevien käsitysten kesken.

seuteen' nähden, rajanvetoihin liittyvät sisään- ja ulossulkevat kategorisoinnit sekä asiaan liittyvä nimi-, nimeämis- ja sanastopolitikointi. Tätä problematiikkaa puhuttelee esimerkiksi Wæraasin ja Solbakkin (2009) erittely tietyn yliopiston ”brändäyshankkeesta”. Kirjoittajat päättelevät, että tuskin millekään yliopistolle voidaan muodostaa sellaista rikkumatoman essentialistista identiteettiä, joka ei jäisi oleellisesti kiistanalaiseksi ja jota ei voitaisi haastaa.

Monet kansalliset korkeakoulupoliittiset viranomaiset ja globaalit epäviralliset tai virallisemmat luokitteluorganit jaottelevat taajaan yliopistoja niiden identiteettien mukaan, harjoittavat asiaan liittyviä rajanvetoja ja kategorisointeja sekä pyrkivät asettamaan ehtoja aihepiirin nimi-, nimeämis-, sanasto- ja käsittepolitiikoinnille (vrt. Glynn & Abzug 2002). Tarkastelun arvoisia ovat tai olisivat esimerkiksi yliopistojen, niiden osayksiköiden sekä tutkimus- ja opetusalojen nimikkeet (vrt. Gieryn 1983; Zerubavel 1995; Becher & Trowler 2001).²⁴ Tuollaisen politiikoinnin harjoittajat tähtäävät ilmeisesti siihen, mitä Nietzsche (1989, 70) sarkastisesti luonnehtii seuraavasti:

”(J)os tahdotaan luoda... uusia ’olioita’, riittää, kun luodaan uusia nimiä ja arviointia ja todennäköisyyksiä.”

Ominaispiirretopos. – Ominaispiirretopokselle sijoitan yliopistomalit, jotka tähdentävät jotakin tiettyä yliopistojen ominaisuutta ja ennen muuta sitä. Ensimmäisenä luonnehdin ’luostarimallia’ (Ritchie, 2002; Louth 2004). Mallin nojalla korostuviin yliopistojen piirteisiin kuuluvat pitkät ja epävarmat tieteelliset noviisiajat, nöyryminen niin väitös-kirjatyössä kuin – myös kaikkein varttuneimpienkin tieteenharjoittajien työssä – tarjottaessa tieteellisen työn tuloksia julkaistaviksi referoitui-

24 Tästä ks. Ahonen 2012c, tapausesimerkinä hallinnontutkimus maassamme mukaan lukien sen piirissä harjoitettu, ajoittain kiihkeä nimeämisen ja uudelleenimeämisen politiikka. Erittelen artikkelissani myös muun muassa opetus- ja kulttuuriministeriön säädöksiä yliopistojen opetusaloista, Suomen Akatemian tieteenalaluokitusmenettelyjä sekä maamme yliopistojen uudelle rahoitusmallille pohjaa muodostavia tutkimusalaluokituksen ratkaisuja Julkaisufoorumi-hankkeessa, jonka ministeriö ulkoisti Tieteellisen Seurain Valtuuskunnan vastuulle.

hin kansainvälisiin aikakausjulkaisuihin sekä mahdollisesti esiintyvät erot muodollisten hierarkkisten asemien ja tieteellisen karisman välillä.²⁵

Toiseksi, yliopistomallina esiintyy erilaisia muunnelmia muodostumasta, johon viitataan nimikkeillä *res publica literaria* eli *République des Lettres*, suomennettuna 'oppineiden tasavalta' (Grafton 2009). Konkreettisen historiallisesti lähinnä 1400–1700 -luvulle paikantuva malli esiintyy edelleen sekä yliopistojen tiettyjä piirteitä luonnehtivana kielikuvana että kattavampana allegoriana (Bleiklie & Kogan 2007; Callisen & Adkins 2010). Malli tähdentää oppineiden yhteisöä epävirallisena mutta tosiasiallisena, muodollisia instituutioita syrjäyttäenkin toimivana joustavana, jäseniään yhdistävänä verkostona. Mallin muunnelmana voitaneen pitää myös Kantin (1979, 56–59) allegoriaa *Parlament der Gelehrtheit*, 'oppineisuuden parlamentti', puolustavine 'oikeistoinen' yhtäällä ja hyökkäävine 'vasemmistoinen' toisaalla.

Kolmanneksi, konebyrokratiamallin soveltaminen saattaa yliopiston sen ulkopuolisten tahojen kuten valtion, osavaltion, omistajan, elinkeinoelämän tai jonkin intressisuuntauksen käyttelemäksi valmistelutai toimeenpanoelimeksi (Gornitzka & Maassen 2007). Konkreettisen esimerkin tarjoaa konebyrokratian rooli yliopistojen muuttamisessa perinteisiinsä sitoutuneista professorikunnan hallitsemista eliitti-instituutioista standardoiduiksi massa- ja ammattikoulutuksen, soveltavan tutkimuksen ja kehittämistyön laitoksiksi (Deem ym. 2006).

Ominaispiirretopokselle neljänneksi sijoitan uusliberaalin ja kaupallisen *entrepreneurial university* -mallin. Se kuuluu jo 1990-luvulta alkaen käydyn kiihkeän globaalien *pro et contra* -debatin kohteisiin (Clark 1999; Slaughter & Leslie 1999; Mautner 2005; Krejsler 2006; Lynch 2006; Salerno 2007; Glynos & Howarth 2007, 168–177; Eklund 2007; Gaffikin & Perry 2009; Buckland 2009; Canaan 2010; Barnett 2010; Elzinga 2010; Hölttä 2010).²⁶

25 Ainesta laajemmille vertailuille voisi antaa esimerkiksi oma artikkelini (Ahonen 2012b).

26 Määreen *entrepreneurial university* kytkennät 'uusliberalismiin' ja 'kaupallisuuteen' vaihtelevat painotuksiltaan ja voimakkuudeltaan (Buckland 2009). Arvioidin topoksen saaneen laajaa käyttöä paitsi epämääräisyydessään myös siksi, että kuten Bleiklie ja Kogan (2007, 487–489) tähdentävät, *pro*

Viidenneksi, erotan yliopistoja koskevan 'korporatistisen intressimalin' (de Boer & Stensaker 2007). Se osoittautuu monisisältöiseksi ja myös aikaa myöten muuttuvaksi. Aikanaan yliopistoyhteisöjen jäsenet rinnastuivat monissa maissa ammattikiltojen jäseniin – tai pappissäädyn jäseniin kuten Suomessa tapahtui aina säätyvaltiopäivien loppuun saakka. Yliopistoelämän säilyneistä ammattikuntapiirteistä mainittakoon epävarmat ja pitkät oppiajat, työsuhteiden vakinaistamisen kontingenssit, oppinäyte- ja pätevyysarviointien harkinnanvaraisuus sekä aikaisemmin asemansa saavuttaneiden vaikutusvalta ratkaistaessa akateemisella uralla etenevien tulevaisuutta. Maamme yliopistojen korporatiivisiin piirteisiin lukeutuu myös autonomia, jonka vuoden 1999 perustuslain 123 § edelleen myöntää niille. Korporatiivisen piirteen muodostaa samoin 1970-luvulla syntynyt yliopistojen sisäisen hallinnon kolmikantademokratia. Se jatkuu ohentuneena myös vuoden 2009 yliopistolain kohotettua kunkin yliopiston ylimmäksi hallintoelimeksi kansainvälisesti yleistyneeseen tapaan samoin 'korporatiivisen' hallituksen, jonka jäsenien enemmistö useissa yliopistoissa koostuu niiden ulkopuolisista henkilöistä (vrt. Bleiklie & Kogan 2007, us. kohdin).²⁷ Yliopistohallinnon tuntijan ja maamme ensimmäisen yleisen valtio-opin professorin K.R. Brotheruksen (1925, 106–108, 111–113) 'julkisiksi korporatsioneiksi' luonnehtimat opiskelijayhdyskunnat jatkavat nekin toimintaansa maassamme. Yliopistolain 47 § määrää edelleen, että kunkin opiskelijan tulee kuulua yliopistonsa itsehallinnolliseen ylioppilaskuntaan eikä perustuslaki unohda mainita perinteistä osakuntalaitostakaan.

et contra -retoriikan kiihkeydestä huolimatta toposta on tuskin käytännössä pantu toimeen. Tarkemmin tarkastellen nimittäin osoittautuu, että varsinaisia kaupallisia liikeyritysyliopistoja on maailmassa vain rajoitettu osa alan kaikista instituutioista. Esimerkiksi Yhdysvaltain 'Harvardit' ja 'Stanfordit' ovat järjestysmuodoltaan voittoa tavoittelemattomia organisaatioita, joiden vauraus perustuu huomattavan pitkäaikaiseen pääoman muodostukseen turvautuen sellaisiin tulolähteisiin kuin mittavat lahjoitukset, patenttituotot, menestykselliset omien pääomien investoinnit (sekä yliopistojen omistamiin yhtiöihin että yhtiöihin, joissa niillä on tuottoisiksi osoittautuneita osakkuuksia) joskin myös huomattavan osan kustannuksista kattavat opiskelijamaksut.

27 Bleikie ja Kogan (2007) käyttävät uudesta mallista nimitystä *stakeholder university*.

Kuudenneksi, maamme varttuneemmille politiikan tutkijoille Burnhamin (1941) työn ansiosta tuttu 'managerialismi' ulottuu nyttemmin myös yliopistoihin niiden yhdenmukaistamiseksi osana globaalia rationalistisen ideologian voittokulkua. Vastaaviin uudempiin – joskin jo kuluneisiin – nimikkeisiin lukeutuu paljon puhuttu ja parjattu erittäin epämääräinen New Public Management eli akronyymillä ilmaistuna NPM (Schimank 2005; Lange 2008; Elzinga 2010). Voittokulun tyypillinen globaali *primus motor* muodostuu yksinvaltaiseen asemaan kohotetusta, kenties markkinaperusteiden mukaan palkatusta ja palkitusta yliopistollisesta ammattijohdosta (Ramirez 2006). Managerialismi kuuluu sivistysyliopistomallin keskeisiin haastajiin. Kirjaimellisesti toimeenpannuna se yksin riittänee lakkauttamaan yliopistot sivistysyhteisöinä, vaikkei sen avulla edes pantaisi toimeen *entrepreneurial university* -mallia josakin tuon mallin uusliberalistisimmista muunnelmista (Buckland 2009; Bleiklie ja Kogan 2007, 487–489).

Funktiotopos. – Funktiotopokselle sijoittuu ensinnäkin eräissä maissa vahvasti vakiintunut yliopistojen sijoittelu status- ja tehtävänjakohierarkiaan (ks. esim. Carnegie Foundation 2011).²⁸ Suomessa kunkin yliopiston akateeminen hierarkiataraso on lainsäädännöllisesti määrätty täsmälleen samaksi, joskin niiden keskinäinen hierarkisoituminen edennee vähitellen.

Oman funktionalistisen jänniteulottuvuutensa muodostavat tutkimustoiminnan sijoittumisen institutionaaliset painopisteet. Eklundin (2007; ks. myös Elzinga 2010) mukaan erityisesti Ruotsissa yliopistoilla oli pitkään tuolta osin etusija, ja toista ääripäätä edusti reaaliosialistisista maista tuttu malli, jossa tutkimuksesta vastasivat tiedeakatemit yksiköineen yliopistojen sen sijaan ollessa pääasiassa koulutuslaitoksia. Ruotsiin

28 Luokituksen keskeiset kategoriat koostuvat tohtorikoulutusinstituutioista (tutkimusyliopistot, *research universities*, ja toisaalta muut tohtorikoulutusyliopistot), maisterikoulutusinstituutioista, kandidaattikoulutusinstituutioista, kandidaattitasoa alemman korkeakoulutuksen instituutioista, erityiskorkeakouluista sekä – Yhdysvaltain erikoisolosuhteissa – sikäläisten alkuperäiskansojen korkeakouluista. Luokitus ei ole 'ranking' mutta saattaa kannustaa korkeakouluyksiköitä samanmuotoistumaan esikuviansa kanssa, jotta ne yltäisivät korkeampiin hierarkialuokkiin (McCormick & Zhao 2005).

verrattuna reaalisozialistista mallia on jo pitkään muistuttanut Suomen tiede- ja korkeakoulupoliittinen malli. Sitä on edelleen kiteyttänyt teknologisen tutkimuksen, muun niin sanotun sektoritutkimuksen, valtakunnallisten tutkimusohjelmien sekä tutkimustoiminnan välineellisen hyödyn korostuminen.

Samoin funktiotopokselle paikannan mallit yliopisto-opetuksen suuntautumisesta joko vapaan (*liberal*) sivistysyliopistomallin tai toisaalta ammatillisesti suuntautuneen (*vocational, professional*) mallin mukaan. Joskin Labaree (2006) tähdentää, että ammatillinen yliopistokoulutus on monilla aloilla akatemisoitunut, hän arvioi, että sen välineelliset tarkoitukset sittenkin yleensä kumoavat sen sivistysyliopistopiirteet. Tätä 'kohtalosisidonnaisuutta' eivät siis riittäisi kumoamaan edes teknillisen ja kaupallisen alan yliopistoihin globaalisti pumpatut mittavat voimavarat.

Samoin funktiotopokselle sijoitan yliopistojen tuloksellisuusmallit, olipa ne retoriselta kannalta lausuttu julki 'loogisina syllogismeina' tai vaihtoehtoisesti 'entymeemoina', joissa syllogismin tapaan kehitellyt päätelmät juontuvat premisseistä vain todennäköisyysperusteella. 'Teknisen' esimerkin edellisistä muodostavat yliopistoja koskevat ei-parametriset optimointimallit (esim. Salo & Punkka 2011) ja jälkimmäisistä parametriset tilastolliset mallit (esim. Kivinen & Hedman 2008). Kumpikaan mallityyppi ei jää vain akateemiseksi, sillä maassamme 'rahanjakomalleiksi' kutsutut yliopistojen ulkoista rahoitusta sääntelevät mallit ja niiden sisäisen voimavarojen jaon mallit ovat samaa perua (ks. Elzinga 2010).

Funktio-topoksen alaan luen myös yliopistojen ulkoisia suhteita koskevat mallit. Yleisiä ovat tuollaisissa tapauksissa taustaolettamukset yliopistoista osafunktioina vaalittaessa 'yhteiskunnaksi' kutsutun kokonaisuuden erilaisiksi funktioiksi esitettyjä sellaisia seikkoja ja piirteitä kuin taloudellista kasvua, taloudellisesta ja sosiaalista vakautta ja kilpailukykyä, ammattityövoiman tarvetta, kansan hyvinvointia tai tavalla tai toisella tulkittua oikeudenmukaisuutta alueiden tai kansalaisryhmien kesken. Eräissä malleista korostuu – sinänsä sivistysyliopistomallien kanssa samansuuntaisesti – käsitys yliopistoista poliittisen demokratian osafunktioina erityisesti vaalittaessa ja aktiivisesti käyteltäessä sananvapautta ja kritikoitaessa tutkimusperusteisesti vallitsevia oloja mukaan lukien vallitsevia valtasuhteista ja vallankäyttöä (Giroux 2002; 2009; Fallis 2008).

Funktioitopoksen alaan luen samoin mallit, joissa yliopistot esitetään – politiikan tutkijaa kummastuttaen – suorastaan ’yhteiskunnan’ ulkopuoliseksi tahoiksi. Rinnastus on kuitenkin ymmärrettävissä, kun kaivetaan esiin sen juuret yrityksiä koskevista käsityksistä korostetessa niiden riippuvuutta liiketalouden ulkopuolisista legitimaatiokriteereistä. Rinnastukseen liittyy normatiivisia tendenssejä paitsi yritysten ja yliopistojen, myös julkisten virastojen saattamiseksi ’yhteiskuntavastuuseen’ (*corporate social responsibility*, usein akronyymimuodossa ’CSR’), jonka muunnoksena maamme yliopistoissa nykyisin esiintyy ilmaus ’yhteiskunnallinen vuorovaikutus’, akronyymina puolestaan ’YVV’ (Glynos & Howarth 2007, 168–177; David ym. 2010). Pyrkimyksiä yliopistojen kytkemiseksi ’yhteiskuntaan’ ilmaisevat myös hallinnointimallit, jotka takaavat ulkopuolisten intressien enemmistön tai ainakin niiden vähemmistöedustuksen yliopistojen johtoelimissä. Tällöin maissa, joissa yliopistot ovat oleellisesti julkisrahoitteisia, niiden asioista pääsevät kuin pääsevätkin päättämään poliittiset parlamentaariset valtasuhteet ohittaen johtoelimissä edustetut ’korporativistiset’ intressitahot kuten talouselämä tai maakunnalliset vaikuttajat. Funktionalismia edustaa myös yliopistojen integrointi ’kansallisiin innovaatiojärjestelmiin’ tai yliopistojen, yritysten ja tutkimuslaitosten välisiin yhteistyöasetelmiin (Eklund 2007; Etkowitz 2008).

Yliopistojen oman hallinnon funktionalistista malleista mainittakoon yliopistoyhteisön jäsenten itsehallinnollinen ’senaattimalli’ ja pääasiassa yliopiston ulkopuolisista henkilöistä koostuva ’hallitusmalli’ (esim. angloamerikkalainen *board of trustees*) (Leach 2008; vrt. Waugh 1998a, b). Maassamme tietty muunnelma jälkimmäisestä säädettiin pakolliseksi vuoden 2010 alusta lähtien. Ainakaan toistaiseksi ei maassamme ole pantu toimeen Yhdysvaltojen yliopistojen tavanomaista ja muuallakin levinnyttä yliopistohallinnan ’presidenttimallia’ vahvoine ammattieksekutiiveineen (Metzger 1988, 1276). Eräiden funktionalististen mallien aiheena puolestaan ovat – sivistysyliopistomallien mallien kanssa samansuuntaisesti – yliopistojen sisäisen akateemisen vapauden laajuus, soveltaminen, ehdot ja esteet (Metzger 1988; West 2008; Tierney & Lechuga 2010).

Yliopistojen sisäisen organisoinnin funktionaalisista kysymyksistä opiskelijoiden poliittisen vaikutusvallan turvaaminen (vrt. de Boer &

Stensaker 2007) on nyttemmin marginalisoitunut. Sen sijaan tutkija-opettajakunnan ja hallintohenkilökunnan suhteet ovat edelleen kiinnittäneet huomiota tutkimuksessa. Yleiseksi päätelmäksi on muodostunut jälkimmäisen ryhmän globaali kohoaminen kohden subprofessiostatusta tai sen yli tutkija-opettajien vajotessa kenties vain yhdeksi yliopistotyöntekijöiden ryhmistä muiden ryhmien joukossa (Parker 2011, 11-13). ”Elitistisen yliopistoväen ovat... korvanneet näkymättömissä pysyttelevät... laadunvarmistusbyrokraatit, jotka eivät itse näytä olevan minkäänlaisen vastuun alaisia”, kirjoittaa Weymans (2010, 124, minun suomennokseni). Krücken ja Meier (2006, 252, minun suomennokseni; vrt. myös Schimank 2005, 366; Hayes 2009) kärjistävät:²⁹

”(U)udet manageriaaliset toiminnot..., erityisesti laadunvarmistus, liiketaloudelliset toiminnot ja opiskelijoihin suunnatut palvelutehtävät... ovat kaikkea muuta kuin ’perifeerisiä’ suhteessa opetuksen ja tutkimuksen ’keskeisiin’ toimintoihin. Sen sijaan ’periferiasta’ on tullut ’keskus’”.

Tekniikkatopos. – Tekniikkatopoksen alaan sijoitan ideaalittyyppiset konstruktiot, jotka koskevat yliopistoja koskevia johtamisteknologioita kuten laatuauditointia, kansallisia ja globaaleja ’rankingeja’ sekä *benchmarkingia* eli vakiosuomennoksen mukaan ’vertailuarviointia’ (Lynch 2006; Kivinen & Hedman 2008; Sauder & Espeland 2009; Saisana ym. 2011). Tekniikkatopokselle sijoitan myös liiketaloudellisten teknologioiden kuten ulkoisen yleisen laskentatoimen – esimerkiksi liikekirjanpidon – sekä sisäisen laskentatoimen – esimerkiksi kustannus-, investointi- ja rahoituslaskennan – yliopistosovellusten mallit (Drori & Meyer 2006; Ramirez 2006; Helbrecht 2007; Pettersen & Solstad 2007; Bleiklie & Kogan 2007; Lange 2008; Elzinga 2010). Tekniikkatopoksen

29 Krücken ja Meier (2006) kiinnittävät huomiota myös korkeakouluhallinnon, -organisoinnin ja -johtamisen kansallisten ja kansainvälisten koulutusohjelmien, tutkintojen, ammatillisten julkaisujen ja järjestöjen nousuun (vrt. myös Helbrecht 2006). Huomattakoon, ettei Krücken ole kuka tahansa, vaan vuodesta 2011 Saksan huomattavimman korkeakoulualan tutkimusyksikön johtaja Kasselin yliopistossa (International Centre for Higher Education Research, INCHER-Kassel).

alaan kuuluvissa tarkasteluissa yliopisto ja sitä koskevat seikat esiintyvät suoranaisina teknisinä ongelmina vailla poliittisuuden tai sosiaalisen ankuroitumisen häivää.

Vertailutopos. – Vertailutopokselle sijoitan mallit, joilla suhteutetaan toisiinsa yliopistomalleja tai yksittäisiä yliopistoja. Keskityn malleista edellisiin; varsinaiseen empiriaan en voi laajentaa tarkasteluani.

Empiirisen yliopistomallien typologian on laatinut esimerkiksi Olsen (2007, 30; vrt. Kohler & Huber 2006; Ash 2008). Sosiologin tapaan risiintiintaulukoimalla hän muodostaa mallit yliopistosta sääntöperusteisena oppineiden yhteisönä, kansallisten poliittisten tavoitteiden toimeenpanoinstituutioon, sisäiseltä hallinnoltaan edustuksellisenä demokratiana sekä kilpailullisena markkinaorganisaationa.³⁰ Mallitypologiansa on samoin laatinut esimerkiksi Olsenia normatiivisemmin argumentoiva Rinne (2010) sekä kriittisen tutkimuksen näkökulmasta huomattavan laajan mallivalikoiman kiteyttänyt Barnett (2010).

Vertailutopoksella erottuvat myös analyysit akateemisen vapauden laajuudesta ja rajoista eri maissa. Karranin (2007) vertailussa 23 silloisen EU-jäsenvaltion hännänhuipuksi sijoittui Iso-Britannia Suomen sijoitussa – ennen vuoden 2010 alun yliopistouudistusta – jaetulle voittosijalle usean muun, pääasiassa Itä- ja Keski-Euroopassa sijaitsevan maan kanssa.

Vertailutoposten joukkoon sijoitan samoin tarkastelut, joissa myönteisiä arvioita esittäen tähdennetään kahden tai useamman yliopistomallin joukosta jotakin tiettyä mallia. Krücken ja Meier (2006, 242) arvioivat kuitenkin sarkastisesti, että ihanneyliopistomalleja konstruoidaan niinkin karkealla kädellä, että ne tuskin muistuttavat niitä 'Harvardeja', 'Stanfordeja' ja 'Oxbridgeja' joita globaalisti hanakoimmin imitoidaan.

Muutostopos. – Muutostopokselle sijoittuu lukuisia yliopistomalleja, jotka tulisi jo yksistään metodologisista syistä hylätä vääristyneen teleologisuutensa takia. Niissä kehityksen huipentumaksi asetetaan esimerkiksi jokin konstruoitu ihannemalli kuten *entrepreneurial university*

30 Asetelman kutakin neljää osiota erittelevät saman teoksen erityisartikkelit, ks. Nybom 2007; Gornitzka & Maassen 2007; de Boer & Stensaker 2007; Salerno 2007.

(Clark 1999) tai Bologna-prosessin mukainen tavoiterakennelma (Helbrecht 2007; Neave & Amaral 2008).

Metodologisesti vankemmat yliopistomallit rakentuvat käsitykselle muutosten etenemisestä valinnoista toisiin kontingenteissa olosuhteissa vailla determinismejä ja teleologiaa. Tuollaista lähtökohtaa soveltaa yhtenä harvahkoista kirjoittajista Barnett (2010; vrt. myös Barnett 2001). Analogiseen suuntaan ovat edenneet toisenlaisista lähtökohdista Meyer (esim. 2008; 2009) tutkijakumppaneineen. Kiteytän oman tulokintani yliopistomalleista heidän näkemyksiään mukailten.

Tiivistävä yleistulkinta yliopistomalleista

John W. Meyerin ja hänen tutkijakumppaneidensa varhaisemmassa tuotannossa (Meyer & Rowan 1977, 1983) korostuu koulutusinstituutioiden kuten yliopistojen oleellisten elementtien keskinäinen löysä kytkytyminen (*loose coupling*; ks. myös Weick 1976). Weymans (2010, 120) luonnehtii ilmiötä kielikuvana 'muurit' (*walls*) ja 'kynnykset' (*thresholds*), jotka suojelevat ulkomaailman interventioilta yliopistojen perusprosesseja ja samalla herkemättömään älylliseen uurastukseen perustuvaa tieteellistä kriittisyyttä.

Monien yliopistojen autonomia valtioon tai osavaltioon nähden pehmentää niiden riippuvuutta julkisen politiikan muutteluvista linjoista, vaikka yliopistot toimisivat pääasiassa valtion tai osavaltion perustai hankerahoituksen varassa. Tutkimus- ja sivistysyliopistot saattavat kytkeytyä vain löysästi sijaintiyhteisöönsä, -alueeseensa ja -valtioonsa pannahsaan toimeen pääasiassa globaalisti legitimoituvaa tieteen ja korkeimman opetuksen agenda, johon nähden yritykset niiden saattamiseksi EU-tasoisien saati kansallisten tai vain kansallisen elinkeinoelämän intressejä kuvastavien pyrkimysten vetojuhdiaksi edustavat suoranaista taantumusta (Meyer ym. 2007). Perinteisesti löysät, sivistysyliopistomallien mukaiset kytkennät luonnehtivat myös tutkija-opettajien julkaisemien tutkimusten aiheiden, konkreettisten opetusisältöjen ja opetustapojen valikoitumista. Myös yliopistojen monien uusien toimintojen ja niiden liiketaloudellisten juonteiden on havaittu kytkeytyvän itse asissa vain löysästi niiden päätehtäviin tutkimukseen ja opetukseen (Krücken

2003; Pettersen & Solstad 2007). Monet uusista käytännöistä – auditoinnit, akkreditoinnit tms. – ovat kenties vain suuntaa-antavia osana Bolin (2006) ”hyveiden ja virtuositeetin rationalisoitumiseksi” (*rationalization of virtues and virtuosity*) kutsumaa globaalikehitystä jäädessään kenties niin löysiksi, etteivät niistä poikkeavia odota mitkään tosiasialliset sanktiot.³¹

Yliopistoja koskevat kuitenkin myös määrätyt tiukat kytkennät (*tight coupling*) (Meyer & Rowan 1983). Tutkintoja myönnetään vain sisään-pääsykriteerit täyttäneille opiskelijoille, jotka ovat toteuttaneet määrätyt, tehtävään valtuutettujen opettajien hyväksymät suoritukset niillä opetusaloilla ja niissä oppiaineissa, joita yliopisto on virallisesti valtuutettu tai akkreditoitu opettamaan. Sivistysyliopistomallin humboldtilaissa muunnelmassa puolestaan tieteellisen tutkimuksen ja sille perustuvan korkeimman opetuksen sekä yliopisto-oppineiden ja opiskelijoiden keskinäiset kytkennät ovat mitä kiinteimmät. Yliopistotutkijaksi saattaa olla mahdollonta vakiintua kytkeytymättä kiinteästi yhteen samalle alalle ja uralle jo ennestään vakiintuvien kanssa.

Eräät tiukoista kytkennöistä saattavat osoittautua haitallisiksi. Niin tapahtuu esimerkiksi mikäli yliopistot joutuvat ottamaan toiminnassaan huomioon sellaiset globaalit tai kansalliset niitä koskevat ’rankingit’, joiden perusteet kuitenkin jäävät epämääräisiksi ja joiden tulokset heittelehtivät hyvinkin satunnaisesti mittausajankohdasta toiseen (Sauder & Espeland 2009; Saisana ym. 2011). Weymans (2010) arvioi kielteiseksi myös tendenssit korvata huomio yliopistojen tuottamaan uuteen tietoon huomiolla erilaisten muodostettujen ulkokohtaisten tuloksellisuuden mittareiden saamiin vaihteleviin kvantitatiivisiin arvoihin.³² Macfarlane (2011) erittelee kriittisesti yliopistotyön uudelleen jakautumista

31 Esimerkin tarjoaa maamme yliopistoja koskeva laatuauditointi. Saamani tiedon mukaan ainoa sanktio koostuu siitä, että vaille auditointia jäänyt yliopisto joutuu muutaman vuoden kuluttua uudelleen auditoiduksi. Auditointi ilmenee harmittomana – mutta sekin maksaa ja silläkin ovat omat asianajajansa, myös yliopistojen sisällä ja auditoinnin aihepiiri voi vaikuttaa yliopistoyhteisöissä vallitseviin valtasuhteisiin älyllisiin arvoihin perustuvia toimintoja syrjäyttäen.

32 Päinvastaista sen sijaan väittävät Butler ja McAllister (2009), kohteenaan valtio-opillinen tutkimus Isossa-Britanniassa.

siten, että tutkimustyötä ja opetustyötä päätyisivät tekemään paljolti eri henkilöt poiketen perinteisestä universaalista tutkija-opettajan profiilista.³³ Ongelmallisia saattavat tiukat kytkennät olla myös silloin, jos kenties jo pienehkötkin vaihtelut hakijamäärissä johtavat voimavarojen radikaaleihin supistuksiin asianomaisella koulutuslalla tai mikäli tutkimustoiminnan tulostamasta pannaan toimeen kovin ankaralla kädellä, samoin rahoitusseuraamuksin.

Yliopistomallien rakentelijat saattavat ymmärtää yliopistojen muutoksen ja niille asettuvat vaatimukset varsin deterministiseen sävyyn, olipa kirjoittajien asenne kohteisiinsa suopea tai kriittinen. Kontigensseille herkemman näkemyksen muodostaa esimerkiksi John W. Meyerin ja hänen tutkijatovereidensa lähestymistapa yliopistotoiminnan ja siihen kytkeytyvien muiden toimintojen muutoksiin heidän samalla kehittellessään Meyerin ja Rowanin (1977; 1983) aikanaan muotoilemia käsityksiä. Niiden mukaan moninaiset, *muodollisen rationaalisuuden* edellytykset *näköjään* mitä tiukimmin täyttävät seikat koostuvat itse asiassa *rationalisoiduista myytestä* niihin liittyvine rituaalin ja seremonian omaisine menettelyineen, joiden sisältöä, yleisyyttä ja globaalia laajentumista eivät muodolliset rationaalisuus- eli lähinnä tehokkuus- ja tuloksellisuusperustelut riitä selittämään. Toisaalta olisi karkea ylitulkinta väittää, että tuollaiset rationalisoidut myytit ja niiden toimeenpanorituaalit olisivat hallitsevassa asemassa yliopiston toiminta- ja muutodynamiikassa.

Eriteltyään yliopistojen globaalia laajentumista 1800-luvulta 1900-luvun loppuun Schofer ja Meyer (2005) päättelivät, ettei selitykseksi riitä yliopistojen vaikutus kansantuotteen kasvuun eikä kasvaneen kansantuotteen laajamittainen käyttö yliopistojen ja niiden laajentumisen hyväksi. Laajenemisessa olisi sen sijaan pääasiassa kysymys globaalista *samanmuotoistumisesta* yliopistojen kuitenkin kirjaimellisesti saman-

33 Macfarlane (2011, 61) paikantaa peräti kaksikymmentä uudempaa yliopistotehtävää, jotka ilmentävät tuollaista jakautumista. Maassamme niiden joukkoon lukeutuvat muun muassa 'tutkimusprofessoreiksi' (*research professor*) nimetyt ylemmän hierarkiatason varainhankinta- ja selvitystyön projektityöntekijät, joskin nimikettä saattavat kantaa myös älyllisille arvoille työssään vihkiytyneet tieteenharjoittajat, professoreiden kanssa samapalkkaiset mutta kepeillä prosesseilla valitut 'tutkimusjohtajat' sekä 'tohtorio-piskelijoiksi' (*doctoral student*) nimetyt väitöskirjantyytöitä tekevät nuoremmat tutkijat.

laistumatta (vrt. Bleiklie & Kogan 2007). Laajentumiseen olisi pääasiassa ajanut sen muodinomaisuus ja samalla esimerkiksi sen koettu, väitetty tai uskottu uudenaikaisuus ja ajanmukaisuus sekä sen saavuttama suosio kansalaisten, elinkeinoelämän ja ammatillisten järjestöjen piirissä ja samalla laajalle levinnyt usko laajentumisen kannattajilleen ja edistäjilleen tarjoamaan lisääntyvään legitimizeettiin. Eriteltään tiede-, korkeakoulu-, innovaatio- ja tietoyhteiskuntapolitiikan voimakasta globaalia samanmuotoistumista Drori ja Meyer (2006, 54) päättelevät, ettei ”laajenemisen luonnetta... voida selittää funktionalistisesti eikä utilitaristisesti”, vaan sen pääasiallisena käyttövoimana on toiminut legitimizeetin etsintä tarkoituksena vähentää vallitsevaa epävarmuutta. Toisesta teoriaperinteestä lähtien voi tällöin sanoa, että on ollut kysymys yrityksistä edes jonkinasteiseen tilapäiseen ’kontingenssien’ hallintaan.

Meyerin ja hänen tutkijakumppaneidensa työ tarjoaa mahdollisuuksia tarkastella kysymyksiä myös siitä, miksi niin monissa maissa on lisätty yliopistojen *taloudellista* ja *johtamiseen* liittyvää autonomiaa ja niille asetettuja *liiketaloudellisia* vaatimuksia *tieteenharjoituksen* autonomian ja *akateemisen profession itsenäisyyden* sen sijaan supistuessa ja miksi yliopistojen yli lyövät yhä uusien johtamis- ja organisaatioteknologioiden aallot pikemminkin kerta kerralta voimistuen kuin heikentyen. Selitykseksi voisi muodostua se, että tarkoitusta varten on saatavissa monilukuisia globaalisti leviäviä yliopistomalleja, joita niiden soveltajat panevat laajassa mitassa toimeen vakuuttautuneina siten vahvistavansa legitimizeettiiä – omaansa, yliopistonsa tai muun edustamansa tahon kuten työntantajanaan toimivan ministeriön, työmarkkinajärjestön tai kansainvälisen organisaation (Krücken & Meier 2006; Ramirez 2006; Parker 2011; vrt. Glynos & Howarth 2007, 168–177; Krejlsler 2006; Engwall 2008; Hölttä ym. 2010; Bornmann 2011).³⁴

Yliopistot sekä tiede-, korkeakoulu-, innovaatio- ja tietoyhteiskuntapolitiikka ovat päätyneet globaalimuotien ajelemiksi samaan tapaan kuin globaalimuutoksen lippulaivainstituutioiden suuryritysten johtamis- ja organisointitavat ja -metodit, kulttuurin ja kulttuuripolitiikan

34 Laajalti alan kirjallisuuteen perehdyttyäni kykenen paikantamaan tuskin ainoatakaan sellaista maamme yliopistoissa viime vuosina tutuksi tullutta hallinnollista ja organisatorista uutuutta, joka ei itse asiassa olisi globaalia tuontitavaraa.

suuntaukset sekä globaali, EU-tasoinen ja kansallinen raha- ja finanssipoliittika (Birnbau 2000; vrt. Strang & Macy 2001; Lee & Strang 2006). Muotien detaljitulkinnat sen sijaan voivat erota toisistaan paljonkin niin eri maissa kuin erityyppisissä yliopistoissa ja yksittäisissä yliopistoissa (Bleiklie & Kogan 2007; Graf 2008; Elzinga 2010; Brown 2010).

Yliopistostrategioita koskevan poliittisen lukutavan tarkennus

Yliopistostrategiat 'rationalisoituina myytteinä'

Esittäessäni analyysini aikaisempia versioita eri yleisöille sain arvostelua väittein siitä, etten olisi esittänyt 'oikein' sitä, mistä yliopistostrategioissa on kysymys. Joidenkin arvostelijoideni mukaan yliopistostrategiat tulee joko latteina rituaaleina jättää tarkastelulta tai selittää kunkin yliopiston vallanpitäjäklikin aikeilla. Vastaani tuli myös niitä, jotka tähdensivät, ettei ainakaan heidän oman yliopistonsa strategioissa eikä niiden laadintaprosesseissa ollut ensimmäistäkään 'tahraa' tai 'ryppyä'. Väitteet ovat tavalisia (vrt. Morphew & Hartley 2006). Terävöitän kantani asiassa tukeutuen Meyerin (2008) näkemyksiin.

Viittasin edellä erotteluun *muodollisen* kuten taloudellista kalkylointia harjoitettaessa tai kattavaan normisääntelyyn tähdättäessä ilmenevän *rationaalisuuden* ja toisaalta *rationalisoitujen myyttien* kesken. Vastavasti, Drorin ja Meyerin (2006, 64) mukaan, strategiatyö ja strategioiden julkistaminen koostuu organisaatioissa hyvinkin tärkeiltä osin siitä, että tieteellistä rationaalisuutta *ulkohtaisesti muistuttavan* rationaalisuuden määrättyjä ulkoisia tunnusmerkkejä kantavia rationalisoituja myyttejä pannaan toimeen hyvinkin seremonialliseen ja rituaaliseen tapaan. Ehkä liiankin ilmeisiä esimerkkejä tästä ovat erilaiset auditointi-, akkreditointi-, laadunvarmistus- ja arviointiproseduurit. Vähemmän ilmeisten – ja siksi ankarampaa tutkimusperusteista kritiikkiä politiikan tutkijaltakin ansaitsevien – esimerkkien paikantaminen vaatii jo mittavampia 'kaivannaistöitä'.

Kyt kentöjen löysyys (englanninkieliseltä nimikkeeltään *loose coupling*) strategioiden ja varsinaisen toiminnan kesken ei välttämättä muodostu

akuutiksi epäkohdaksi. Löysyys päinvastoin saattaa suojella jälkimmäistä kohtiota, mikäli strategiat ja niiden laadintaprosessit tukevat kontingenssin hallintaa lyhyellä aikavälillä pönkittäessään organisaation legitimitettä puskuroiden sitä sen ympäristön epävarmuutta vastaan (Drori & Meyer 2006, 64; Krücken & Meier 2006, 248–250). Tilanne saattaa sen sijaan muuttua huonompaan suuntaan, jos valtaa saavat käsitykset siitä, että kytkentöjen tiukentaminen parantaisi sellaisenaan asioita (Shore 2008). Periaatteellisemmasta ja pidemmän aikavälin näkökulmasta kysymys on kuitenkin kontingenssin jättämisestä vaille perinpohjaista erittelyä ja pelkästä lykkäyksestä vastaamisesta kontingenssin aiheuttamiin haasteisiin ja toisaalta tarttumisessa sen tarjoamiin mahdollisuuksiin.

Aineisto ja luentani kohdistus

Aineistoni koostuu kahdesta Helsingin yliopiston keskeisestä strategiadokumentista. Edellinen koostuu yliopiston yleisstrategiasta (HY 2009a), joka oli voimassa vuodet 2010–2012, ja jälkimmäinen saman yliopiston uudemmasta strategiasta (HY 2012), jonka voimassaoloaika on 2013–2016.

Tarkasteluni rinnastuu yliopistostrategioita koskeviin aikaisempiin tekstianalyysseihin (Morphew & Hartley 2006; Kreber & Mhina 2007; Atkinson 2008), mutta niistä poiketen kiinnitän erityistä huomiota poliittiseen *sanastoon* (vrt. myös Ahonen 2012a). Erittelen myös poliittisesti relevanttien *peruskäsitteiden* (Koselleck 2010a) statukseen kohoavia ilmauksia. Sanastot ja peruskäsitteet ovat kohteena kahta yliopistostrategiaa koskevan analyysini yleisessä, ensimmäisessä jaksossa. Edelleen, tutkin, miten tarkastelemani yliopistomallit poliittisesti tähdellisinä *topoksina* ilmenevät aineistossani; tämä on kahden jälkimmäisen jakson aiheena analyysissäni.

Helsingin yliopiston kahden strategian (2010–2012 ja 2013–2016) yleisanalyysi

Lähden liikkeelle karkeapiirteillä sanastanalyysillä, jolla tähtään yleis-

kuvaan tutkimieni kahden yliopistostrategian poliittisen analyysin kannalta relevantista sanastosta, olipa se käyttäjiensä tarkoitusten kannalta tai oletettavilta vaikutuksiltaan politisoivaa tai depolitisoivaa (Taulukko 4). Yleisen ohjenuorani tekstintulkinnalleni muodostaa Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoriateos artikkeleineen (Hyvärinen ym. 2003).

Kohdistan tarkasteluni kymmeneen sanatyyppiin, joista 'polit'-sanat jaan kahteen alatyyppiin vastaten kahta englannin kielen sanaa, yhtäältä *politics* ja toisaalta *policy*. Arvioin, ettei harhaan osu se sinänsä jokseenkin kaavamainen päätelmä, että usempien tarkastelemieni sanojen alhainen frekvenssi viittaa lukemieni tekstien *ilmiasultaan* depolitisoituun luonteeseen. Sen sijaan varmuutta ei muodostu siitä, missä määrin ilmeinen depolitisointi saattaa piiloisesti avata harjoittajilleen politikoinnin mahdollisuuksia. Kenties ilmeinen depolitisointi jopa sellaisenaan koostuu politikoinnista, jonka ominaispiirteen muodostaa se, että poliitikojat politikoidessaan visusti kieltävät harjoittavansa mitään politikointiin vivahtavaakaan. Tässä ei olisi mitään uutta; vuosikymmenten ja jopa vuosisatojen varrella esimerkiksi papisto ja kirkkokunnat, sotilaat ja heidän johtamansa asevoimat sekä hallinto virkamiehineen ovat hyvinkin taajaan politikoineet, myös Suomessa, mutta eivät mitenkään harvoin suorastaan pyhästi kieltäneet mitään sellaista edes harkinneensa.

*Helsingin yliopiston kahden perättäisen strategian peruskäsitteinä 'johtaminen'
ja 'yhteiskunta'*

Kohdistin luentaani Helsingin yliopiston kahteen peräkkäiseen strategiadokumenttiin, kunnes kummastakin niistä tislautui kaksi tajaan esiintyvää ja asemaltaan keskeistä sanaryhmää. Kummassakin on omaksumastani tarkastelunäkökulmasta asiaa silmäillen kysymys Kosellekin (2010a, 99) luonnehtimaan tapaan suoranaisestä peruskäsitteestä – *Grundbegriff*. Lisäksi kiinnitän huomiota myös tiettyihin poliittisesti merkitseviksi arvioitaviin yksittäisiin sanoihin ja sanatyyppeihin tarkastellen samalla myös sitä, onko niitä käytetty joko välineelliseen tapaan vai sen sijaan asiasisältöjä korostaen (Taulukko 3).

Taulukko 3. Helsingin yliopiston kahden strategiadokumentin yleistarkastelua (HY 2009a; HY 2012).

Strategian piirteitä	Strategia 2010-2012 (HY 2009a)	Strategia 2013-2016 (HY 2012)
1. Polit-sanastoa: politiikka-sana	4	1 ('kansainvälinen politiikka' kehyksenä yliopiston toiminnalle)
2. Polit-sanastoa: <i>policy</i> -sanoja	2	3
3. Demokr-sanoja	Vain välineellisiä	0
4. Kriitt-sanoja	2	3
5. Yhteiskun-sanoja	40	34
6. Avoi-sanoja	0	1
7. Julki-sanoja	2 välineellistä	5 välineellistä (esim. 'julkinen sektori', 'julkisuustyö')
8. Vapa-sanoja	4	10, joista 8 välineellistä (esim. 'tutkimusvapaa', yliopiston 'vapaat resurssit')
9. Tasa-arv -sanoja	1+ analogisia sanoja	4
10. Oikeudenmuk-sanoja	2	3
11. Johto- tai johtam-sanoja	36	18

Kahden taajimmin esiintyvän sanaryhmän perusteella esitän erittelemieni yliopistostrategioiden yhteisiksi peruskäsitteiksi 'johtamisen' ja 'yhteiskunnan'. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoriateos (Hyvärinen ym. 2003) ei tarjoa vankkaa tulkinta-apua pureutumiseksi edelliseen peruskäsitteeseen eli 'johtamiseen'. Teoksen erityisartikkeli hallitsemisesta (Pekonen 2003, 158) tosin luonnehtii 'johtoa' vastakäsitteenä 'ajajelmiselle', mutta peruskäsitteeksi saakka ei 'johtaminen' yllä artikkelissa. Tämä saattaa aiheutua Pekosen aineiston ajallisista rajauksista; hänen tarkastelunsa on tarkoitettu kattamaan pitkän aikavälin sen sijaan, että se kohdistuisi painotetusti julkisen sektorin 'managerialismin' – toisinaan 'johtajuudellisuudeksi' suomennetun – tähän mennessä parikymmentä vuotta jatkuneeseen kukoistuskauteen.³⁵

Suomen poliittinen historia ja siihen kytkeytyvä hallinnon historia jää varsin köyhäksi 'johtamisen' käsitteen kannalta, ellei tarkastella aikakautta noin vuodesta 1990 lähtien. Aikaisemmin konkreettisimmat 'johtajat' ovat olleet puheenjohtajia, julkisen sektorin pää-, yli- ja kau-

³⁵ Suomentoksesta 'johtajuudellisuus' olen kiitoksen velkaa kollegalle, organisaatio ja johtaminen -oppiaineen professorille, kriittiselle tutkijalle Keijo Räsäselle Aalto-yliopistosta.

punginjohtajia sekä poliittista vaikutusvaltaa käytelleitä talouselämän johtajia.³⁶ Poliittisesti kiteytyneimmiksi peruskäsitteen 'johtaminen' tiivistymäksi ennen 1990-lukua voidaan puolestaan arvioida maamme vuoden 1918 eräiden kiivaiden monarkistien kärjistyksen sekä poliittisen äärioikeiston johtajuususkon 1930- ja 1940-luvulla. Kumpikin tähdenitys jäi lähinnä historialliseksi kuriositeetiksi, ainakin myöhemmän ajan näkökulmasta tarkastellen.

Vanhemman valtio-opin sanastoa soveltaen 'johtamisen' kohoaminen peruskäsitteeksi maamme julkisella sektorilla 1980-luvun lopulta lähtien syrjäyttää 'johtajaperiaatteen' (*Führerprinzip*) tieltä 'kollegiaaliperiaatteen' (*Kollegialprinzip*). Olen edellä yliopistotopoksia eritellessäni tarkastellut myös ideologisen 'managerialismin' toposta (Burnham 1941; vrt. yliopistoissa Deem ym. 2008). Myös sen ehdoin voidaan tulkita 'johtamisen' korostumista peruskäsitteenä maamme yliopistojen strategioissa. Tulkintatukeaan tarjoaa myös Pekosen (2003, 158) vastakkainasettelu 'johdon' ja 'ajelehtimisen' kesken. 'Johtaminen' ilmenee yleisenä välineenä asetettaessa tietty vahva tahto yhdensuuntaistamaan valtansa alaisiksi saatettavien organisaatioiden, niiden osien ja niiden jäsenten toimintaa riippumatta siitä, mitkä ovat kulloinkin omaksutut ja ajatut tavoitteet, päämäärät ja arvot. Pekosen esittämää kahtiajakoa soveltaen 'johtaminen' torjuu vaihtoehtoiset hallintatavat juuri 'ajelehtimisena'. Vastaavasti yliopistomanagerialismi depolitisoi yliopistoyhteisöä ohentaen sen luonnetta jäsentensä poliittisena yhteisönä ja tukahduttaen yhteisön jäsenten sellaista politikointia, jota he harjoittaisivat henkilökohtaista autonomiaansa käytellen.

Kettusen (2003; vrt. Kangas 2001) artikkeli Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoriateoksessa tarjoaa tulkintatukea eritellessä 'yhteiskuntaa' yliopistostrategioiden peruskäsitteenä. Peruskäsitteenä (Koselleck 2010a) 'yhteiskunta' tarjoaa moniselitteisyydessään ja kiistanalaisuudessaan käyttelijöilleen mahdollisuuksia ujuttaa yliopistomalleihin ja -strategioihin haluamiaan sisältöjä. Suomenkielisen kielenkäytön omaperäisen poliittisen historian myötä 'yhteiskunta' saa peruskäsitteenä yliopistostrategioiden teksteissä ensinnäkin varhaiskan-

36 Päätelmäni perustuvat valikoituihin elektronisiin pika-analyysihin käytettävissä olevista teksteistä sekä yleiseen lukeneisuuteen maamme historiasta.

taisempaa leimaa. Se ei tyhjene peruskäsitteen soveltamista nykyisin osaltaan kontekstualisoivaan tiheään *society-* ja *society's needs* -painotteiseen EU-jargoniin (Weymans 2010). Yhdyn tulkinnassani peruskäsitteestä 'yhteiskunta' erittelemissäni kahdessa yliopistosstrategiassa Kettusen (2003, 173–174, 207) yleisempään luonnehdintaan asiasta:

”Yhteiskun[ta]’... viittaa... enemmän kuin sen vastineet muissa kie-
lissä... johonkin yhtä aikaa epäpersoonalliseen ja luonnolliseen. (K)
äsitteestä ovat hävinneet ...merkitykset... henkilöiden välisestä yhteis-
syydestä tai tavoitteellisesta vapaaehtoisesta yhteenliittymisestä ja
sopimisesta. ... Kun... kansallisen yhteiskunnan poliittiselle agen-
dalle kuuluneet kysymykset muuttuvat globaalien markkinoiden
asettamiksi ulkoisiksi välttämättömyyksiksi[,]... kilpailukyky-yhteisö
– naturalisoitu ja darwinistinen esipoliittinen figuuri – muodostuu
'yhteiskunnan' uudeksi sisällöksi.”

Helsingin yliopiston vuosien 2010–2012 ja 2013–2016 strategioiden toposten analyysi

Topokset Helsingin yliopiston vuosien 2010–2012 strategiassa

Miten 'topoksiksi' tiivistämäni 'yliopistomallit' (Taulukko 1) luonnehti-
vat Helsingin yliopiston sitä strategiaa, joka oli voimassa vuosina 2010–
2012 (ks. Taulukko 4)? Ensinnäkin kummatkin *kokonaismallitopokseen*
sijoittamani elementit ovat läsnä, sekä *sivistysyliopistotopos* että *identiteet-
titopos*. Avaan niistä vain sivistysyliopistotopoksen, joka käy esiin yliopis-
ton ilmaistessa strategiset arvonsa (HY 2009a, 5):

Helsingin yliopiston perustehtävänä on pyrkimys totuuteen. Totuu-
den ja uuden tiedon etsintä on tutkimuksen päätehtävä. Tieto on
arvo sinänsä. ... Yliopiston tulee jatkuvasti arvioida... yhteiskunnan
perusteita. ... Tutkimusta harjoittavan yliopistolaisen perusasenne
on kriittisyys. ... Kriittisyys edellyt[tää] tutkimuksen ja opetuksen
vapautta... Yliopistokoulutuksella kehitetään... halua ja taitoa
ihmissyyttä kunnioittavaan vastuullisuuteen. ... Yliopiston sivistysteh-

tävään kuuluu elämää kunnioittava eettinen näkemys siitä, mihin tarkoituksiin tieteellistä tietoa tuotetaan ja sovelletaan.

Yliopisto ilmaisee myös kantansa sitä koskevien ulkopuolisten vaatimusten ja sen itse harjoittaman vaikuttamisen kesken. Yliopisto ja yliopistolaiset saavat politikoida – sittenkin (HY 2009a, 6):

Yliopiston tehtävänä on vastata ulkopuolelta asetettuihin tarpeisiin, mutta samalla vaikuttaa siihen, ... mitä tarpeita... ilmaantuu.

Ominaispiirretopoksen elementeistä paikannan strategiasta uusliberaalin kaupallisen topoksen, korporatistisen intressitopoksen ja managerialistisen topoksen, joista avaan kahta edellistä. Oppineiden tasavalta-toposta saati luostaritoposta eikä konebyrokratiatopostakaan ei strategiassa sen sijaan esiinny. *Uusliberaalia kaupallista toposta* koskevan analyysin näkökulmasta Helsingin yliopisto asettuu maan viralisen, julkisen yhteiskunta- ja talouspolitiikan välineeksi (HY 2009a, 4):

Suomi on linjannut oman näkemyksensä tulevaisuudesta EU:n tavoitteiden mukaisesti: kansakunnan menestyksen avaimina nähdään korkeatasoinen tutkimus, koulutus, tiedepohjainen osaaminen ja innovaatiotoiminta, joissa yliopistot ovat kehityksen yhtenä kärkenä.

Yliopisto asettuu harjoittamaan osana 'kehityksen kärkeä' toimintoja, joita luonnehditaan kansantaloudellisen nationalismiin (*economic nationalism*, Helleiner & Pickel 2004) äänenpainoin 'kansakunnan menestyksen avaimiksi'. Yliopisto asettautuu myös kansakunnan kilpailukykyyn edistäjäksi (HY 2009a, 5; vrt. Kantola 2010; Jessop 2008). Luennan tulokset ovat samansuuntaisia kuin tarkastellessani edellä 'yhteiskuntaa' yhtenä kahdesta keskeisestä peruskäsitteestä kummassakin tutkimassani strategiassa (siis HY 2009a; HY 2012) 'kansakunnan' ilmetessä varhaisemmassa strategiassa lähinnä uusliberalistisesti ymmärrettyinä 'markkinayhteiskuntana'. Kettusen (2003, 207) sanoin: "kansallinen kilpailukyky-yhteisö... muodostuu 'yhteiskunnan' uudeksi sisällöksi".

Taulukko 4. Helsingin yliopiston vuosien 2010–2012 strategian topokset (HY 2009a; vrt. Taulukko 1).

Topoksen nimike	Topoksen alalajeja	Esiintymä
1. Kokonaismallitopos	1.1. Sivistysyliopistotopos	Kriittisyys, vapaus, tieto itseisarvona (HY 2009a, 6, 16)
	1.2. Yliopistoidentiteettitopos	Missiosta, arvoista ja visiosta (HY 2009a, 6-8) lähtien avautuvat päämäärä- ja tavoitehierarkia
2. Ominaispiirretopos	2.1. Luostaritopos	Ei esiinny
	2.2. Oppineiden tasavalta -topos	Ei esiinny; vrt. kuitenkin sivistysyliopistotopos
	2.3. Konebyrokriatiatopos	Ei esiinny
	2.4. Uusliberaali kaupallinen topos	Taloudellinen vapaus, taloudellinen nationalismi, kilpailu, markkinointi (HY 2009a, 4-6, 8, 15)
	2.5. Korporativinen intressitopos	Korostaen 'sidosryhmiä' ja niistä erityisesti yliopiston hallituksessa edustettuja (HY 2009a, 5)
	2.6. Managerialismitopos	Hyvin monissa kohdin (HY 2009a); ks. myös HY 2009f
3. Funktiotopos	3.1. Yliopistohierarkiatopos	Ei esiinny
	3.2. Opetuksen suuntautumistopos	Ei esiinny; vrt. kuitenkin sivistysyliopistotopos
	3.3. Tuloksellisuustopos	Vrt. uusliberaali kaupallinen topos
	3.4. Ulkoinen funktiopos	Demokratia, yhteiskunta, tasa-arvo, oikeudenmukaisuus (HY 2009a, 5, 7, 8, 13 ym.)
	3.5. Sisäinen funktiopos	(Sisäinen) demokratia, (sisäinen) tasa-arvo (HY 2009a, 7)
4. Tekniikkatopos	(Erittäin monilukuisia)	Vrt. managerialismitopos
5. Vertailutopos	4.1. Empiiriset kokonaisvertailut	Useissa yleisstrategiadokumentin kohdissa mutta hajanaisesti, pääasiassa yleisten ilmausten varassa eikä paikantaen yliopiston kilpailijoita tai luonnehtien konkreettisesti yliopiston kohtaamia kilpailutilanteita.
	4.2. Normatiiviset kokonaisvertailut	Sijoitan vertailutopoksen alaan myös tietyt tilamääreet, joista kansainväliset ja globaalit korostuvat kansallisten jäädessä sen sijaan vähemmälle.
	4.3. Empiiriset osittaisvertailut	
	4.4. Normatiiviset osittaisvertailut	
6. Muutostopos	(Erittäin monia lajeja)	Erittäin monissa kohdin; vrt. myös yliopistoidentiteettitopos

Markkinoille ja markkinakilpailuun yliopisto suuntautuu vuosille 2010–2012 laatimassaan strategiassaan painokkaimmin koulutuspalvelujen alueella ja taistelllessaan ’kilpaillusta rahoituksesta’ (HY 2009a, 5), jonka ehdottomasti keskeisimmät lähteet maamme yliopistoissa ovat valtion talousarviovaroja kohdentavat virastot Suomen Akatemia ja Tekes. Poliittisen luennan kannalta kiinnostava on varauma: ”Kyse ei ole kilpailun voittamisesta, vaan... tutkimuksen ja tutkimuslähtöisen opetuksen kehittamisestä” (HY 2009a, 4).

Korporatistisella intressitopoksella Helsingin yliopisto sitoutuu tiettyyn liiketaloudelliseen teoriaan. Tuon *stakeholder theoryn* eli ’sidosryhmäteorian’ kielellä yliopiston strategiassa lausutaan muun muassa seuraavaa (Freeman ym. 2010; HY 2009a, 5):

”(V)uorovaikutus sidosryhmien kanssa tiivistyy, kun... yliopisto valitsee hallitukseensa sekä mahdollisesti tiedekunta- ja laitoshallinnon tasoille nykyistä enemmän ulkopuolisia jäseniä.”

Sidosryhmäteorian auktoriteetin Freemanin (2003, vi) mukaan teorian sovellusten tarkoituksena on *estää* organisaatioon sen ulkoa käsin kohdistettu sääntely. Sen sijaan ei ole kysymys siitä, että organisaatio pyrkisi ottamaan sidosryhmiensä intressit huomioon muuta kuin siinä minimimitassa, jota organisaation legitimitietin vaalinnan katsotaan edellyttävän. Ehkäpä tämä poistaa erään kiven yliopiston autonomian heikentymisestä huolestuneista sydämistä, vaikka onkin turha odottaa, että yliopistot ilmoittaisivat ottavansa sidosryhmänsä huomioon vain siinä määrin kuin katsovat itselleen välttämättömäksi oman etulaskelmointinsa nojalla.

Helsingin yliopiston strategiaan vuosille 2010–2012 sisältyy vahvoja *ulkoisen funktiotopoksen* juonteita, joskin myös *sisäinen funktiotopos* ja *tuloksellisuusstopos* ilmenevät siinä. Rajoittaen tarkasteluni ulkoiseen funktiotopokseen paikannan ’yhteiskun-’-sanaston ytimen strategiassa ’yhteiskuntavastuun’ konseptioon (ks. HY 2009a, us. kohdin; vrt. HY 2009b). Sen juuret löytyvät englanninkielisestä ilmauksesta *corporate social responsibility*, akronyymiltaan ’CSR’ (Porter & Kramer 2006; David ym. 2010). Kuten olen yliopistotopoksia eritellessäni tuonut edellä esiin, kysymys eräästä niistä ilmiöistä, joita Boli (2006) kutsuu nimik-

keellä *rationalization of virtue and virtuosity*, ”hyveen ja virtuositeetin rationalisointi”. Hyveistä ja virtuositeetista ei kenties jää jäljelle muuta kuin vaikkapa muodollinen sitoutuminen sellaiseen globaaliin kriteeristöön kuin International Standardization Organizationin ISO:n standardiin 26000 vuodelta 2010, ”International Standard providing guidelines for social responsibility” eli lyhennekielellä ”ISO SR”.

Strategiassaan Helsingin ”(y)liopisto tunnistaa vastuunsa yhteiskunnalle”. Lisäksi ”(y)liopiston tehtävänä on vastata ulkopuolelta asetettuihin tarpeisiin”. (HY 2009a, 6.) Olen ottanut kantaa tuollaiseen kenties omituiselta vaikuttavaan yliopiston paikantamiseen yhteiskunnan ulkopuolelle tarkastellessani funktiotoposta yliopistomallien yleisanalyysissäni (vrt. myös Eklund 2007, 135). Jos jossakin valmiiksi jo ollaan – kuten yliopistot vahvasti ja monin tavoin ’yhteiskunnassa’ aivan alustaan alkaen eli keskiajalta lähtien – ei toki ’maksa’ mitään tähdentää, että muka yhteiskelpoisuutta oltaisiin vasta varoen ja askel askeleelta tavoittelemassa. Yhteiskuntavastuuta ja yhteiskunnallista vuorovaikutusta koskevien yliopistollisten julistusten näennäistä omituisuutta vähentää, jos otetaan huomioon se mahdollisuus, että julistukset saattavat tukea yliopistojen legitimizeettii epävarmassa maailmassa. Tuollaisissa oloissa myös kunnolliset, kelvolliset ja osaavat kenties katsovat aiheelliseksi ilmoittaa muka vasta ryhtyvänsä vasta siksi, mitä kuitenkin jo ovat harjoittaneet vuosikaudet, vuosikymmenet tai jopa vuosisadat.

Strategian ilmaus siitä, että ”(y)liopiston yhteiskuntavastuu edellyttää kriittistä... osallistumista yhteiskunnalliseen keskusteluun” (HY 2009a, 7) saatettaisiin tulkita pyrkimykseksi alistaa osallistuminen yhteiskuntavastuun tarkoitusperille. Strategian tietyt muut sanamuodot (esim. HY 2009a, 13) antavat kuitenkin ymmärtää yliopiston haluavan avata itselleen suorastaan poliittisen pelivaran määriteltäessä osallistumisen sisältöä. Tämä olisi arvioni mukaan myös Kettusen (2003, 198–201) luonnehtiman Suomen yhteiskuntatutkimuksen yhteiskuntakonseption mukaista.

Managerialismitoposta Helsingin yliopiston strategia vuosille 2010–2012 (HY 2009a) viljelee suorastaan pursuillen ’johtaja-’- ja ’johtam-’-sanastoa. Olen esittänyt edellä analyysini ’johtamisesta’ yhtenä kahdesta peruskäsitteestä kummassakin tutkimassani Helsingin yliopiston strategiassa (HY 2009a; HY 2012). Strategioista vanhemman mukaan oli tarkoituksena, että yliopistolle muodostetaan uusi ’johtamisjärjes-

telmä' (HY 2009a, 11, 13, 16). Järjestelmään ilmoitettiin nivottavan erityisesti johtaminen, joka koskee opetusta ja toisaalta kohdetta, jota dokumentissa kutsutaan 'yhteiskunnalliseksi vuorovaikutuksi', akronyymiltaan 'YVV' (HY 2009a, 11, 13). Miellän 'YVV:n' johtamisen edelleen välineellistetyksi johdannaiseksi yliopiston julkisesta sitoutumisesta 'CSR:ään' ja samalla globaalien esikuvien mukaisesti 'rationalisoituun hyveellisyyteen ja virtuositeettiin'.³⁷

Vertailutopoksella on merkille pantavaa, ettei Helsingin yliopiston strategia vuosille 2010–2012 (HY 2009a) sisällä järjestelmällistä vertailevaa tarkastelua kilpailutilanteesta yliopiston eri toimialoilla ja eri toiminnoissa. Visionsa Helsingin yliopisto kylläkin muotoilee paikantaen itsensä yhdeksi "maailman parhaiden monitieteisten tutkimusyliopistojen joukossa" (HY 2009a, 8). *Muutostoposta* vuosien 2010–2012 strategiassa on puolestaan viljelty runsaasti, kuten dokumentissa esiintyvä vastaava sanastokin osoittaa.

Helsingin yliopiston vuosien 2013–2016 strategian toposten analyysi

Topokset Helsingin yliopiston vuosien 2013–2016 strategiassa

Siirryn tarkastelemaan, miten 'topoksiksi' tiivistämäni 'yliopistomalit' (Taulukko 1) luonnehtivat Helsingin yliopiston strategiaa vuosille 2013–2016 (HY 2012; ks. Taulukko 5). Uudemmassa strategiassaan yliopisto lausuu julki arvonsa käytännössä samoin kuin aikaisemmassa strategiassaan. Julkilausuma edustaa *kokonaismallitopoksen* alalajiksi paikantamaani *sivistysyliopistotoposta* (HY 2012, s. 9–10, lihavoinnit alkutekstin mukaiset):

Helsingin yliopiston toiminnan keskeisenä arvona on pyrkimys

37 Kevättalvella 2012 tarkistin Googlesta, että Helsingin yliopiston lisäksi 'yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen johtamista' pyrki maamme kaikista korkeakouluista tuossa vaiheessa nimen omaan tuolla ilmauksella viitaten vain Saimaan ammattikorkeakoulu. Analogisia pyrkimyksiä oli toki muillakin maamme yliopistoista.

totuuteen. ... **Tieto** on arvo sinänsä. ... Tutkimusta harjoittavan, opettavan ja opiskelevan yliopistolaisen perusasenne on **kriittisyys**. Yliopiston tulee jatkuvasti arvioida oman toimintansa tuloksia ja yhteiskunnan perusteita. ... Kriittisyys ja luovuus edellyttävät tutkimuksen ja opetuksen vapautta, jonka perustana on yliopiston **autonomia**. Yliopisto huolehtii monipuolisen ja syvällisen **sivistyksen** vahvistamisesta maassamme sekä kansallisen ja kansainvälisen kulttuurin välittämisestä tuleville sukupolville. Yliopiston sivistystehtävään kuuluu elämää kunnioittava eettinen näkemys siitä, mihin tarkoituksiin tieteellistä tietoa tuotetaan ja sovelletaan. ... Yliopiston yhteiskuntavastuu edellyttää kriittistä ja itsenäistä osallistumista yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Strategiassa viljellään myös kokonaisuallitopoksen toiseksi alalajiksi paikantamaani *identiteettitoposta*. Sekä yliopiston itselleen laatima visio että sen strateginen tavoitteidenasettelu korostavat paitsi – yliopiston edellisen strategian tapaan – asemoitumista erääksi maailman parhaista monitieteisistä tutkimusyliopistoista, myös suoranaista tavoiteltua järjestyssijaa globaaleissa yliopistojen paremmuusjärjestykseen sijoittelussa (HY 2012, s. 10, 1, 7, 11, 9).³⁸

”Huipulle ja yhteiskuntaan -vision mukaisesti Helsingin yliopisto lujittaa asemaansa maailman parhaiden monitieteisten tutkimusyliopistojen joukossa. ... Tuore ajattelu ja luova vuorovaikutus auttavat meitä tavoitteessamme nousta maailman 50:n parhaan yliopiston joukkoon. ... Strategisena tavoitteenamme on nousta maailman 50 parhaan yliopiston joukkoon... vuoteen 2020 mennessä. ... (P)uhumalla viidestäkymmenestä parhaasta yliopistosta kerromme, mihin joukkoon voimme ja haluamme kuulua.”

38 Globaalin kansainvälisen organisaation kuten YK:n 'virallista' yliopistojen paremmuusjärjestysluokittelua ei ole syntynyt. Tunnetuimmat luokitukset ovat ARWU (Academic Ranking of Universities, laatijana Jiao Tong -yliopisto, Shanghai), QA (laatijana Quacquarelli Symonds -konsulttiyriety) sekä THE (laatijana Times Higher Education Supplementin julkaisijayritys). Helsingin yliopiston sijaluvut noiden luokituksen mukaan olivat vuonna 2011 seuraavat: 74 (ARWU), 78 (QS) ja 109 (THE). Helsingin yliopiston alhaista sijoittumista viimeisellä asteikoista selittää muun muassa yliopiston saavuttama alhainen tulos indikaattorilla *industry income*.

Paikannan Helsingin yliopiston strategiasta vuosille 2013–2016 (HY 2012) samat ominaispiirrettopoksen alalajit kuin yliopiston edellisestä strategiasta (HY 2009a) eli uusliberaalin kaupallisen topoksen, korporatistisen intressitopoksen ja managerialismitopoksen kolmen muun alalajin sen sijaan tulkintani mukaan puuttuessa strategiasta. Jos verrataan edelliseen strategiaan, uudemmassa strategiassa uusliberaali kaupallinen topos ilmenee heikohkosti ja jopa heikosti. Koettiin tuon topoksen tähdennykset edellisessä strategiassa kenties ylilyönneiksi? Kuvastuuko uudemmasta strategiasta jopa pettymys uusliberaaliin kaupallisuuteen tähdennettäessä 'valtionalouden tilasta johtuvia säästöpaineita', 'tulevia vuosia leimavaa taloudellisen kehityksen epävarmuutta', kansainvälisen toimintaympäristön muuttumista 'osin ennakoimattomasti', 'leikkauksia kilpailtuun tutkimusrahoitukseen' sekä sitä, että on 'varauduttava säästötoimiin' (HY 2012, 7, 8, 14)?

Korporatistisella intressitopoksella yliopiston hallituksen luonne ei uudemmassa strategiassa enää korostuu, vaan sen sijaan erilaiset yliopiston yhteistyösuhteet, joista monia strategiassa kutsutaan 'kumppanuukiksi' (HY 2012, 7, 13 – 2 kappaletta – ja 21 – 2 kappaletta) globaalisti levinneen sanastoelementin partnership tapaan (esim. public private partnership, akronyymimuodossa 'PPP'). Mahdollisia kilpailuasetelmia strategia liudentaa yhteistyösuhteiksi tapaan "Aalto-yliopisto on nousut varteenotettavaksi yhteistyökumppaniksi" (HY 2012, 8).

Managerialismitopos on uudemmassa strategiassa tuntuvasti heikentynyt edeltävään strategiaan verrattuna esiintyen esimerkiksi sellaisessa lievennetyssä erityismuodossa kuin 'laadunhallinnan kokonaisuuden rakentamisessa' (HY 2012, 10). Topoksella korostuu myös erityinen 'innovaatiotoiminnan johtaminen' yliopistossa (HY 2012, 13). Johtamisen kehittämislinjojen luonnehdinta ei sitä paitsi jää vaille ambivalenssia tasapainottelussa 'vuorovaikutuksellisuuden' ja 'johtamisen' sekä 'vapauden' ja 'strategisten tavoitteiden' asettelun ja toimeenpanon kesken (HY 2012, 22, 13):

Vuorovaikutuksellisen johtamistavan kehittämistä jatketaan... Johtajat rakentavat toimintamalleja, joilla edistetään strategisia tavoitteita ja varmistetaan riittävä sisäinen tiedonkulku. Akateeminen johtaja yhdistää akateemisen vapauden sekä yksikön ja yliopiston strategiset tavoitteet. Hän luo innostavan tutkimusympäristön, joka kannustaa laadukkaaseen opettamiseen.

Taulukko 5. Helsingin yliopiston vuosien 2013–2016 strategian topokset (HY 2012; vrt. Taulukko 1).

Topoksen nimike	Topoksen alalajeja	Esiintymä
1. Kokonaismallitopos	1.1. Sivistysyliopistotopos	Itseisarvona kriittisyys, vapaus, tieto – ja yliopiston autonomia (HY 2012, 9-10)
	1.2. Yliopistoidentiteettitopos	Asemoituminen globaaliin numeeriseen paremmuusjärjestykseen (HY 2012, 9-10)
2. Ominaispiirretopos	2.1. Luostaritopos	Ei esiinny
	2.2. Oppineiden tasavalta -topos	Ei esiinny; varauksin vrt. kuitenkin sivistysyliopistotopos
	2.3. Konebyrokratiatopos	Ei esiinny ainakaan sellaisenaan
	2.4. Uusliberaali kaupallinen topos	Verrattain heikkoina edelliseen, vuosia 2010-2012 koskeneeseen strategiaan nähden
	2.5. Korporatistinen intressitopos	Erityisesti korostaen 'kumppanuuksia' (ks. taulukkoon liittyvä teksti)
	2.6. Managerialistitopos	Huomattavan monissa kohdin
3. Funktiotopos	3.1. Yliopistohierarkiatopos	Tavoiteltu sija globalissa paremmuusjärjestyksessä (vuonna 2020), vrt. myös toposlaji 1.2. yllä
	3.2. Opetuksen suuntautumistopos	Ei esiinny ainakaan sellaisenaan; vrt. kuitenkin sivistysyliopistotopos
	3.3. Tuloksellisuustopos	Esiintyy; ei tarkastella tässä
	3.4. Ulkoinen funktiopos	Lukuisia esiintymiä (ks. taulukkoon liittyvä teksti)
	3.5. Sisäinen funktiopos	Esiintyy; ei tarkastella tässä
4. Tekniikkatopos	(Erittäin monilukuisia)	Ei erikseen tarkastella tässä, vrt. joiltakin osin managerialistitopos, 2.6. yllä
5. Vertailutopos	4.1. Empiiriset kokonaisvertailut	Yliopistoidentiteettitopoksen ja yliopistohierarkiatopoksen esiintymiin strategiassa liittyy sekä empiiristen kokonaisvertailujen että normatiivisten kokonaisvertailujen topoksia
	4.2. Normatiiviset kokonaisvertailut	
	4.3. Empiiriset osittaisvertailut	En tarkastele artikkelissani empiiristen osittaisvertailujen enkä normatiivisten osittaisvertailujen topoksia
	4.4. Normatiiviset osittaisvertailut	
6. Muutostopos	(Erittäin monia lajeja)	Erittäin monissa kohdin; vrt. myös yliopistoidentiteettitopos ja yliopistohierarkiatopos

Luentani nojalla Helsingin yliopiston strategia vuosille 2013–2016 soveltaa laajalti funktiotoposta ja sen alalajeja mutta tärkeiltä osin eri tavalla kuin edellinen strategia. Huomattavana pidän uudemman strategian turvautumista funktiotopoksen alalajeista yliopistohierarkiatiopokseen. Tämä oli hyvinkin idullaan vuosien 2010–2012 strategiassa yliopiston ilmoittaessa asemoituvansa maailman parhaiden tutkimusyliopistojen joukkoon (HY 2009a, 8). Tarkastellessani edellä yliopistoidentiteettitoposta uudemmassa strategiassa toin esiin, että yliopisto esittää suoranaisten numeerisen tavoitearvon omalle tulevalle sijoittumiselleen määrävuoteen – 2020 – merkeissä globaaleissa yliopistojen paremmuusjärjestykseen asetteluissa eli ’yliopistorankingeissa’. Suorasanaisesti ”(y)liopisto pyrkii huippuyliopistojen erityisaseman tunnustamiseen” (HY 2012, 9) samalla kun ”tiedostetaan... kansainvälisen maineen merkitys... listoilla menestymiseen” (HY 2012, 8) ja korostetaan myös yliopiston huippuasemaa kansallisessa yliopistojen hierarkiassa (HY 2012, 8):

(Y)liopisto on... Suomen vanhin ja monitieteisin yliopisto sekä kaksikielisen korkeamman opetuksen lippulaiva.

Helsingin yliopisto funktionalisoi itseään ja asemaansa ulospäin useilla tavoin. Tarkasteluni kannalta on siis kysymys ulkoisesta funktiotopoksesta; sisäistä funktiotoposta ja tuloksellisuustoposta en sen sijaan ryhdy tarkastelemaan, vaikka strategia tarjoaisi aineistoa myös noihin tarkoituksiin. Ulkoisen funktiotopoksen esiintymiä strategiassa ovat muun muassa seuraavat (HY 2012, 1, 8,):

Monitieteinen opetusme ja tutkimuksemme tuottavat uutta osaamista koko yhteiskunnan hyödyksi. ... Yhteiskunta odottaa yliopistolta, että... . Yliopiston tulee olla edelläkävijä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämisessä ja moninaisuutta kunnioittavan ilmapiirin luomisessa.

Edeltäjänsä verrattuna Helsingin yliopiston strategia vuosille 2013–2016 on vertailutopoksella ja muutostopoksella sekä konkreettisempi että jäntevämpi. Noita piirteitä pohjustavat edellä tarkastelemani strategian muotoilut yliopistoidentiteettitopoksella ja yliopistohierar-

kiatopoksella yliopiston ilmoittaessa tähtäävänsä määrätylle numeeriselle sijalle globaaleissa yliopistojen paremmuusjärjestykseen asetteluissa määrävuooteen mennessä. Strategia on paljon muuta – ja jopa kaikkea muuta – kuin ne ydinosaansa, jossa yliopisto lausuu julki ne yliopistostrategioidensa avainkohdat, jotka koostuvat yliopiston missiosta, sen arvoista ja sen yleisestä visiosta (vrt. vastaavasti Ahonen 2012). Helsingin yliopisto ei ole toki millään tavoin strategiassaan vuosille 2013–2016 lyömässä, kuten asia kansankielellä ilmaistaan, ’rukkasia naulaan’, mutta luonnehtiessaan odottamiaan toimintansa varsin ankeita ehtoja ja olosuhteita strategian kattamana aikana on kuitenkin ikään kuin kaikuisivat Horatiuksen I oodikirjan 11. oodin usein lainatut sanat:

”carpe diem quam minimum credula postero”

“tartu hetkeen odottamatta liikoja tulevalta”

Näkemykseni artikkelini tarkoitusten toteutumisesta ja sen annista yleisen valtio-opin tutkimukselle

Artikkelini tarkoituksena on ollut omaksua tutkimuskohteiden retoriisuuteen paneutuva yleinen valtio-opillinen lukutapa ja soveltaa sitä ensin ’yliopistomalleiksi’ ja sitten ’yliopistostrategioiksi’ kutsumieni kohteiden erittelyyn. Arvioin, että neljän tai viiden perusteellisen uudelleenkirjoituksen ja muutaman kymmenen pienemmän revision jälkeen olen saanut lähestymistavan riittävästi taipumaan tarkoituksiini. ’Yliopistomalleja’ koskeva tarkasteluni on muodostunut meta-analyysiksi ’yliopistomallien’ kohteesta – siis yliopistoista – mutta samalla myös vahvasti aineistolähtöiseksi aineiston koostuessa pääasiassa aikaisemman tutkimuksen tuloksista. ’Yliopistostrategioita’ olen artikkelini lopullisessa versiossa eritellyt kaksi, molemmat Helsingin yliopistosta (HY 2009a; HY 2012). Siiinä missä yleisen valtio-opillisen retorisen analyysin kannalta olen meta-analyysissäni muodostanut tietyn ideaalityyppisen retoristen ’toposten’ jäsentelyn ymmärtäen yliopistomallit vastaavasti luonteeltaan ideaalityyppisiksi konstruktioiksi, eritellessäni kahta Helsingin yliopiston strategiaa olen soveltanut kiteyttämäni toposten jäsentelyä.

Artikkelini edustaa yleisen valtio-opin tutkimusta ja samalla politiikan tutkimusta. Artikkelillani olen pyrkinyt politisoimaan yliopisto-aihepiirin kysymyksiä, jotka on liian usein esitetty luonteeltaan muka puhtaasti teknisiksi. Olen tavallani saattanut tuollaisia kysymyksiä yleisen valtio-opin tutkimuksen ja sen analyysiotteiden piiriin. Tavallaan sivujuonteen tarkastelussani on vastaavasti muodostanut se, että olen harjoittanut myös eräänlaista 'erityisvaltio-opillista' tutkimusta 'valtio-opillistaessani' hallinnon, organisaatioiden ja johtamisen tutkimusta yliopistoja koskevilta osin.

Lähteet

- Ahonen, Pertti. 2012a. "Yliopistojen visiot, arvot ja missiot tulevaisuuden rakennusaineiksina." Matti Vesa Volanen, toim. *Toiseksi paras? Tieteentekijät ja uusi yliopisto*. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto.
- Ahonen, Pertti. 2012b. "A Historical Theory of Organization and Management of Europe's Orthodox East: A Weberian Re-enchanting of Disenchanted Rationalization." *Management & Organizational History*, 7, 95-111.
- Ahonen, Pertti. 2012c. "Administrative Research in a Neoinstitutionalist Perspective: Finland, Calling for Globalization, and the Rehabilitation of Public Administration." *Administration & Society*, 44, OnLine First (preprint), 4.11.2012.
- Arendt, Hannah. 1990. "Philosophy and Politics." *Social Research*, 57, 1, 73-103.
- Aristoteles. 1997. Retoriikka. Alkuteksti *Ta rhetorike*, 4. vuosisadalta e.a.a. Aristoteles. *Retoriikka. Runousoppi. Aristoteles IX*. Tampere, Gaudeamus.
- Aristoteles. 2006. *Art of Rhetoric*. Kreikan- ja englanninkielinen laitos. Cambridge: Harvard University Press.
- Ash, Mitchell G. 2008. "From 'Humboldt' to 'Bologna': History as Discourse in Higher Education Reform Debates in German-speaking Europe." Bob Jessop, Norman Fairclough ja Ruth Wodak, toim. *Education and the Knowledge-Based Economy in Europe*. Amsterdam: Sense Publishers.
- Atkinson, Timothy N. 2008. "Textual Mapping of Imitation and Intertextuality in College and University Mission Statements." *Semiotica* 172, 1/4, 361-387.
- Barnett, Ronald. 2001. *Realizing the University in an Age of Supercomplexity*. Buckingham: SRHE & Open University Press.
- Barnett, Ronald. 2010. *Being a University*. London: Routledge.
- Bartz, Olaf. 2005. "Bundesrepublikanische Universitätsleitbilder: Blüte und

- Zerfall der Humboldtianismus." *Die Hochschule*, 2, 99-113.
- Becher, Tony & Paul R. Trowler. 2001. *Academic Tribes and Territories*. 2. p. Buckingham: The Society for Research into Higher Education.
- Birnbaum, Robert. 2000. *Management Fads in Higher Education: Where They Come from, What They Do, Why They Fail*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bleiklie, Ivar & Maurice Kogan. 2007. "Organization and Governance at Universities." *Higher Education Policy*, 20, 4, 477-493.
- Boli, John. 2006. "The Rationalization of Virtue and Virtuosity." Marie-Laure Djelic & Kerstin Sahlin-Andersson, toim. *Transnational Governance: Institutional Dynamics of Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bornmann, Lutz. 2011. "Mimicry in Science?" *Scientometrics*, 86, 173-177.
- Brotherus, K.R. (Karl Robert). 1925. "Korkeakoulut." Anders Donner, Arvi Grotenfelt, Lauri Hendell, Edvard Hjelt, K.S. (Kaarlo Sanfrid) Laurila, Alvar Renqvist, E.N. (Emil Nestor) Setälä ja Robert Tigerstedt, toim. *Suomi. Maa. Kansan Valtakunta*. III. Helsinki: Otava.
- Brown, Roger, toim. 2010. *Higher Education and the Market*. London: Routledge.
- Buckland, Roger. 2005. "Private and Public Sector Models for Strategies in Universities." *British Journal of Management*, 20, 4, 524-536
- Burnham, James. 1941. *The Managerial Revolution*. New York: John Day.
- Butler, Linda & Ian McAllister. 2009. "Metrics of Peer Review: Evaluating the 2001 UK Research Assessment Exercise in Political Science." *Political Studies Review*, 7, 3-17.
- Callisen, Christian T. ja Barbara A. Adkins. 2010. "The Old Face of 'New' Social Networks: The Republic of Letters as a Virtual Community." *11th Annual Conference for the Association of Internet Researchers, 21-23 October 2010, Gothenburg, Sweden*.
- Canaan, Joyce E. 2010. "Analysing a 'Neoliberal Moment' in English Higher Education Today." *Learning and Teaching* 3, 2, 55-72.
- Carnegie Foundation. 2011. *The Carnegie Classification of Institutions Higher Education*. Saatavana osoitteessa <http://classifications.carnegiefoundation.org/>, 1. käyttökertani 28.3.2011.
- Clark, Burton R. 1999. *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. New York: Pergamon Press.
- Clark, William. 2006. *Academic Charisma and the Origins of the Research University*. Chicago: University of Chicago Press.
- David, Fatima, Rute Abreu, Francisco Carreira & Sidalina Gonçalves. 2010. "Performance Indicators and Corporate Social Responsibility: Evidence from Portuguese Higher Education Institutions." *International Journal of Banking, Accounting and Finance*, 2, 3, 251-274.

- de Boer, Harry & Bjørn Stensaker. 2007. "An Internal Representative System: The Democratic Vision." Peter Maassen & Johan P. Olsen, toim. *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- Deem, Rosemary, Sam Hillyard & Michael Reed toim. 2008. *Knowledge, Higher Education, and the New Managerialism: The Changing Management of UK Universities*. Oxford: Oxford University Press.
- DiMaggio, Paul J. ja Walter W. Powell. 1983. "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields." *American Sociological Review*, 48, 2, 147-160.
- Drori, Gili S. ja John W. Meyer. 2006. "Global Scientization: An Environment for Expanded Organization. Gili S. Drori, John W. Meyer ja Hokyu Hwang, toim. *Globalization and Organization: World Society and Organizational Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, John S. 2010. "Rhetoric in Democracy." *Political Theory* 38, 3, 319-333.
- Durkheim, Emile. 1977. *The Evolution of Educational Thought*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eklund, Magnus. 2007. *Adoption of the Innovation System Concept in Sweden*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Elzinga, Aant. 2010. "New Public Management, Science Policy and the Orchestration of University Research – Academic Science the Loser." *The Journal of Transdisciplinary Research in Southern Africa*, 6, 2, 307-332.
- Engwall, Lars. 2008. "Minerva and the Media: Universities Protecting and Promoting Themselves." Carmelo Mazza, Paolo Quattrone and Angelo Riccaboni, toim. 2008. *European Universities in Transition: Issues, Models and Cases*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Etkowitz, Henry. 2008. *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. London: Routledge.
- Fallis, George. 2008. "The University as an Institution of Democracy." *Journal of the World Universities Forum*, 1, 6, 107-114.
- Flyvbjerg, Bent. 2006. "Five Misunderstandings about Case-study Research." *Qualitative Inquiry*, 12, 2, 291-245.
- Freeman, R. Edward, Jeffrey S. Harrison, Andrew C. Wicks, Bidhan R. Parmar ja Simone da Colle. 2010. *Stakeholder Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freeman, R. Edward. 2003. "Foreword." Phillips, Robert. *Stakeholder Theory and Organizational Ethics*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
- Fuller, Steven. 2009. "The Genealogy of Judgment: Towards a Deep History of Academic Freedom." *British Journal of Educational Studies*, 57, 2, 164-177.
- Gaffikin, Frank ja David C. Perry. 2009. "Discourses and Strategic Visions: The U.S. Research University as an Institutional Manifestation of Neoliberal-

- ism in a Global Era”. *American Education Research Journal* 46, 1, 115-144.
- Gieryn, Thomas F. 1983. Boundary-work and the Demarcation of Science from Non-science.” *American Sociological Review*, 48, 6, 781-795.
- Giroux, Henry A. 2002. “Neoliberalism, Corporate Culture and Promise of Higher Education: The University as a Democratic Public Sphere.” *Harvard Educational Review*, 72, 4, 1-31.
- Giroux, Henry A. 2009. “Democracy’s Nemesis: The Rise of the Corporate University.” *Cultural Studies – Critical Methodologies*, online-versio, 1-27.
- Glynn, Mary Ann ja Rikki Abzug. 2002. “Institutionalizing Identity: Symbolic Isomorphism and Organizational Names.” *Academy of Management Journal*, 45, 1, 267-280.
- Glynos, Jason & David Howarth. 2007. *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. London: Routledge.
- Gornitzka, Åse ja Peter Maassen. 2007. “An Instrument of National Political Agendas: The Hierarchical Vision.” Peter Maassen ja Johan P. Olsen, toim. *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- Gowland, Angus. 2002. “Ancient and Renaissance Rhetoric and the History of Concepts.” *Finnish Yearbook of Political Thought*, 6, 67-83.
- Graf, Lukas. 2008. Applying the Varieties of Capitalism Approach to Higher Education: A Case Study of the Internationalisation Strategies of German and British Universities. *Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung Discussion Paper SP I 2008-507*. Berlin: WZB,.
- Grafton, Anthony. 2009. “A Sketch Map of a Lost Continent: The Republic of Letters.” *Republic of Letters*, 1, 1, 1-18.
- Hayes, Dennis. 2009. “Academic Freedom and the Diminished Subject.” *British Journal of Educational Studies*, 57, 2, 127-145.
- Helbrecht, Ilse. 2007. “The Bologna Process: How the European University Is Endangered through the Creation of a European Space of Higher Education.” *Environment and Planning A*, 39, 2799-2806.
- Helleiner, Eric ja Pickel, Andreas, toim. 2004. *Economic Nationalism in a Globalizing World*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Holstein, James A. ja Jaber F. Gubrium, toim. 2008. *Handbook of Constructionist Research*. New York: The Guilford Press.
- Huizinga, Johan. 1947. *Leikkivä ihminen (Homo ludens)*. Alkuteos hollanniksi 1938. Porvoo: WSOY.
- Humboldt, Wilhelm v. 1957. *Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*, alkuteksti 1809-1810. Frankfurt, a.M.: Fischer.
- HY (Helsingin yliopisto). 2009a. *Helsingin yliopiston strategia 2010-2012: Hui-pulle ja yhteiskuntaan*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- HY (Helsingin yliopisto). 2009b. *Yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen (YTV) toi-*

- menpideohjelma*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- HY (Helsingin yliopisto). 2009c. *Henkilöstöpoliittinen ohjelma*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- HY (Helsingin yliopisto). 2009d. *Tutkimuspoliittinen toimenpideohjelma*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- HY (Helsingin yliopisto). 2009e. *Opetuksen ja opintojen toimenpideohjelma*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- HY (Helsingin yliopisto). 2009f. *Johtamisen ja tukitoimien toimenpideohjelma*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- HY (Helsingin yliopisto). 2012. *Maailman parhaaksi 2013-2016: Helsingin yliopiston strategia*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hyvärinen, Matti, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius, toim. 2003. *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- Hölttä, Seppo, Tea Jansson & Jussi Kivistö. 2010. "Emerging Markets in the Finnish System." Roger Brown, toim. *Higher Education and the Market*. London: Routledge.
- Jessop, Bob. 2008. "A Cultural Political Economy of Competitiveness and Its Implications for Higher Education." Bob Jessop, Norman Fairclough ja Ruth Wodak, toim. *Education and the Knowledge-Based Economy in Europe*. Amsterdam: Sense Publishers.
- Kangas, Risto. 2001. *Yhteiskunta*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kant, Immanuel. 1979. *The Conflict of the Faculties – Der Streit der Fakultäten*. Kaksikielinen laitos, 1. p. 1998. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kantola, Anu. 2010. "Kilpailukyky politiikan valtastrategiana." Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim.). *Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karran, Terence. 2007. "Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis." *Higher Education Policy*, 20, 289–313.
- Kettunen, Pauli. 2003. "Yhteiskunta." Hyvärinen, Matti, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius, toim. 2003. *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- Kivinen, Osmo ja Juha Hedman. 2008. "World-wide University Rankings: A Scandinavian Approach." *Scientometrics*, 74, 3, 391–408.
- Kohler, Jürgen ja Josef Huber, toim. 2006. *Higher Education Governance Between Democratic Culture, Academic Aspirations and Market Forces*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Koselleck, Reinhart. 2003. "Zeitverkürzung und Beschleunigung: Eine Studie zur Säkularisation." Reinhart Koselleck. *Zeitgeschichten: Studien zur Historik*. Frankfurt, a.M.: Suhrkamp.

- Koselleck, Reinhart. 2004a. "Chance as Motivational Trace in Historical Writing", alkuteksti saksaksi 1968. Reinhart Koselleck. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Koselleck, Reinhart. 2004b. "'Space of Experience' and 'Horizon of Expectation': Two Historical Categories", alkuteksti saksaksi 1973. Reinhart Koselleck. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Koselleck, Reinhart. 2010a. "Stichwort: Begriffsgeschichte", alkuteksti 2001. Reinhart Koselleck. *Begriffsgeschichten*. Frankfurt, a.M.: Suhrkamp.
- Koselleck, Reinhart. 2010b. "Geschichte der Begriffe und Begriffe der Geschichte", alkuteksti 2003. Reinhart Koselleck. *Begriffsgeschichten*. Frankfurt, a.M.: Suhrkamp.
- Koselleck, Reinhart. 2010c. "Zur anthropologischen und semantischen Struktur der Bildung", alkuteksti 1995. Reinhart Koselleck. *Begriffsgeschichten*. Frankfurt, a.M.: Suhrkamp.
- Kreber, Carolin ja Christine Mhina. 2007. "The Values We Prize: A Comparative Analysis of the Mission Statements of Canadian Universities." *Higher Education Perspectives*, 3, 1, 60-79.
- Krejsler, John. 2006. "Discursive Battles about the Meaning of the University: The Case of the Danish University Reform and Its Academics." *European Educational Research Journal*, 5, 3-4, 210-220.
- Krücken, Georg. 2003. "Learning the 'New, New Thing': On the Role of Path Dependency in University Structures." *Higher Education*, 46, 315-339.
- Krücken, Georg ja Frank Meier. 2006. "Turning the University into an Organizational Actor." Gili S. Drori, John W. Meyer ja Hokyu Hwang, toim. *Globalization and Organization: World Society and Organizational Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Labaree, D.F. 2006. "Mutual Subversion: A Short History of the Liberal and the Professional in American Higher Education." *History of Education Quarterly*, 46, 1, 1-14.
- Lange, Stefan, 2008. "New Public Management und die Governance der Universitäten." *Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management*, 1, 235-248.
- Langenwiesche, Dieter. 2010. "Die 'Humboldtsche Universität' als nationaler Mythos: Zum Selbstbild der deutschen Universitäten in ihren Rektorsreden im Kaiserreich und in der Weimarer Republik." *Historische Zeitschrift*, 290, 2010, 53-91.
- Lanham, Richard A. 1991. *A Handlist of Rhetorical Terms*. Berkeley: University of California Press.
- Lausberg, Heinrich. 1987. *Elemente der literarischen Rhetorik*. 9. p. München: Max Hueber Verlag.

- Leach, William D. 2008. *Shared Governance in Higher Education: Structural and Cultural Responses to a Changing National Climate*. Sacramento: California State University.
- Lee, Chang Kil ja David Strang. 2006. "The International Diffusion of Public-sector Downsizing." *International Organization*, 60, 4, 883-909.
- Louth, Andrew. 2004. "Theology, Contemplation and the University." *Studies in Christian Ethics*, 17, 1, 69-79.
- Lynch, Kathleen. 2006. "Neo-liberalism and Marketisation: The Implications for Higher Education." *European Educational Research Journal*, 5, 1, 1-17.
- Macfarlane, Bruce. 2011. "The Morphing of Academic Practice: Unbundling and the Rise of the Para-academic." *Higher Education Quarterly*, 654, 1, 59-73.
- Machiavelli, Niccolò. 1970. *Il principe*, kirjoitettu n. 1513. Niccolò Machiavelli. *Il principe e discorsi spora la prima deca di Tito Livio*. Milano: IEI.
- Mautner, Gerlinde. 2005. "The Entrepreneurial University: A Discursive Profile of a Higher Education Buzzword." *Critical Discourse Studies*, 2, 2, 95-120.
- McCormick, Alexander C. & Chun-Mei Zhao. 2005. "Rethinking and Reframing the Carnegie Classification." *Change*, 37, 5, 51-57.
- Meyer, John W. 2008. "Reflections on Institutional Theories of Organizations." R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby ja K. Sahlin-Andersson, toim. *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*. London: Sage.
- Meyer, John W. 2009. "Reflections: Institutional Theory and World Society." G. Kruecken & G. Drori, toim. *World society: The Writings of John W. Meyer*. Oxford: Oxford University Press.
- Meyer, John W., Francisco O. Ramirez, David Frank & Evan Schofer. 2007. "Higher Education as an Institution". Patricia J. Gumpert, toim. *The Sociology of Higher Education*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Meyer, John W. and Brian Rowan. 1977. "Institutional Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony." *American Journal of Sociology*, 83, 340-363.
- Meyer, John W. and Brian Rowan. 1983. "The Structure of Educational Organizations". John W. Meyer & W. Richard Scott, toim. *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Metzger, Walter P. 1988. "Profession and Constitution: Two Definitions of Academic Freedom in America." *Texas Law Review*, 66, 1265-1322.
- Mitchell, Gordon R. 2010. "Switch-Side Debating Meets Demand-Driven Rhetoric of Science." *Rhetoric & Public Affairs*, 13, 1, s. 95-120.
- Morphew, Christopher C. ja Matthew Hartley. 2006. "Missions Statements: A Thematic Analysis of Rhetoric Across Institutional Type." *The Journal of*

- Higher Education*, 77, 3, 456-471.
- Neave, Guy ja Alberto Amaral. 2008. "On Process, Success and Methodology or the Unfolding of the Bologna Process as It Appears to Two Reasonably Benign Observers." *Higher Education Quarterly*, 61, 1/2, 40-62.
- Newman, John Henry. 2001. *The Idea of a University*, 1852, vuoden 1907 painos (New York: Longman & Green). Saatavissa osoitteesta <http://www.newmanreader.org/works/idea/>, 1. käyttökerta 22.3.2011. Viitataan lähteeseen käyttäen siinä ilmoitettua vuoden 1907 painoksen sivutusta.
- Nietzsche, Friedrich. 1989. *Iloinen tiede*. Alkuteoksen 1. p. 1882. Helsinki: Otava.
- Nybohm, Thorsten. 2007. "A Rule-governed Community of Scholars: The Humboldt Vision in the History of the European University." Peter Maassen & Johan P. Olsen, toim. *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- Olby, Stephen G. 2006. "Dissoi Logoi, Civic Friendship, and the Politics of Education." *Communication Education*, 55, 4, 353-369.
- Olsen, Johan P. 2007. "The Institutional Dynamics of the European University." Peter Maassen & Johan P. Olsen, toim. *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- Palonen, Kari. 2003. *Quentin Skinner. History, Politics, Rhetoric*. Cambridge: Polity.
- Palonen, Kari. 2006. *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*. Münster: LIT Verlag.
- Palonen, Kari. 2008. "Political Times and the Rhetoric of Democratization." Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja José María Rosales, toim. *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe*. Farnham, Surrey, Ashgate 2008, s. 152-165.
- Palonen, Kari. 2010. "Max Weber's Rhetoric of 'Objectivity': The Parliament as a Paradigm of for Scholarly Disputes." *Max Weber Studies*, 10, 1, 71-93.
- Parker, Lee. 2011. "University Corporatisation: Driving Redefinition." *Critical Perspectives on Accounting*, 22, electronic preprint, saatavilla lehden verkkosivustolla.
- Pekonen, Kyösti. 2003. "Hallitseminen." Hyvärinen, Matti, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius, toim. *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- Pettersen, Inger-Johanne ja Elsa Solstad. 2007. "The Role of Accounting Information in a Reforming Area: A Study of Higher Education Institutions." *Financial Accountability & Management*, 23, 2, 133-154.
- Porter, Michael E. ja Mark R. Kramer. 2006. "Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility." *Harvard Business Review*, December, 78-92.
- Ramirez, Francisco. 2006. "The Rationalization of Universities." Marie-Laure

- Djelic & Kerstin Sahlin-Andersson, toim. *Transnational Governance: Institutional Dynamics of Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rhetorica ad Herennium. 1954. Tekijä tuntematon, pidettiin aikanaan virheelisesti Ciceron teoksena. Kaksikielinen laitos latinan ja englannin kielillä. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rider, Sharon. 2009. "The Future of the European University: Liberal Democracy or Authoritarian Capitalism?" *Culture Unbound*, 1, 83-104.
- Riley, A.T. 2002. "The Sacred Calling of Intellectual Labor in Mystic and Ascetic Durkheimianism." *Archives européennes de sociologie*, 43, 3, 354-385.
- Rinne, Risto. 2010. The Nordic University Model from a Comparative and Historical Perspective. In Jaakko Kauko, Risto Rinne ja Heli Kynkäänniemi, toim. *Restructuring the Truth of Schooling*. Finnish Educational Research Association: Research in educational sciences 48. Jyväskylä: Jyväskylä University Press.
- Ritchie, L. David. 2002. "Monastery or Economic Enterprise: Opposing or Complementary Metaphors of Higher Education?" *Metaphor and Symbol*, 17, 1, 45-55.
- Saisana, Michaela, Béatrice d'Hombres & Andrea Saltelli. 2011. "Rickety Numbers: Volatility of University Rankings and Policy Implications." *Research Policy*, 40, 1, 165-177.
- Salerno, Carlo. 2007. "A Service Enterprise: The Market Vision." Peter Maassen & Johan P. Olsen, toim. *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- Salo, Ahti ja Antti Punkka. 2011. "Ranking Intervals and Dominance Relations for Ratio-Based Efficiency Analysis." *Management Science*, 57, 1, 200-214.
- Sauder, Michael & Wendy N. Espeland. 2009. "The Discipline of Rankings: Tight Coupling and Organizational Change." *American Sociological Review*, 74, 1, 63-82.
- Schimank, Uwe. 2005. "New Public Management and the Academic Profession: Reflecting the German Situation." *Minerva*, 43, 361-376.
- Schofer, Evan ja John W. Meyer. 2005. "The Worldwide Expansion of Higher Education in the Twentieth Century." *American Sociological Review*, 70, 898-920.
- Shore, Cris. 2008. "Audit Culture and Illiberal Governance: Universities and the Politics of Accountability." *Anthropological Theory*, 8, 3, 278-298.
- Skinner, Quentin. 1978. *The Foundations of Modern Political Thought*. Volume One. *The Renaissance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin. 1996. *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin. 2002. *Visions of Politics*. I. *Regarding Method*. Cambridge:

- Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin. 2003a. "Paradiastole: Rescribing Vices as Virtues." Sylvia Adamson, Gavin Alexander ja Katrin Ettenhuber, toim. *Renaissance Figures of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin. 2003b. *Kolmas vapauden käsite*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.
- Skinner, Quentin. 2008. "Political Rhetoric and the Role of Ridicule." Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja José María Rosales, toim. *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe*. Farnham, Surrey: Ashgate.
- Slaughter, Sheila ja Larry L. Leslie. 1999. *Academic Capitalism*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Sprague, Rosamond Kent. 1968. "Dissoi Logoi or Dialexeis." Kreikankielinen otsikoimaton alkuteksti n. vuodelta 400 e.a.a. *Mind*, n.s., 77, 306, 155-167.
- Strang, David ja Michael W. Macy. 2001. "In Search of Excellence: Fads, Success, Stories, and Adaptive Emulation." *American Journal of Sociology*, 107, 1, 147-182.
- Tierney, William G. ja Vicente M. Lechuga. 2010. "The Social Significance of Academic Freedom." *Cultural Studies – Critical Methodologies*, 10,2, 118-133.
- Wæraas, Arld ja Marianne Solbakk. 2009. "Defining the Essence of a University: Lessons from Higher Education Branding." *Higher Education*, 57, 4, 449-462.
- Waugh, William L., Jr. 1998a. "Conflicting Values and Cultures: The Managerial Threat to University Governance." *Review of Policy Research*, 15, 61-74.
- Waugh, William L., Jr. 1998b. "Academic Tyranny." *Review of Policy Research*, 15, 99-100.
- Weber, Max. 1985a. "Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis." Alkuperäisartikkeli 1904. Max Weber. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, J.C.B. Mohr 1985, s. 146-214.
- Weber, Max. 1985b. "Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik." Alkuperäisartikkeli 1906. Max Weber. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, J.C.B. Mohr.
- Weick, Karl. 1976. "Educational Organizations as Loosely Coupled Systems." *Administrative Science Quarterly*, 21, 1, 1-19.
- West, Robin R. 2008. An Analysis of Faculty Perspectives on the Theory and Practice of Academic Freedom. Doctoral dissertation. Indiana State University.
- Weymans, Wim. 2010. "Democracy, Knowledge and Critique: Rethinking European Universities beyond Tradition and the Market." *London Review*

- of Education*, 8, 2, 117-126.
- Wittgenstein, Ludwig. 1981. *Filosofisia tutkimuksia*, 1. p. englanniksi *Philosophical Investigations* 1953. Porvoo: WSOY.
- Zerubavel, Eviatar. 1995. "The Rigid, the Fuzzy, and the Flexible: Notes on the Mental Sculpting of Academic Identity." *Social Research*, 62, 4, 1093-1106.

Kari Palonen

YLIOPISTON ”PARLAMENTARISOINNIN” MAHDOLLISUUKSISTA

Max Weber tieteestä ja politiikasta

Tieteen ja politiikan vastakohtaisuus esitetään usein siten, että tiede on ”objektiivista” mutta politiikka ei ole eikä voi olla sitä. Sovinnainen luenta Max Weberin v. 1919 julkaisuista kirjasista *Wissenschaft als Beruf* und *Politik als Beruf* tukee tätä teesiä. Jos kuitenkin mielenkiinto siirretään tutkimuskäytäntöjen tasolle, voidaan myös näissä *Beruf*-luenoissa nähdä merkittäviä yhtäläisyyksiä tutkijain ja (muiden) poliitikojen välillä.

Olen viime vuosina tutkinut parlamentarismien käsitehistoriaa ja retoriikkaa sekä sen akateemisia yhteyksiä, erityisesti Max Weberin käsitystä tieteen ”objektiivisuudesta” (Palonen 2010a,b sekä useat artikkelit Palonen 2012ssa). Weberin vuonna 1904 julkaistu ohjelmallinen essee *Die ”Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* esittää eksplisiittisesti käsityksen tutkimuksen ”objektiivisuudesta” kiistojen avoimena ja reiluna käsittelynä. Weber kiistää kaikki aikalaiskeskustelua dominoivat tulkinnat ”objektiivisuudesta”: se ei merkitse tutkijan antautumista objektille, ei viittaa tutkijan henkilökohtaiseen ominaisuuteen, ei kultaiseen keskitiehen eikä myöskään tutkijain yhteisymmärrykseen tai sellaisten käsitteiden kuten lainalaisuuden tai systeemin käyttöön, jotka arvioisivat tutkimusta tutkijain ja heidän välistensä kiistojen yläpuolelle asettuvasta näkökulmasta.

Weber yhdistää päinvastoin tutkimuksen ”objektiivisuuden” – lainausmerkeissä – kysymykseen tutkijain välisten kiistojen käsittelystä. Ottaen esimerkiksi omassa oppiaineessaan kansantaloustieteessä sakslalaisella kielialueella jo pari vuosikymmentä käynnissä olleen metodikiistan – karkeasti historiallisen ja rajahyötykoulukunnan välisen valtakamppailun – Weber sitoo ”objektiivisuuden” nimenomaisesti teoriakiistojen käsittelytapaan. Hän havainnollistaa tilannetta wieniläisen tenttijän kokemuksella ”kahdesta kansantaloustieteestä”³⁹:

Ongelman olemassaoloa ... ei voi välttää kukaan, joka tarkkailee kamppailua metodeista, ”peruskäsitteistä” ja edellytyksistä, ”näkökulmien” alituisesta vaihtumisesta sekä käytettävien ”käsitteiden” toistuvasta uudelleen määrittämisestä ja näkee kuinka teoreettista ja historiallista tarkastelutapaa yhä edelleen erottaa ylittämättömältä näyttävä kuilu: ”kaksi kansantaloustiedettä”, kuten eräs wieniläinen tenttijä vaikeroiden moitti. Mitä tarkoittaa tässä objektiivisuus. Ainoastaan tätä kysymystä haluan tarkastella seuraavissa pohdintoissa. (Weber 1904b, 160-161).

Tieteessä ei siis voi välttää kysymystä siitä, miten käsitellä metodeja, peruskäsitteitä, edellytyksiä ja alati vaihtuvia näkökulmia koskevia kamppailuja. Weberin teesin mukaan näiden kysymysten käsittely ei voi tarkoittaa sitä, että kysymykset ratkaistaan jonkin kiistaosapuolen tai kolmannen näkemyksen hyväksi. Teoria- ja käsitekiistat ovat akateemista arkipäivää, ja yhden tällaisen kiistan lopettaminen ”ratkaisemalla” peittää noiden kiistojen syvyyden ja kaikkialla läsnä olevan luonteen. ”Objektiivisuus” ei Weberin mukaan koskaan voi merkitä tapaa lopettaa kiista vaan ainoastaan sellaista menettelytapaa, joka antaa osallisille

39 “Daß das Problem als solches besteht ... kann niemandem entgehen, der den Kampf um Methode, ‘Grundbegriffe’ und Voraussetzungen, den steten Wechsel der ‘Gesichtspunkte’ und die stete Neubestimmung der ‘Begriffe’, die verwendet werden, beobachtet und sieht, wie theoretische und historische Betrachtungsform noch immer durch eine scheinbar unüberbrückbare Kluft getrennt sind: ‘zwei Nationalökonomien’, wie ein verzweifelnder Wiener Examinand seinerzeit jammernd klagte. Was heißt hier Objektivität? Lediglich diese Frage wollen die nachfolgenden Ausführungen erörtern.”.

mahdollisuudet kiistellä reilun pelin periaatteiden mukaisesti. Akateemisissa kiistoissa ei ole eikä voi olla puolueetonta tuomaria kiistan yläpuolella, vaan reilun pelin periaatteiden valvonta jää kiistojen osapuolten omalle vastuulle.

Akateemisista debaateissa on alituinen vaara käyttää joko tutkijan mainetta tai hallinnollista hierarkiaa välineenä kiistojen lopettamiseen, epäreiluun tai mielivaltaiseen käsittelyyn. Weberin tavoin voi katsoa, että menettelyt jähmettävät tutkimuksen estämällä reilua peliä uusien ajatusten esille pääsystä.

Akateemisten kiistojen alhainen proseduralisointi liittyy niiden marginalisointiin ohimeneviksi poikkeuksiksi. Tämä vastaa kateederiretoriikan epideiktistä luonnetta, joka ei ymmärrä, kuinka radikaalisti vastakkaisia perspektiivejä samaankin kysymykseen voi omaksua. Weberin ajattelun taustalla on sen sijaan tutkijain kokemus, että kiistoja on aina ja kaikkialla. Tämän mukaisesti ”objektiivisuus” aina viittaa perspektiivien väliseen kamppailuun, joka on samalla tutkimuksen liikkeessä pysymisen edellytys.

Ei ole olemassa mitään ”objektiivista” tieteellistä analyysiä kulttuurielämästä tai ”yhteiskunnallisista ilmiöistä” sinänsä, analyysiä joka olisi riippumaton niistä erityisistä ja ”yksipuolisista” näkökulmista, joiden nojalla ne valitaan – nimenomaisesti tai hiljaisesti, tietoisesti tai tiedostamatta – tutkimuskohteeksi, analysoitu ja jäsentäen esitetään. (Weber 1904b, 170)⁴⁰.

Toisin sanoen tutkimuksen muutokset tapahtuvat päinvastoin aina ”yksipuolisesti” jostakin perspektiivistä käsin. Mitä perusteellisemmin kysymykseen perehdytään, sitä erilaisia mahdollisia näkemyksiä saadaan näkyviin ja niiden puolustaminen tulee ainakin harkinnanarvoiseksi kysymykseksi. Kenenkään tutkijan ei tarvitse ryhtyä ylivarvaiseksi, vaan erikoisen perspektiivin luominen on hänelle oman profiloitu-

40 ”Es gibt keine schlechthin ‘objektive’ wissenschaftliche Analyse des Kulturlebens oder ... der ‘sozialen Erscheinungen’ unabhängig von speziellen und ‘einseitigen’ Gesichtspunkten, nach denen sie – ausdrücklich oder stillschweigend, bewußt oder unbewußt – als Forschungsobjekt ausgewählt, analysiert und darstellend gegliedert werden”.

misen, uuden ajattelun muodostamisen ja vakiintuneiden näkemysten haastamisen väline. Weber ei myöskään pidä mahdollisena tai toivottavana sitä, että erilaiset perspektiivit yhdistyvät suureksi synteeksiksi, joka sulattaa kaikki. Päinvastoin tutkimuksen käytäntö vastaa sitä parlamentaarista periaatetta, että perspektiivien puolesta ja niitä vastaan käydään retorista kamppailua, jolla voidaan ”liikuttaa” vastapuolen kantoja tai argumentteja.

Akateemisten käytäntöjen parlamentaarinen malli

Parlamentaarinen politiikka tarjoaa historiallisen malliesimerkin instituutiosta, jossa kiistojen käsittelyyn on sovellettu reilun pelin ideaa, jolle on muodostettu erityisiä menettelytapoja ja käytäntöjä. Parlamentaarinen politiikka jättää kiistat avoimiksi, mutta erityinen parlamentaarinen menettelytapa säätelee niiden käymisen reiluutta. Kiistoja sekä esityksistä että tilanteen tulkinnoista suorastaan edellytetään: ellei ole valmiita vastaväitteitä ja vaihtoehtoja tarjolla, niitä pitää ryhtyä konstruoimaan täysistunto- ja valiokuntadebateissa. Parlamentaarisia kiistoja ei ratkaista, vaan päätökset siirtävät ainoastaan ne pois päiväjärjestyksestä – hyväksyen, hyläten, keskeyttäen asian käsittelyn tai lykäten sen epämääräiseen tulevaisuuteen.

Parlamentin menettelytapasäännöt ovat aina tulkinnanvaraisia, ja niistä voi milloin tahansa nousta kiistoja esille, mutta nämä työjärjestyks- ja menettelytapakiistat ovat erilaisia kuin esityslistan asiakysymyksiä koskevat kiistat. Parlamentin puhemiehistö toimii eräänlaisena erotuomaristona, joka tulkitsee esimerkiksi sitä, onko joku edustajan puheessa käyttämä ilmaus tai puhuttelu toisista edustajista ”epäparlamentaarista”.

Menettelyt kiistojen käsittelemiseksi ovat siis parlamentissa vahvasti proseduralisoituja ja institutionalisoituja. Tästä voidaan tehdä merkittävä johtopäätös. Akateemisten ja parlamentaaristen käytäntöjen välillä on enemmän yhtäläisyyksiä kuin mitä yleensä ajatellaan. Spekuloim tässä mahdollisuuksilla ulottaa parlamentaarisen käsitteistön, menettelytapojen ja käytäntöjen yliopiston poliittiseen pelikenttään virastoyliopiston jälkeisenä aikana. Mitä parlamentaarisen debatin mallin siirtäminen yliopistoon tarkoittaa ja mitä uutta voidaan saavuttaa ulottamalla niitä sekä

itse tutkimukseen että yliopiston organisaatiomalliin?

En tarkoita parlamentarismin enemmistövaltaa, jossa vaalitulokset ja hallitusohjelma määrittävät vaalikauden politiikan suunnan ja parlamentti toimii lähinnä hallituksen linjan ratifioivana kumileimasimena. Enemmistöajattelulla on vahva kannatus kulloisissakin hallituspuolueissa, gallupeilla ilmaistuissa mielipiteissä että akateemisessa parlamenttitutkimuksessa. Se kuitenkin sivuuttaa sen seikan, että parlamentarismi on puheiden politiikkaa. Kysymysten debatointi vastakkaisista näkökulmista on parlamentaariseen politiikkaan tyylille olennaista. Deliberointi *pro et contra* on parlamentaarisen menettelytavan johtava periaate uuden ajan alun Englannista lähtien. Sen sijaan hallitusohjelman toteuttamiseksi parlamenttiin ei tarvittaisi retorisesti päteviä ammattipoliitikkoja, vaan kuka tahansa voi painaa nappia.

Parlamentarismin menettelytapana ja politiikan tyylinä on vastakkainen myös puolueiden valtiolle (Leibholz 1957). Parlamentti muodostaa puolueet, ei päinvastoin. Mannereurooppalaisessa parlamentarismissa on yleistä projisoida diplomaattisen retoriikan osapuolineuvottelujen (*negotiation*) malli parlamentin ja hallituksen sisälle. Toisin sanoen kysymyksistä ei varsinaisesti debatoita, vaan debattiosapuolet jähmettyvät metonymisesti puolueiksi, jotka neuvottelevat keskenään diplomatian tai työmarkkinoiden tapaan sellaisen kompromissin aikaansaamiseksi jossa kaikki luulevat voittavansa. Enemmistöhallituksissa kompromissit muodostetaan ministeriryhmän sisällä, eikä kukaan tunne itseään voimattomammaksi kuin hallituspuolueiden rivikansanedustaja.

Parlamentti on *dissensuksen* instituution malliesimerkki. Parlamentarismissa kysymysten tarkastelu vastakkaisista perspektiiveistä ja niiden välinen debatti ei ole vain sallittua tai asianmukaista, vaan koko instituution toiminnan ymmärtämisen edellytys, *raison d'être*. Tämä ymmärrettiin hyvin 1800-luvun retoriikassa. Esimerkiksi kanadalainen retoriikan professori James De Mille esittää ajatuksen näin: "Parlamentaarisen debatin tarkoituksena on analysoida kysymystä monista näkökulmista, jotka esitetään kahdelta vastakkaiselta puolelta. Millään muulla tavalla kysymystä ei voida tarkastella yhtä tyhjentävästi (De Mille 1878, 473)⁴¹.

41 "The aim of parliamentary debate is to investigate the subject from many points of view which are presented from two contrary sides. In no other way can a subject be so exhaustively considered".

Näin menetellen tulee mahdolliseksi se parlamentaarisen politiikan johtoidea, jota voi nimittää reiluksi peliksi.

Parlamentarismien retorinen idea on siis, että asialistan kysymystä ei voida ymmärtää, ellei sitä tarkastella vastakkaisista perspektiiveistä, arvioida näiden perspektiivien vahvuuksia ja heikkouksia sekä kiistellä tällaisen vertailun kriteereistä. Toisin sanoen parlamentarismi edellyttää retoriikan ja sofistikan tradition mukaista tietoteoriaa, jonka mukaan aina voi pyrkiä tekemään heikommasta logoksesta vahvemman, käyttää puhetta tilanteen muutoksen välineenä.

Parlamentaarinen menettelytapa ja asialistan muodostus tekevät poliitikasta muutosidonnaista. Jokainen kysymys asialistalla voi nostaa esiin uusia ulottuvuuksia politiikassa, jokainen puheenvuoro haastaa edustajat muuntamaan aikaisempia käsityksiään ja jokainen äänestys on tilaisuus muuntaa poliittista asetelmaa. Äänestysasetelmat ja kompromissiesitykset on suhteutettava edeltävään debattiin, siihen mitä perspektiivejä on tuotu esiin, millaisia argumentoinnin strategioita, taktiikoita ja tekniikoita debatissa on käytetty ja millä näistä on ollut merkitystä tapahtuneille kannanmuutoksille. Hallituksen esitys läpimeno muutoksitta ja vastaväitteitä on rajatapaus, joka voi olla oikeutettu parlamentaarisen ajan säästämiseksi, mutta joka ilmaisee poliittisen mielikuvituksen puutetta. Puuttuvan debatin poliittisessa analyysissä on olennaista, että tutkija itse konstruoi mahdollisia vastaväitteitä ja analysoi sitä miksi näitä ei otettu vakavasti tai edes tultu ajatelleeksi asianomaisessa yhteydessä.

Proseduraalisen politiikan tyylin mukaisesti parlamentti kiistelee ainoastaan sen esityslistalle tuoduista kysymyksistä – tai siitä mitä otetaan esityslistalle – tietyn menettelytavan mukaisesti. Parlamentaarinen menettelytapa sekä asettaa hallituksen esitykset laajalle täysistunto- ja valiokuntakritiikille alttiiksi että avaa yksityisille edustajille valtaosuuksia – vapaa mandaatti, vapaat vaalit, parlamentaarinen immuniteetti, reilu peli puheenvuorojen jaossa ja kierrätyksessä jne. – , joita käyttämällä he muuntavat sitä asetelmaa jota pelkkä vaalitulokset ja hallitus vs. oppositio-jako ilmentävät.

Parlamentaarinen ja akateeminen retoriikka

Aristoteleen jako forensiseen, epideiktiseen ja deliberatiiviseen retoriikkaan sai Englannissa 1700-luvulla uuden tulkinnan, kun erotettiin toisistaan ”bar, pulpit ja platform” retoriikan areenoina. ”Bar” viittaa syyttäjien ja puolustusasianajajien retoriikan vastakkainasetteluun tuomioistuimissa. ”Pulpit” viittaa taas ennen muuta saarnatuoliin, mutta koskee myös akateemista kateederia. ”Platform” julkisten kokousten puhujalavaan, josta parlamentaarinen puhe on sellainen erikoistapaus, jossa vastustajien läsnäolo yleisössä on debatin edellytys – tosin Westminsterissä tunnetusti puhutaan paikaltaan, ei puhujakorokkeelta. Akateemisen retoriikan historiallinen malli on epideiktisessä retoriikassa, jossa yksi puhuu ja loput taputtavat – tai ovat taputtamatta. Sen poliittinen malli on kansanäänestys, johon voi vastata kyllä tai ei, mutta ei debatoita kysymyksistä.

Retoriikan genreillä tarkasteltuna parlamentaarinen puhe on malliesimerkki deliberatiivisesta retoriikasta, debatista *pro et contra*. Tosin retoriikan tutkijat ymmärsivät vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla, että brittiparlamentista oli tullut uusi historiallinen malli deliberatiiviselle retoriikalle. Dissensuksen retoriikka ja mahdollisuus muuntaa käsitteitä parlamenttidebatissa korostuvat jo William Gerard Hamiltonin parlamentista v. 1754–1796 keräämissä maksiimeissa, jotka julkaistiin postuumisti nimellä *Parliamentary Logick* (1808, siteerattu tässä Courtney S. Kennyn v. 1927 editiosta).

Asioiden tarkastelu vastakkaisilta puolilta on parlamentaarisen politiikan retorinen juoni. ”Kiistelty kysymys on luonteeltaan sellainen että molemmat puolet voivat sanoa siitä jotakin uskottavaa tai todennäköistä.”(Hamilton 1927 , 15)⁴². Parlamentaarinen ”logiikka” merkitsee parlamentin pelisääntöjen avaaman mahdollisuuksien horisontin ymmärtämistä ja analyysia . Menettelytapa koskee ”peli- ja järjestyssääntöjen” parlamentaarista luonnetta Eli klassisen retoriikan termin logiikka liittyy *inventioon*, menettelytapa *dispositioon* ja retoriikka puhekäytäntöjen mielessä *elocution*, *memoriaan* ja *pronunciatioon*.

Jos tutkimusta ja opetusta arvioidaan retorisiin kriteerein, buuausta tai

42 ”The very nature of a disputable question is where some thing plausible or probable may be said on both sides”.

referendumien ei-ääntä vastaa kateederiretoriikassa opiskelijain mahdollisuus äänestää jaloillaan. Kun suosion vaihtelu tai karisman menetyt ulottuu professorinimityksiin, tämä on merkki teoriasuhdanteiden vaihtelusta. Epideiktisessä retoriikassa kritiikki on toivottavaa, mutta risiiridat ja kamppailut ymmärretään tutkimuksessa ohimeneväksi *katharsis*-vaiheeksi, jonka jälkeen marginaalien oletetaan huuhtoutuvan ulos ja yhteisymmärryksen tulevan saavutetuksi. Jürgen Habermasin konsensusmalli on malliesimerkki epideiktisestä retoriikasta, joka saarnaa kritiikin merkitystä, mutta rajoittaa sen kathartiseksi vaiheeksi ennen yhteisymmärryksen saavuttamista. Parlamentaarisesta politiikan mukainen dissensuksen retoriikka sen sijaan ylittää Habermasin ajatushorisontin.

Kuitenkin myös dissensuaalinen ajatustyyli ja sen parlamentaarinen malliesimerkki ovat esillä tämän päivän akateemisessa debatissa. Quentin Skinner kehottaa v. 2008 antamassaan haastattelussa nimenomaan lukemaan Hobbesin *Leviathan* samalla tavalla kuin parlamenttipuheita. ”Sanon nykyään oppilailleni kurssillani Hobbesin *Leviathanista* että ajatelkaa teosta puheen parlamentissa. Kaikki poliittisen filosofian merkkiteokset voidaan identifioida puheenvuoroiksi debateissa ja niiden tulkinta tarkoittaa sen jäljittämistä, millaisesta puheenvuorosta on kysymys” (Skinner 2008).⁴³

Skinnerin teesille voi antaa useita merkitysulottuvuuksia. Abstraktia filosofista tekstiäkään ei voi ymmärtää ajattomana deklaraationa. *Leviathan* on puheenvuoro Englannin sisällissodan ja kuninkaan mestauksen jälkeisessä poliittisessa tilanteessa, jossa Ranskassa vuosia maanpaossa ollut Hobbes tarjoaa tasavallan ja parlamentin vastustajille uutta strategiaa, jota hän itse pitää vastaansanomattomampana kuin vanhan regimin puolustusta. Lukemalla tekstiä parlamenttipuheena, voi identifioida Hobbesin poliittiset vastustajat, heidän debattinsa ja argumenttinsa sekä lisäksi katsomuksia ja kirjoittajia, jotka oli mukana aikakauden debatissa mutta joille Hobbes vastaa vaikenemalla heistä.

Parlamentaarisesta debatista voi siis oppia myös ymmärtämään aka-

43 ”I now say to my students on Hobbes’s ‘Leviathan’ on which I am giving a course at the moment, think of it as a speech in Parliament; all of these great works of political philosophy are recognizably contributions to a debate; interpreting them is uncovering what that contribution was”.

teemisiä kiistoja. Puheen arviointi vastakkaisista näkökulmista on institutionalisoitu parlamentaariseen menettelyyn, jolloin myös puheen pitäjän pitää varautua että mikään ei jää vaille kritiikkiä. Akateemisissa yhteyksissä ei ole vastaavaa vastaväitteet systematisoivaa menettelytapaa: parlamentaarinen kritiikki on sisällä itse tavassa käsitellä asioita parlamentaarisesti.

Vertauksella Skinner purkaa myös Hobbesin uskonnonomaista vakaumusta siitä, että tieteen keinoin on mahdollista saavuttaa ”vastaansanomaton” (*inexpugnable*) tietoa (ks. Skinner, 1996, 300). Parlamentaarisen menettelyn suuri ansio on siinä, että kaikki opit tai teoriat saavat tilaisuuden päätyä säälimättömän kritiikin ja vieraiden näkökulmien kanssa vastakkainasettelun kohteiksi. Parlamentti on kuvainkaatamisen malli-instituutio: mitä yleisemmin hyväksytty ja vahvimmin jalustalle vakiinnutettu joku oppi tai teoria on, sitä suuremman haasteen sen kyseenalaistamiseen ja vaihtoehdon konstruktion parlamentaarisen menettelyn analogia sille tarjoaa. Seuraava Hamiltonin maksimi ilmaisee tätä mainiosti: ”Jokaisen periaatteen ja jokaisen toimenpiteen puolesta on olemassa jotakin erinomaista ja jotakin äuutteellista; reaalin kysymys koskee niiden suhteellisia vertailevia ansioita, ei niiden täydellisyyttä (Hamilton 1927, 60)⁴⁴.

Ero liittyy edellä vastakohtaan deliberatiivisen ja epideiktisen retoriikan välillä. Akateemisessa kulttuurissa on sitkeästi vallalla ajatus, että tiede ”edistyy” ikään kuin teorioiden omalla painolla, debatista ja henkiöistä riippumatta. Yliopistoväen on edelleen vaikea tunnustaa sitä, että teoriat ovat kulloisenkin kamppailun muotien tai suhdanteiden mukaisia puheenvuoroja kiistoissa ja että valtavirran hyväksymät teoriat eivät ole muuta kuin kulloistenkin akateemisten kiistojen tilapäisiä tuloksia. Parlamentaarinen menettelytapa tarjoaa poliittisia resursseja kaikille toimijoille, riippumatta heidän edustamiensa näkemyksen kannattajamäärästä, ja tässä mielessä vähemmistömielipiteiden tai poissa muodista olevien näkemysten tukeminen on vahvemmin legitimiä kuin akateemisessa maailmassa.

44 ”In the support of every principle and every measure there will be some excellencies and some defects; and their comparative merit, not their perfection, is the real question”.

Parlamentaarinen malli teoriakiistojen käsittelynä

Tässä suhteessa parlamentaarisen debatin malli tarjoaa tieteelle suoria esikuvia. Erityisesti valiokuntadebatit antavat edustajille mahdollisuuksia heittää esiin uusia näkemyksiä, tarkistaa kantojaan ja yhdistää erilaisista näkökulmista peräisin olevia ajatuksia (vrt. Pekonen 2011). Käsitteiden muutosprosessia voikin analysoida siten että parlamentaarinen politiikka tarjoaa historiallisen ideaalityypin, josta akateemiset kiistat muodostavat yksinkertaistetun muodon, jossa kiistat harvoin koskevat suoraan toisten ihmisten elämään ulottuvia ratkaisuja. Tämä mahdollistaa akateemisissa kiistoissa taas liiallisen ”vastuullisuuden” välttämisen, mikä avaa pelivaraa mm. rohkeampien ajatuskokeiden tekoon.

Sekä Weberin objektiivisuuskäsite että Skinnerin ehdotus *Leviathanin* luennasta viittaavat mahdollisuuksiin ”parlamentarisoida” tutkimusta arvioimalla akateemisia kirjoituksia puheenvuoroina debatussa, jota voi arvioida suhteessa parlamentaaristen menettelytapojen ja retoristen käytäntöjen tarjoamiin vertailu- ja rinnastuskohteisiin. Debatin ideaalityyppiä voi käyttää tutkimuksen arviointiin joko etsien proseduralisoinnin puutteita ja vastakkainasettelun käyttämättömiä mahdollisuuksia tai tulkitsemalla toteutettuja debattikäytäntöjä parlamentaaristen menettelyjen ja retoristen siirtojen analogioina. Edellinen viittaa yliopistolaitoksen puutteisiin debatin organisoinnin menettelytavoissa, jälkimäinen suuntautuu olemassa olevien käytäntöjen tulkintaan parlamentaaristen periaatteiden vahvempina tai heikompina analogioina. Debatin ”parlamentarisointia” voi siis lähestyä sekä yleisten periaatteiden että olemassa olevien käytäntöjen uuden tulkinnan suunnasta.

Kokousten, yhdistysten, järjestöjen, puolueiden ym. sääntöjä, menettelytapoja ja käytäntöjä voidaan tulkita parlamentaarisen menettelytavan muunnelminä, laimennettuina ja kohteeseen sidottuina versioina. Tunnetuin anglo-amerikkalainen kokoussäännöstö, kenraali Henry M. Robertin baptistikirkon menettelytapoja varten kehittämä *Robert's Rules of Order* (1876), soveltaa parlamentaarista menettelytapaa yhdistykseen (http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Martyn_Robert). Toisin sanoen parlamentaarinen menettelytapa on paljon syvemmälle juurtunut länsimaiseen poliittiseen kulttuuriin kuin mitä yleisesti tiedetään, ja jopa suoran toiminnan liikkeetkin ovat sille enemmän velkaa kuin mitä niiden edustajat ymmärtävät.

Kysymysten dissensuaalinen tarkastelu *pro et contra* on paljon radikaalimpaa parlamenteissa kuin yhdistys- ja kokouskäytännöissä. Jälkimmäisissä erimielisyydet on sallittuja ja niiden läsnäoloon on varauduttava, kun taas parlamentaarinen menettely edellyttää vastakkaisten näkemysten tuottamista jotta kysymys voidaan ymmärtää. Esimerkiksi puoluekokouksissa puhutaan meikälaisyleisölle, vastustajat eivät istu samassa auditoriossa kuten parlamentissa, ja erimielisyydet koskevat strategiaa ja taktiikkaa, ei maailmantilanteen tulkintaa ja eksistentiaalista sitoumusta tiettyihin näkemyksiin, jotka taktiikan ja strategian lisäksi ovat läsnä parlamentaarisessa debatissa.

Parlamentarisoinnin mahdollisuuksia tutkimuksessa

Yliopisto muistuttaa enemmän parlamenttia kuin puoluekokousta tai muuta suljetun me-retoriikan foorumia. Akateemisessa debatissa on varauduttava siihen, että kaikki toiminnan aspektit, myös itse debatin agenda, voidaan kyseenalaistaa ja sijoittaa vaihtoehtoiseen perspektiiviin.

1960- ja 1970-luvun hallinnonuudistuskamppailuissa yliopisto haluttiin demokratisoida puoluevaltion ja enemmistövaalin mallin mukaisilla menettelyillä. Nuokin kamppailut ansaitsevat kunnollisen retorisen ja käsitehistoriallisen analyysin ilman jälkiviisasta teilausta. Hämmästyttävää niissä on yksipuolinen pitäytyminen vaaleihin ”demokratian” tunnusmerkkinä, kun sen sijaan parlamentaarisen menettelytavan erityispiirteistä ja niiden siirrettävyydestä yliopistojen hallintoon ei juuri lainkaan keskusteltu. Opiskelijapoliitikoilla ei ollut kunnan käsitystä parlamentaarisesta politiikasta: nuorena eduskuntaan päässyt valtio-opin pääaineopiskelija Pär Stenbäck kertoo muistelmissaan (2009), kuinka hän joutui käyttämään huomattavasti aikaa parlamentaarisiiin menettelytapoihin perehtymiseen.

Yliopiston parlamentarisoinnissa voidaan Skinneriä seuraten lähteä itse tutkimuksen arvioinnin kriteereistä siten, että tutkimus sidotaan debatteihin, käsite- ja teoriakamppailuihin. Yksityisen tutkijan ”tulosten” esittely olisi siirrettävä julkaisujen määrästä ja paikkojen arvovaltaisuudesta tutkimuksen merkityksen esittämiseen retorisen kamppailun

osana. Toisin sanoen on kysyttävä, millaisiin kiistoihin oma tutkimus liittyy, millaista retorista siirtoa se merkitsee, millaisin retorisin keinoin tämä siirto on tullut mahdolliseksi, ja miten tämä retoriikka on muuntanut debatin sekä kysymyksenasettelua että vastausten konstellaatiota. Näillä kysymyksillä voi arvioida tutkimuksen omintakeisuutta, provokatiivisuutta jne. joko itse- että vierasarviointina: monestihan omalla tutkimuksella on merkitysulottuvuuksia, joita ei itse kunnolla ymmärrä.

Debatin käsitettä ei tässä pidä ymmärtää liian kirjaimellisesti. Jeremy Bentham korostaa teoksessa *Essay on Political Tactics* oikeutetusti sitä, että ”a political assembly is not a society of academicians” (Bentham 1843, XI. § 4.). Benthamin mukaan parlamentaarisen debatin on tultava toimeen ilman paperia, käytettävä hyödyksi itse debattitilanteen tuottamaa spontaanisuutta ja improvisaatiota. Käänteisesti voi katsoa, että akateemisen debatin tulee nojata papereihin, kuten myös parlamentaarinen debatti tekee esimerkiksi niiltä osin kun esitykset on tehtävä kirjallisina.

Toisin sanoen päivittäinen väittely kollegojen näkemysten kanssa *face-to-face* ei ole ainoa eikä kovin suositeltavakaan debatin muoto. Akateemisia kiistoja ei ”voiteta” seminaari- tai symposium-välittelyissä vaan debattia käydään itse tutkimuksilla, joita kollegayleisö lukee. Pyrkimys kysymyksenasettelun siirtämiseen sekä oman tutkimuslinjan pitkäjänteinen seuraaminen kritiikistä tai sen puutteesta huolimatta ovat tutkijalle monesti käyttökelpoisempia retorisia strategioita kuin julkisen seminaaridebatin voittaminen taputtavan yleisön suosion puolelleen saamiseksi.

Debattien monitahoisuus voi nojata Weberin teesiin, jonka mukaan humanistisilla aloilla ei ole mitään yhteisesti määritettyjä kysymyksiä ja tutkimusaloja: ”Kulttuuritieteiden systeemi, jo siinä mielessä että ne olisi sidottu tiettyyn lopulliseen, objektiivisesti pätevään ja kiinni lyötyyn kysymysten ja kohdealueiden systeemiin, olisi sinänsä mieletöntä (Weber 1904, 184).⁴⁵ Tämän teesin merkitystä ei voi liiaksi korostaa. Samalla tavalla kun agendakamppailut ovat korostuneet parlamentaarisessa politiikassa, myös akateemisessa politiikassa tutkijat paljolti jou-

45 ”Ein System der Kulturwissenschaften auch nur in dem Sinne einer definitiven, objektiv gültigen, systematisierenden Fixierung der *Fragen* und *Gebiete*, von denen sie zu handeln berufen sein sollen, wäre ein Unsinn in sich”.

tuvat tai pääsevät itse asettamaan kysymyksensä, toki aina joihinkin ajankohtaisiin tai vanhempiin debatteihin liittyen sen sijaan että etsisivät vain ”parempia” vastauksia vanhoihin kysymyksiin. Hyvä tutkija harjoittaa agendan politiikkaa ja pyrkii antamaan itse debateille uuden käänteeseen, muuntamaan käsitystä siitä mikä on mielenkiintoisia ja miten kysymyksiä tulee asettaa.

Weberin objektiivisuuskäsityksen revisiolla on tiedepoliittisia johtopäätöksiä. Tutkimuksen priorisointeja ei pidä tehdä aiheiden tai kohdealueiden pohjalta. Weberiläinen perspektivismi on ristiriidassa sektorijattelun kanssa, sillä eri perspektiiveissä ilmiöt eivät suinkaan ole ”samoja”, vaikka niistä käytettäisiinkin samoja nimityksiä. Kun kaikki luokitukset ovat kiistanalaisia ja eri perspektiiveistä eri kysymykset näyttäytyvät tärkeiltä, akateemisilla päätöksentekijöillä ole mitään debatista riippumattomia kriteereitä sille, mitkä asiat olisivat ”tärkeitä” tutkia.

Usein sivuseikoilta näyttäviä aiheita tutkimalla voi päästä käsiksi todella mielenkiintoisiin teemoihin. Esimerkiksi käsitehistoriassa on kysymys juuri tällaisesta yksipuolista tematiikkaa syvältä luotaavasta kysymyksenasettelusta, joka avaa monessa suhteessa mielenkiintoisempia näköaloja kuin sovinnainen tapahtuma- tai prosessihistoria tai kiistoja kaihtava käsitteiden määrittely. Retoriikan periaate että samaan asiantilaan voi aina suhtautua eri tavoin pätee niin tutkimuskohteisiin kuin tutkimuksen päätelmiinkin.

Oman tutkimuksen kiistojen ja debattien retoriikan kautta tarjoo mahdollisuuden purkaa yliopiston strategiapapereiden pinnallista aihe- ja sektorijattelua. Kun tutkimus ymmärretään puheenvuorona debattiin, tutkijan on ylitettävä pelkän empiirisen analyysin taso. Sen lisäksi että arvostetaan huolellista empiiristä perustutkimusta, esimerkiksi tietyn käsitteen käytöstä yhden maan parlamentissa tietyllä jaksolla, tutkijalta edellytetään oman tutkimuksensa laajemman merkityksen arviointia. Näin tutkimus radikaalisti erottuu selvityksistä, jotka tyytyvät aineiston luokitukseen mutta joista oma analyysi ja oman työn merkitys debattien kontekstissa puuttuu.

Tutkijan itsenäisyys edellyttää, että kysymysten ja debattien tärkeyttä ei määritellä hallinnollisesti. Tutkijat itse ovat riittävän perehtyneitä tutkimusalansa kysymyksiin, jolloin he tietävät, mitä ja ketä he kritikoivat, miten he haluavat muuttaa debattiasetelmaa ja kysymyksenasette-

lua sekä provosoivat debatteja siitä mitä kukaan ei ole problematisoinut. Parlamentaarin tulkinta ”objektiivisuudesta” eräänlaisena reilun pelin periaatteena tarjoaa kaikkien alojen tutkijoille mahdollisuuden suhteuttaa itsensä debatteihin.

Lisäksi tarvitaan parlamentaarisen agendakamppailun kaltaista kiistaa erilaisten debattien suhteista ja proseduurien luomista tällaisten kysymysten käsittelyyn. Tässäkin pitää välttää enemmistöjen ja korporatiivisten intressien mukaista arviointia. Esimerkiksi julkaisujen arvioinnissa pitää varoa tukemasta ”valtavirtoja”, joiden agenda on valmiiksi annettu ja annettava riittävä arvo uusien teemojen ja foorumien mukaiselle agendapolitiikalle. Sen sijaan voi kysyä, miten esimerkiksi priorisoida suhteita olemassa olevien, käynnistyvien ja marginalisoitujen debattien välisiä suhteita, jotka kaikki ovat sinänsä tärkeitä.

Yliopisto-organisaation ”parlamentarisointi”

Mitä parlamentarisointi voisi merkitä yliopiston ”hallintomallille”? Niin professorivaltaisuus, johtajaperiaate, byrokraattinen kollegiaalisuus, korporatiivinen tiedekuntien ja tieteenalojen intressiedustus, neuvostojen kaikkivaltius kuin puoluevaaleihin nojaava menettely yliopistossa ovat yhteen sopimattomia deliberatiivisen retoriikan ja sitä vastaavan akateemisen vapauden kanssa.

Professorivaltaisessa yliopistossa (saks. *Ordinarienuniversität*) epideiktisen retoriikan mukainen johtajuus on paikallaan, erityisesti jos opiskelijat ja väitöskirjantekijät voivat ”äänestää jaloillaan” yliopistojen ja professorien välillä. Vieläkin professorilta edellytetään sekä omassa yliopistossa että asiantuntijatehtävissä kykyä ja uskallusta tehdä itsenäisiä päätöksiä, uskallusta olla vetäytymättä kollegiaalisten elinten selän taakse, erityisesti henkilökysymyksissä. Tämä nojaa akateemiseen *primus inter pares* auktoriteettiin, jota on tärkeä suojella hallinnollista johtajaperiaatetta vastaan. Liike-elämästä tai virastoista lainatut johtajamallit sen sijaan uhkaavat kadottaa radikaalin eron tutkimuksen ja porvarillisen työnteon välillä, kun tutkimusta arvioidaan ”työelämän” kriteereillä.

Akateeminen organisaatio nojautui 1970-luvulle saakka akateemisen kollegiaalisuuden periaatteelle, joka vastasi kollegiaalisia virasto-

käytäntöjä. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan tiedekuntaneuvoston kokouksissa noudatettiin vielä 1990-luvulla kollegiaalista istumajärjestystä ja äänestysmenettelyä jossa virkaiältään nuorin jäsen lausuu ensin kantansa. Tämä poikkeaa Benthamin parlamentaarille menettelylle tunnusomaisena pitämästä äänestämisen samanaikaisuudesta (Bentham 1843, erit. luku XIV). Kollegiaalisen hierarkian sijasta oppineiden tasavallassa vallitsee jäsenten tasa-arvoisuus keskenään. Kiintiöyliopiston päätöksentekoa puolestaan vastaa Preussin osavaltiossa v. 1850–1918 käytössä ollut äänestäjäkunnan kolmikantamallia.

Professorivaltaisessa ja kollegiaalisessa yliopistomallissa horisontaaliset tiedekuntien väliset kamppailut korostuivat, mihin Kantin *Der Streit der Fakultäten*-teos suoraan liittyy. Nykyaikana resurssikamppailut sekä tiedekuntien ja tieteenalojen että yliopistoväen eri henkilöryhmien välillä ovat entisestään kärjistyneet. Mussolinin Italiassa käytetyn korporatiivisen intressiedustuksen mallin (kriitikoista ks. Weber 1917) mukaiset kiistat sekä valtaosuuksista että toimintaresurseista ovat nyky-yliopistossa arkipäivää, täydennettynä ammattiyhdistysten mukaan tuomalla vertikaalisella korporatismilla. Yliopistoista on tullut kvasidiplomaattisten intressiriitojen temmelyskenttä ilman diplomaattista kohteliaisuutta ja hienotunteisuutta: niissä on helppo koota liittoutumia ja lakkauttaa niiden ulkopuolelle jääviä aloja ja yksikköjä samaan tyyliin kuin mitä pikkuvaltioille tehtiin Westfalenin regiimin suurvaltopolitiikassa.

Suomalaisessa yliopistolaitoksessa ”neuvosto”-nimeä on käytetty laajalti yliopistohallinnossa 1970-luvulta näihin päiviin. Toki niissä ei vallinnut mitään klassisten anarkististen ja vasemmistokommunististen neuvostoteorioiden tyylistä imperatiivista mandaattia tai poiskutsuntaoikeutta. Ongelma oli pikemminkin saada riittävästi jäseniä neuvostoihin. Yliopistoissa neuvostomallin ilmeinen heikkous on kokousajan maksimointitrendi, joka syö pois aikaa tutkimuksesta ja opetuksesta. Parlamentaarisessa politiikassa sen sijaan on opittu ottamaan huomioon ajan niukkuuden merkitys reilun pelin kriteereitä arvioitaessa.

Nykyinen trendi kilpailuttaa yliopistoja tekee niistä eräänlaisia puolueita. Akateemisten puoluevaltion vaarana on, kuten 1970-luvun kokeiluista eri maissa voi nähdä, se, että kirjoitettaessa yliopistolle omaa ”puolueohjelmaa” organisaatio sekaantuu tutkimuksen sisältöön. Vieläkin tärkeämpää on, että akateemiset puolueet, esimerkiksi tutkimus-

suuntaukset ja koulukunnat, eivät ole eikä voi olla kovin vakaita ja pysyviä – jos ovat, pysähtyneisyys uhkaa. Akateemisten puolueiden listoilta vaaleilla valitut edustajat joutuvat ikään kuin valitsemaan puoluelojuu- lisuuden ja toimielinten kokoonpanon arvaamattoman vaihtelevuuden välillä.

Parlamenttipamfletissaan Max Weber korostaa virkailijain asiantuntijavallan parlamentaarista kontrollia. Hän myöntää, että asiantun- tuuden virkailijat ovat poliitikkoihin verrattuna ylivoimaisia, mutta he ovat taipuvaisia käsittämään asiantuntemuksena eräänlaiseksi omaisuudeksi, joka henkilöillä joko on tai ei ole, ja juuri tällä he ovat legitimoineet kontrolloimatonta valtaansa keisarillisessa Saksassa. Weber tekee kiintoisia, brittiparlamentin menettelytavoille velkaa olevia ehdotuksia siitä, miten virkailijain asiantuntijavaltaa voidaan parlamentaarisesti kontrolloida. Tällaisia ovat ennen muuta eri alojen virkailijain ristikuulustelut parlamentin valiokunnissa, parlamentaarikkojen pääsy virkailijain tiedon lähteille sekä parlamentaariset tutkimuskomissiot hallituksen ja hallinnon toimenpiteistä (Weber 1918, erit. 235–238).

Vaikka tilanne keisarillisen Saksan politiikassa on erilainen kuin nykyisissä yliopistoissa, byrokratisoitumiskehitys on ollut niin ilmeistä, että olisi tärkeää että yliopistoväen parlamentaariset edustajat voisivat kontrolloida yliopiston hallintoa Weberin tarjoamia menettelytapoja käyttäen. Menettely voisi aloittaa yliopistojen ja opetusministeriön virkamiesten ristikuulustelusta, johon osallistuisivat esimerkiksi sekä tiedekuntien että ylioppilaskunnan edustajat. Myöhemmin voitaisiin käyttää kovempia keinoja, kuten yliopistokohtaisia tai valtakunnallisia tutkimuskomissioita. Itse asiassa tämän yliopiston ja ministeriön hallinnon kontrolli olisikin tärkein tehtävä parlamentille analogisten luottamuselinten uudelleen muodostamiseksi yliopistoihin.

Pragmaattisesti tarkasteltuna voi yliopiston parlamentarisoinnin institu- tionalisointia oppineiden tasavallaksi kehitellä kunnallispoliittisen analogian perusteella. Yliopiston tutkijat ja opettajat valitsevat keskuudestaan yleisillä vaaleilla korostetusti yliopistopoliittikan linjoja deliberoivan valtuuston, jonka vaaleihin puolueet, ammattiliitot tai tiedekunta- ja tieteenalapohjaiset ehdokaslistat eivät voisi osallistua. Valtuusto valitsee keskuudestaan rehtorin. Tiedekunnilla olisi suurin piirtein samanlainen osittainen autonomia kuin lautakunnilla kunnallispolitiikassa ja kes-

keinen nimitysvalta. Yliopiston resurssienjakokamppailua varten toimii dekaanikollegio, joka harjoittaa tiedekuntien välistä diplomatiata. Onko erityinen laitostaso tarpeen, jääköön harkinnan asiaksi. Tieteenalayksiköt sen sijaan voitaisiin palauttaa, etenkin opetusta sekä alan valtakunnallista ja kansainvälistä yhteistyötä välittäviksi toimikentiksi. Olenainen vaikeus tällaisessa mallissa on se, miten taata parlamentaaristen menettelyjen etusija suhteessa intressiedustukseen nähdä. Samoin opiskelijain ja ei-akateemisen henkilökunnan äänen kuulemistapa sekä virkailijakunnan parlamentaarisen kontrollin (vrt. Weber 1918) tarkemmat muodot eri yliopistollisen debatin ja päätöksenteon tasolla kaipaavat tarkempaa pohdintaa.

Oppineiden tasavalta – parlamentaarikon statuksen analogiat

Tämän teoksen johdannon on luonnehdittu ajatusta oppineiden tasavallasta. Sen taustalla on kaksi ideaa, Immanuel Kantin (1798) klassinen ohjelma tiedekuntien hierarkian kääntämiseksi siten, että vapaat tiedekunnat asettuvat sidottujen yläpuolelle ja muodostavat yliopiston ydin-toimialan, jossa tutkimus ei ole sidottu mihinkään ulkopuolisiin intresseihin. Tämä käsitys vastaa Quentin Skinnerin eri yhteyksissä esittämän tasavaltalaisen tai uusroomalaisen vapauskäsitteen kanssa, jossa vapauden vastakohta on riippuvuus (esim. Skinner 1998). Tämä erottelu perustuu roomalaisen oikeuden vapaiden ja orjien statuksen väliseen vasta-kohtaan.

Näille ideoille yhteistä on akateeminen vapaus. Juuri akateeminen vapaus tekee yliopistot houkutteleviksi tutkijoille, opettajille ja opiskelijoille? Akateeminen vapaus on yliopiston toiminnan *raison d'être*, joka erottaa sen kaikista kouluista ja muista porvarillisen työsuhteen sävyttämistä toimialoista. Tarkkaan ottaen akateeminen vapaus koskee yliopistoissa vain tutkimus- ja opetushenkilökuntaa ja määrittää hallintohenkilöstön sille alistetuksi. Virastoyliopistoissa hallintohenkilöstö on hankkinut itselleen uusia valtaosuuksia ja käytännössä kaventanut yliopiston tutkijain ja opettajien riippumattomuutta, ts. akateemista vapautta. Yritys- ja puoluemaiset piirteet nyky-yliopistossa sisältävät

samoja uhkia, erityisesti siirtyminen virkailijasta ”työntekijäksi”.

Pohdiskelen mahdollisuuksia vastustaa näitä trendejä soveltaen parlamentaarisen politiikan periaatteita. Lähtökohtani on rinnastaa akateeminen vapaus parlamentaarikon vapauteen. Vapauden ja riippuvuuden vastakohta operationalisoitiin uuden ajan alkupuolella Englannin parlamentissa neljään vapauteen: vapaat vaalit, puhevapaus, parlamentaarinen immunitetti (*freedom from arrest*) ja vapaa mandaatti (vastakohtana sidotulle eli imperatiiviselle mandaatille). Näistä muut paitsi Englannissa selvänä otettu vapaa mandaatti on ilmaistu v. 1603 alahuoneen kannanotossa, joka tunnetaan nimellä *Apology of the Commons* ja oli suunnattu Skotlannista tulleen uuden kuninkaan James I:n absolutistisia ja parlamentin syrjäyttämiseen suuntautuvia tendenssejä vastaan.

Englannin parlamentin alahuoneen oikeus vapauteen muodostui pääasiassa näistä kolmesta seikasta: ensiksi, että Englannin kreivikunnilla, kaupungeilla ja kyläkunnilla [borough] ... on vapaus valita ne henkilöt, joiden he luottavat edustavan itseään; toiseksi, että valituilla henkilöillä on parlamentin koolla ollessa myös rajoittamaton pääsy parlamenttiin ja sieltä pois, ilman pidätyksen tai vangitsemisen vaaraa; kolmanneksi, että he voivat parlamentissa puhua vapaasti omantuntonsa mukaan, ilman ennakkotarkastusta tai kontrollin, siten että he kunnioittavat asianmukaisesti parlamentin suveenia tuomioistuinta, tosin sanoen teidän majesteettianne ja molempia kamareita, jotka näissä suhteissa muodostavat yhden kokonaisuuden, jonka pää teidän korkeutenne on (http://www.constitution.org/sech/sech_089.htm)⁴⁶.

46 The right of the liberty of the commons of England in parliament consisteth chiefly in these three things: first, that the shires, cities, and boroughs of England ... have free choice of such persons as they shall put in trust to represent them; secondly, that the persons chosen during the time of the parliament, as also of their access and recess, be free from restraint, arrest, and imprisonment; thirdly, that in parliament they may speak freely their consciences without check or controlment, doing the same with due reverence to the sovereign court of parliament — that is, to your majesty and to both the houses, who all in this case make but one politic body, whereof your highness is the head...

Yliopistoissa nykyisin käytetään runsaasti erilaisia vaalilanteita: pääsykoe, jatko-opiskelijaksi hyväksyminen, väitöskirja, dosenttuuri, määrääkaaiseen tai pysyvään tutkijan- tai tutkijaopettajan paikkaan valitseminen. Niitä ei tietysti voi rinnastaa parlamentti- ja muihin yleisiin vaaleihin, joihin ei voi olla mitään pätevyysvaatimuksia, kun valitsijoina toimii koko äänestäjäkunta. Mutta voisi ajatella latinankielisen *civis*-termin palauttamista kunniaan ”yliopistoväen” muista erottavan kriteerinä. Yliopistollisten vaalilanteiden organisoitiniin esimerkiksi ne yleiset kriteerit vapaille ja reiluille vaaleille, joita Inter-Parliamentary Union käyttää, tuntuvat käyttökelpoisilta suosikki- ja klienteelijärjestelmän rajoittamiseksi (ks. G.S. Goodwin-Gill 2006).

Parlamentaarisen immunitetin analogia yliopistolle korporatiiviselle autonomialle oli oma järjestysvalta, jossa yliopiston vahtimestarit eli pedellit kiersivät kaupungilla ja vahtivat opiskelijoita poliisiin valtuuksin. Tällaista autonomiaa en tietysti kaipaa takaisin. Kuitenkin yliopistojen sisäistä oikeudenkäyttöä voisi ajatella tapauksissa, jotka liittyvät sellaisiin epäreiluihin menettelyihin itse tutkimuksessa, jotka eivät ole rikollisia mutta vastoin oppineiden tasavallan vapauden ja tasa-arvoisuuden periaatteita. Samalla tavalla kun parlamentaarinen immunitetti on purettavissa ja väärinkäytön mahdollisuudet enemmistöön turvautuen ovat olemassa, on ajateltavissa että akateemiset reilun pelin kriteerit ovat monessa suhteessa tiukempia kuin porvarillisessa liike-elämässä tai järjestökäytännöissä.

Sananvapaus yliopistoissa tuntuu itsestään selvältä akateemisen vapauden edellytykseltä. Kuitenkin virastoluonne, yritysanalogia ja puoluemainen yliopistojen välinen kilpailu ovat kuitenkin ruokkineet tilanteita, joissa on tutkimuksessa, opetuksessa tai julkisissa kannanotoissa pyritty estämään yliopistoväen kritiikkiä oman yliopiston linjauksia vastaan. Akateemisen vapauden keskeinen edellytys on kuitenkin, että yliopiston jäseniä ei millään tavalla saa estää vastustamatta oman yliopiston hallinnollisia linjauksia.

Mutta tietysti akateeminen sananvapaus voi joutua vastakkain muiden reilun pelin periaatteiden kanssa. Lähinnä mieleen tuleva analogia on epäparlamentaarisen kielenkäytön ja käyttäytymisen analogia, joka kohdistuu lähinnä parlamentin ja sen jäsenten halveksimisen torjumiseen. Tunnettuaahan on, että poliittista vastustajaa ei voi moit-

tia ”valehtelijaksi” vaan on käytettävä kiertoilmaisuja kuten että hän on ”economical with truth”. Vastaavasti rasistinen ja seksistinen kielenkäyttö on ansaitsee huomautuksen yhtä lailla tutkimuksissa kuin parlamentissa. Mutta raja loukkausten sallimisen suhteen on tulkinnanvarainen. Parlamentissa jotkut poliitikot tietysti suorastaan pelaavat sillä että saavat puhemieheltä huomautuksia, mutta kun akateeminen debatti on kirjallista ja epäsuoraa, en usko että sanavapauden ja epäakateemisen kielen välinen tasapainotus tuottaisi dekaaneille yhtä paljon työtä kuin epäparlamentaarinen kieli puhemiehille.

Perustava parlamentaarinen analogia koskee vapaata mandaattia. Imperatiivisen mandaatin kieltö erottaa parlamentit säädyistä, korporatiivisesta intressiedustuksesta ja neuvostojärjestelmistä. Parlamentin toiminnan edellytys on sen luonne deliberoivana, vaihtoehtoja puntaroivana toimielimenä, jonka edustajat eivät ole sidottuja etukäteisiin kantoihin, vaan deliberointi puolesta ja vastaan edellyttää, että he voivat vapaasti muodostaa uusia tulkintoja ja kannanottoja sekä muuttaa niitä debatin kuluessa. Edmund Burke esitti tunnetussa Bristolin puheessaan periaatteen, että deliberoiva parlamentti ei ole mikään lähettiläiden kongressi (Burke 1774).

Demokraattisiin parlamenteihin kukaan ei esitä imperatiivista mandaattia, mutta sekä vaalipiiri- että puoluepohjaiset kvasimandaatit tukevat tendenssiä latistaa parlamentaarikon itsenäisen edustajan status pelkäksi valtuutetuksi. Parlamentin menettelytapa edellyttää kuitenkin vapaata mandaattia siinä mielessä että jokainen puhuu ja äänestää yksilönä. Pidän tätä parlamentaarisen politiikan tyylin yhtenä suurimpana ansiona. Se rajoittaa puoluekuria antamalla edustajalle joka hetki tilaisuuden miettiä esimerkiksi sitä, onko käsillä oleva asia sellainen, josta kannattaa riidellä oman puolueen kanssa, jopa riskeerata oma uudelleenvalintansa. Suomalainen vaalijärjestelmä, jossa äänestetään henkilöä eikä puoluelistaa, on omiaan tukemaan vapaan mandaatin aktiivista käyttöä ja tätä kautta luomaan edellytyksiä debatoivalle parlamentille.

Akateemisessa maailmassa koulukunnat tai tieteenalat eivät sido tutkijoita kvasi-imperatiivisella mandaatilla. Eikä yliopistojen strategiapapereista voi tulla mitään kvasimandaatin lähteitä. Tätä voidaan tukea parlamentaarisella analogialla. Westminsterin parlamentaarisen menettelyn selitysteoksessaan Gilbert Campion esittää, että parlamentissa on

kahdenlaisia sääntöjä kirjoittamattomat säännöt eli käytännöt (*practice*), jotka takaavat reilun ja monipuolisen debatin (*the fairness and fulness of the debate*) ja jotka sellaisina palvelevat parlamentin yksityisiä jäseniä sekä pysyväismääräykset (*standing orders*), jotka palvelevat sitä että asiat tulevat tehdyksi ja palvelevat siten ennen muuta hallitusta (Campion 1929, vii).

Tätä vastaavasti voidaan katsoa että akateemisen vapauden ja oppineiden tasavallan periaatteet ovat yliopiston toiminnan ja erikoisluonteen välttämättömiä edellytyksiä ja sellaisina kirjoitettujen pysyväismääräysten tai strategiadokumenttien (*sessional orders* Westminsterissä) yläpuolella. Yliopistoväen ei voi eikä pidä tukahduttaa omaa tutkimustaan ja opetustaan hallinnollisten määräysten tiukan noudattamisen nimissä, sillä tämä olisi tuhoisaa yliopistolle ja tutkimukselle. Akateeminen vapaus tutkimuksen ja opetuksen periaatteena antaa yliopistoväelle vahvemman tulkintavallan heitä itseään koskeviin hallinnollisiin säännöksiin kuin mitä on virastoissa tai liikeyrityksissä.

Tutkijan vapaan mandaatin kannalta vakavia kahleita ovat erilaiset omasta tutkimuksesta irralliset, raportointi- ja arviointivaateet. Työajan kontrolli, laaduntarkkailu, palkkausjärjestelmä ja koko hallinnollinen jargoni on omiaan tuottamaan akateemisen vapauden vastaista alamais- ja riippuvuusajattelua. Vapaan mandaatin periaatteen mukaan oppineiden tasavallassa toimivia ei voida velvoittaa mihinkään mikä menee yli tutkimuksen, opetuksen sekä byrokratian kontrollin kannalta tarpeellisten itsehallinnollisten tehtävien.

Toisin sanoen yliopiston tutkimus- ja opetushenkilökunnan asemaa ei pidä suinkaan ymmärtää porvarilliseksi työsuhteeksi. Se on periaatteellinen uhka akateemiselle vapaudelle, jota ei poista se käytäntö, että taitavat ja ovelat tutkijat ja opettajat toki osaavat kiertää, ignoroida ja manipuloida työsuhteen nimissä pönkitettyjä riippuvuusrakenteita. Porvarillisen työn analogian sijasta yliopistossa tulee käyttää parlamentaarikon analogiaa, sen historiallisesti merkittäviä vapauden ilmauksia, operationalisoimaan akateemista vapautta periaatteena, jonka takia yliopistot ovat lähes yhtä houkutteleva toimikenttä kuin parlamenttikin.

Lähteet

- The Apology of the Commons* (1603): http://www.constitution.org/sech/sech_089.htm (3.8.2010)
- Bentham, Jeremy (1843): An Essay on Political Tactics. In: *The Works of Jeremy Bentham*, vol. 2, http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1921&chapter=113917&layout=html&Itemid=27 (15.4.2011).
- Burke, Edmond (1774): Speech to the Electors of Bristol. In: *Selected Works of Edmund Burke 4*, http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=659&chapter=20392&layout=html&Itemid=27 (9.2.2008).
- De Mille, James, 1878: *Elements of Rhetoric*. <http://www.archive.org/stream/elementsrhotori01millgoog/15.7.2009>.
- Campion, C.F.M (1929): *An Introduction to the Procedure of the House of Commons*. London: Allan & co.
- Goodwin-Gill, G.S. (2006): *Free and Fair Elections*, <http://www.ipu.org/english/books.htm#free06> (9.2.2008).
- Hamilton, William Gerard, 1808: *Parliamentary Logic*, with an introduction and notes by Courtney S. Kenny. Cambridge 1927.
- Henry Martyn Robert, http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Martyn_Robert (17.4.2011)
- Kant, Immanuel (1798): Der Streit der Fakultäten. In: *Der Streit der Fakultäten und kleinere Abhandlungen*. Köln: Köhnmemann, 5-140.
- Leibholz, Gerhard (1957): *Strukturprobleme der modernen Demokratie*. Frankfurt/M.: Fischer 1974.
- Palonen, Kari (2010a): Max Weber's Rhetoric of 'Objectivity'. The Parliament as a paradigm of scholarly disputes. *Max Weber Studies* 10, 71-93
- Palonen, Kari (2010b): "Objektivität" als faires Spiel. *Wissenschaft als Politik bei Max Weber*. Baden-Baden: Nomos.
- Palonen, Kari (2012): *Parlamentarismi retorisenä politiikkana*. Tampere: Vastapaino.
- Pekonen, Kyösti (2011): *Puhe eduskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Robert, Henry M. (1876): *Robert's Rules of Order Pocket Manual of Rules Of Order For Deliberative Assemblies*. <http://www.gutenberg.org/cache/epub/9097/pg9097.html>
- Skinner, Quentin, 1996: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge: Cambridge UP.
- Skinner, Quentin (1998): *Liberty before Liberalism*. Cambridge: Cambridge UP.
- Skinner, Quentin (2008): *Quentin Skinner interviewed by Alan Macfarlane 10th January 2008*, <http://www.dspace.cam.ac.uk/bitstream/1810/197060/1/>

- skinner.txt, 27.7. 2010.
- Stenbäck, Pär (2009): *Kriisejä ja katastrofeja. Poliittinen ja humanitaarinen työni*. Helsinki: Schildt.
- Weber, Max (1904): Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Hg. Johannes Winckelmann, 146-214. Tübingen: Mohr 1973, 146-214.
- Weber, Max (1917): Wahlrecht und Demokratie in Deutschland. Teoksessa *Max-Weber-Studienausgabe I/15*. Tübingen: Mohr 1988, 155-189.
- Weber, Max (1918): Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland. Teoksessa *Max-Weber-Studienausgabe I/15*. Tübingen: Mohr 1988, 202-302.
- Weber, Max (1919a): Politik als Beruf. In: *Max-Weber-Studienausgabe 1/17* Tübingen: Mohr 1994, 35-88.
- Weber, Max (1919b): Wissenschaft als Beruf. In: *Max-Weber-Studienausgabe 1/17* Tübingen: Mohr 1994, 1-23.

Kirjoittajat

Pertti Ahonen, Valtio-opin, erityisesti hallinto-opin professori, Helsingin yliopisto

Risto Heiskala, Sosiologian professori, Yhteiskuntatieteellisen tutkimuslaitoksen johtaja, Tampereen yliopisto

Anitta Kananen, YTM, tutkimuskoordinaattori, tohtorikoulutettava

Marja Keränen, Valtio-opin professori, Jyväskylän yliopisto

Paul-Erik Korvela, YTT, yliopistonlehtori, Jyväskylän yliopisto

Kari Palonen, Akatemiaprofessori, valtio-opin professori, Jyväskylän yliopisto

Suvi Soininen, YTT, tutkimusprojektin johtaja (Koneen Säätö), Jyväskylän yliopisto